

УПОЗНАЈ УСТАВ И ОНО ШТА ТИ ПРУЖА

ПРИРУЧНИК ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

2013.

Упознај устав и оно шта ти пружа

Импресум приручника:

Издавач: Нансен дијалог центар Сарајево
Хакије Куленовића 10
Сарајево
Босна и Херцеговина

За издавача: Љуљјета Горанци Бркић

Аутори: Младен Срдих
Биљана Потпарић-Липа
Љубиша Рокић
Нина Нинковић
Мара Маткић
Исмет Струјо
Сенка Буха

Лектура: Алма Гранов
Аида Кршо
Енита Чустовић
Берниса Пурић

Дизајн: Мухамед Кафеџић

Прелом и штампа: Comu-prof
Сарајево

2013

МОДУЛ 1 – Историјски развој уставности 5

- 1.1. Развој уставне демократије (3 часа) 6
- 1.2. Развој идеје права - Право и правила међу људима (2 часа) 32
- 1.3. Уставност у XX вијеку 37
 - Појам устава и уставности (1 час)
 - Уставни принципи (2 часа)

МОДУЛ 2 – Људска права и слободе..... 51

- 2.1. Грађанска права - Креирање Одјељенског устава (2 часа) 61
- 2.2. Политичка права – Грађанско учешће (2 часа) 66
- 2.3. Економска и социјална права – Право на рад (3 часа) 72
- 2.4. Нова права и слободе (3 часа) 81
- 2.5. Људска права и механизми њихове заштите (2 часа) 88
- 2.6. Провјера разумијевања садржаја Модула 2. 93

МОДУЛ 3 – Власт у Босни и Херцеговини 97

- 3.1. Гране власти (3 часа) 98
- 3.2. Нивои власти (2 часа) 119
- 3.3. Надлежности институција Босне и Херцеговине и ентитета (1 час) .. 125
- 3.4. Однос појединца и власти - Уставно регулисање права и слобода (3 часа) 130
- 3.5. Упореди и закључи (2 часа) 138

Занимљиви текстови..... 149

- 4.1. Анализа случаја – примјер праксе Уставног суда БиХ 150
- 4.2. Уставна реформа - Исланд 152
- 4.3. Примјери судске праксе Европског суда за људска права 157

Литература и корисне веб странице http://ndcsarajevo.org/moj_ustav/mojustav.html .. 159

„Човјек који хоће савјесно да утиче на развој другог човјека, може то да постигне само на један начин: да развија његову снагу мишљења – да га научи да посматра чињенице својим умом и да умјје правити логичке закључке.“

(Светозар Марковић, 1846-1875)

Наш циљ је, управо, да савјесно утичемо на развој ученика стварајући и креирајући прилике и ситуација које подржавају и подстичу њихов развој. Желимо да помоћу радионица и активности које нуди Приручник, развијамо снагу ученичког мишљења, оспособљавамо ученике да проматрају чињенице својим умом и да доносе логичке закључке. Да доносе добре одлуке, добре за себе и за друге.

У складу с оним што је рекао Ф. М. Достојевски „Данас ми нико не може забранити да радим и чиним оно што желим, али се ја треба питати да ли је то добро или лоше“², циљ нам је да подстакнемо ученике да се питају шта је за њих добро, а шта лоше.

А зашто УСТАВ? Зато што немамо навику, нити су честе прилике да га изучавамо, а у значајној мјери одређује наш живот. Зато што прописује кључна питања и нуди рјешења која одређују наш животни пут не само као грађана и држављана него и као појединаца. Зато што је врховни закон једне земље. Зато што нуди могућности да учествујемо у доношењу одлука, па је важно да сазнамо КАКО!? Зато што регулише наша права и одговорности, па бисмо требали да знамо КОЈЕ!? Очекујемо да ћете и ви навести још барем оволико одговара ЗАШТО?

У редовној настави су прилике за изучавање и истраживање устава ријетке. Зато смо сматрали да је у ваннаставном раду потребно, а и могуће, омогућити заинтересованим да истражују устав и упознају оно што им пружа. Радионице које нудимо су само један од могућих избора, који вас може да подстакне да креирате нове моделе радионица, као и да правите другачије комбинације понуђених активности. Можете се определијелити за само неке од понуђених, а можете их реализовати предложеним редослиједом у оквиру модула.

Избор је ваш! Шта год изаберете нећете погријешити. Лош избор је једино изабрати да не радите ништа!

аутори

1 Светозар Марковић, Одабрани листови, Ново покољење, Београд, 1949.

2 www.citati.blog.rs/blog/citati/fjodor-dostojevski/2010/06/.../fjodor-dostojevski/

МОДУЛ 1 – Историјски развој уставности

1.1. Развој уставне демократије (3 часа)

1.2. Развој идеје права - **Право и правила међу људима (2 часа)**

1.3. Уставност у XX вијеку

- **Појам Устава и уставности (1 час)**

- **Уставни принципи (2 часа)**

1.1. РАЗВОЈ УСТАВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

У оквиру ових активности упознаћемо се са историјским развојем идеје права и праведности у друштву, првим писаним облицима и документима који су ограничили моћ владара, настанком и развојем закона и устава као правног оквира за успостављање демократског, грађанског и слободног друштва, догађајима који су утицали на развој уставности, а потом гарантовали људима основна људска права. Управо ови документи и догађаји условили су претпоставке за настанак – савремених устава и унаприједили живот стварајући околности и услове једнаке за све људе без обзира на расу, пол, вјероисповијест и боју коже.

Теоријски оквир

Најстарије државне заједнице

Познато је да су најстарије свјетске цивилизација настале у Мезопотамији, тј. између ријека Еуфрата и Тигриса. У тим државама Старог Истока појавили су се и први писани извори права. То су били, углавном, законици (кодекси), који су настајали политичком вољом аутократских владара. Законик, иначе, представља нормативни акт којим се у једном документу кодификује цјелокупно право неке државе. Неки аутори чак сматрају да су законици држава Старог Истока, развијенији у погледу степена правног развоја од многих законика насталих почетком средњег вијека.

Најстарији читљиви документи датирају из Мезопотамије, па тако и најстарији сачувани законик. Њиме се сматра “Ур-Наму” законик који је донио сумерски владар Ур-Намуа (оснивача треће династије Ура) око 2050. године п.н.е. Овај законик је написан клинастим писмом на плочици и углавном се бави питањима власништва и породице.

Најпознатији законик из овог времена је свакако Хамурабијев законик, који се састоји од три дијела која су уклесана на црној каменој плочи клинастим писмом. Законик је настао у посљедњим декадама владавине владара Хамурабија (владао Мезопотамијом од 1728. до 1686. п.н.е.). У првом дијелу законика Хамураби опширно говори о својој улози према народу, која је одређена од стране богова (што помало подсећа на преамбуле неких модерних устава у којима се некад наводе подаци о доносиоцу и времену доношења). У другом дијелу законика се налазе 282 члана, која представљају правна правила и суштину законика, док се у трећем и завршном дијелу позивају поданици на поштовање закона. Хамурабијев законик садржи одредбе за које бисмо, са

модерне тачке гледишта, могли рећи да се односе на кривично, породично, наследно и облигационо право, а садржи и одредбе које имају карактер данашњег уставног права. Ове одредбе се односе на заштиту робовласничког поретка који је тада био владајући.

Египатска цивилизација

У долини ријеке Нила у току IV. миленија п.н.е. настао је Египат. У старом Египту, апсолутни владар је био фараон. У његовим рукама је била законодавна, управна и судска власт (при чему управна власт није била одвојена од судске). Будући апсолутно оличење божанске и људске власти, фараон се сматрао стваратељем права. Након фараона, највиши државни службеник био је “цати” или везир, којем припада и врховна судска власт. Функција цатија је установљена за време IV. династије, када је ту дужност вршио неко од најближих фараонових рођака. Из времена старог царства у Египту, потиче и први писани правни докуменат, познат као ‘Упутства цатију Рекмиру’ (овај цати је, вјероватно, служио фараона Тутмоса III., из XVIII -те династије) који је уклесан на зидовима гробнице у Теби. „Упутства цатију“ садрже упутства која су фараон и његов савјет дали цатију Рекмиреу, а којих се он морао придржавати при обављању те високе функције.

Из ових упутстава произлази да се и у старом Египту тежило да право и правда почивају на принципима непристрасности, законитости и правичности у судским процесима. Такође, тај документ потврђује основну карактеристику власти присутну и у осталим земљама Старог Истока, а то је да је власт била углавном потпуно централизована и бирократизована. Такође, и фараон Бокхорис (720-715. п.н.е.) је, наводно, издао обиман законик састављен од 8 књига (40 свитака), који, нажалост, није сачуван.

У сличним условима настаће и друге велике, моћне државе са веома развијеним цивилизацијама, као што су Индија и Кина. Међутим, у даљем развоју права, њихов утицај биће далеко мање присутан него утицај Вавилона и старог Египта.

Античка Грчка

Сама идеја уставности по неким схватањима потиче из античких времена. Античку Грчку многи историчари сматрају колијевком културе садашње западноевропске цивилизације. Термин “Античка Грчка” односи се

на цивилизацију која је почела да се уздиже током VIII . вијека п.н.е. и која се развила на подручју континенталне Грчке и источног Медитерана. Старим Грцима приписује се заслуга за успостављање првих видова демократије и слободе говора. У грчкој филозофији се развија идеја о једнакости свих људи, те идеја о природном праву које припада сваком човјеку. Грчка цивилизација је извршила снажан утицај на Римско Царство.

Основни облик политичке организације код старих Грка био је полис - град са околином, или тзв. град - држава. Државно и друштвено уређење полиса било је доста различито, али су имали мање-више заједничку религију, језик и културу. Ликургов законодавни рад се заснивао на кодификацији обичаја, пошто је наводно вјеровао да се закони временом мијењају, док су обичаји отпорнији на вријеме. Према многим историчарима Ликург, заправо, није ни постојао, па је његова улога у стварању спартанских закона веома спорна. Ликургови закони били су познати под именом “Велика ретра” и у Спарту су увели једнакост грађана пред законом. Ова једнакост се, наравно, односи на слободне грађане, при чему ваља напоменути да су жене у Спарти имале готово потпуно равноправан положај у друштву са мушкарцима. Наравно, не треба заборавити да се ради о робовласничком друштву у којему су “хелоти” били државни робови (а који су били пуно бројнији од слободних Спартанаца) и чинили основну производну снагу Спарте. Они су живјели у веома тешким условима и нису имали никаква права.

Атинска држава се, углавном, сматра првим примјером система који одговара неким данашњим представама о демократској власти. У Атини је монархија забрањена 683. п.н.е., а велики законодавац Солон (640-560. п.н.е.) реформисао је правни систем увођењем породичног и кривичног права. Солон је истакнуо важеће законе у писаној форми на јавна мјеста. Он је и сам своја правила називао еуномиа (“добро уређење”), владавина добрих закона које су донијели људи. Ипак, многи не сматрају стару Атину демократијом, с обзиром на то да жене, робови и странци нису имали право гласа, па је према неким процјенама само око 16% укупног становништва имало то право. Гласањем су се у старој Атини доносиле одлуке директно, умјесто да се бирају представници, као у данашњој демократији. У V вијеку п.н.е. у Грчкој се јавља рационално схваћање државе и права. За грчки концепт права и правде важна су дјела филозофа као што су Платон и Аристотел, зачетника европског политичког мислилаштва уопште. Аристотел (384-322. п.н.е) сматра се првим историчарем државе и права. Своје ставове о држави засновао је на проучавањима око 158 полиса. Најзначајније за историју државе и права је његово дјело “Устав атински” у коме се даје преглед развоја и уређења атинске државе. При томе ваља напоменути да су појам устав (constitutio) употребљавали већ и Платон („Закони“) и Аристотел („Политика“), али не у смислу конкретног правног акта (онако како данас схватамо појам устава), него када описују укупно уређење појединог полиса. На овом концепту се у златном добу античке филозофије развио појам природних права из којег вуче коријен систем људских права који данас познајемо. У античком периоду се, такође, почела правити разлика између прописа који су уређивали основе власти и државног уређења и закона који су правно регулисали свакодневни живот. Смисао овога разликовања је у томе да власт не може једноставно мијењати најважније законе, чиме је обезбијеђена правна стабилност и стабилност поретка, па се ограничава државна власт и штите основна права поданика. То и јесте на неки начин зачетак идеје уставне владавине, тј. идеје конституционализма.

Римска република и царство

Једна од најважнијих оставштина старог Рима је римско право, како се зове правни поредак који је важио у римској држави од оснивања Рима (око 750. године п.н.е.), па до смрти источноримског цара Јустинијана 565. године п.н.е. Римски правници су били веома практични, па су избјегавали дефиниције, те због тога нису оставили ни дефиницију права. Прва и једина кодификација римског цивилног права извршена је средином V . вијека п.н.е. и то доношењем Закона XII таблица, којим почиње историја римског приватног

права. Закон XII таблица је настао под притиском плебејаца којима је било у интересу да се закон јавно објави ради његове непристрасне примјене. Патрицији су пристали, те је 451. год. п.н.е. написан закон на XII таблица и окачен на форуму. Закон је, заправо, кодификација допуњеног обичајног права, а садржи и норму којом се озакоњује право народа да убудуће сам доноси законе. Одмах потом, римска скупштина је и почела доносити нове законе. Закон XII таблица, иначе, никада није званично укинут.

Римска правна наука достигла је апсолутни врхунац у античком свијету и многи правни институти и појмови које је изградило римско право су основ савремених правних система, али римски приступ праву у погледу развоја уставног права није дао такве резултате, као нпр. у погледу развоја приватног права, пошто је за њега карактеристичан и извјесни конзервативизам и догматизам.

Након слома Источног Римског Царства, римско право наставља живот кроз право Византије, те кроз рецепцију римског права у европским државама у средњем вијеку. Другу кодификацију римског права извршио је византијски цар Јустинијан који је као владар Византије био највиша законодавна, извршна и војна власт, те поглавар Цркве. Он је владао од 527. до 565. године н.е. и 529. године објавио је Codex Iustinianus, тј. збирку важећих римских закона. У Византији је царева апсолутна власт била ограничена само његовом обавезом да поштује основне законе римског народа и свијешћу да је примио власт од народа. За византијско право често се каже да представља посткласичну фазу римског права.

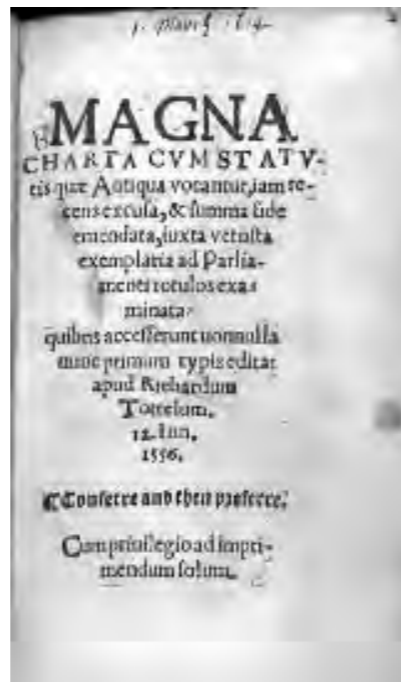
Средњи вијек

Ваља напоменути да само трајање временског периода од старе Грчке и Рима, па све до појаве првих облика контроле власти владара средином и крајем средњег вијека у Европи, предочава тешке околности у којима се развијала идеја уставности и људских права у периоду од VII- до XII вијека. Средњи вијек је за Европу представљао стагнирање правне културе и тек од XIII вијека долази до поновног проучавања римског права и напретка у развоју правне мисли.

У средњем вијеку црква и поједине вјерске заједнице “уставом” називају највиши акт којим се успоставља њихова унутрашња организација. Дио црквеног права представља канонско право, што је, у ствари, збир правних прописа које је донијела црква. Канонско право садржи прописе божанског поријекла, тзв. божанско право, те прописе људског поријекла

“људско право”. Сматрало се да људи не могу мијењати божанске прописе, за разлику од тзв. “људског права” (овај израз не треба поистовјетити са модерним схватањем људског права).

У арапским земљама у овом периоду успоставља се систем шеријатског права које почива на нормама правног карактера из Кур’ана. Претежно, садржај Кур’ана има карактер вјерских и моралних норми, али постоје и одредбе које имају карактер правних норми и односе се, углавном, на породично право. Као извор права јављају се хадиси (коментари и допуне Кур’ана) и суне (записани коментари). У другој половини IX. вијека обављена је извјесна кодификација великог броја хадиса и суна који су прикупљени и од којих су сачињени зборници. Усаглашена мишљења познавалаца ислама и права о појединим нејасним правним проблемима или формулацијама у Кур’ану постају, такође, извор права.

Савремена уставност

Савремена уставност нарочито се заснива на друштвено-политичким процесима Енглеске, Сјеверне Америке и Француске XVII-ог и XVIII-ог вијека, али је од значаја споменути и дешавања која су започета пуно раније. Такође, у овом периоду за развој уставности веома су битни нови културни правци, (хуманизам и ренесанса) који промовишу идеју слобода човјека и његовог друштвеног положаја у држави која треба да буде кројена по мјери човјека.

Догађаји у Енглеској

Значајна фаза у развоју уставности започиње доношењем појединих аката који у писаној форми регулишу материју која ће касније бити обухваћена првим писаним уставима. Наиме, период који започиње Повељом слобода коју је издао енглески краљ Хенри I 1100. год и који траје око 600 година - до појаве првих писаних устава, обиљежен је новим друштвеним процесима који су довели до појаве аката уставног карактера. Процватом трговине, долази до богаћења и јачања феудалног племства. Јачање и богаћење племства је даље довело с једне стране до њихове тежње да ограниче апсолутну власт владара (монарха), али и с друге стране до тежње народа да се ослободи власти феудалаца, односно, да дође до укидања њихових сталешких привилегија. Ови процеси су најављивали револуционарне покрете настале у XVIII. вијеку.

Ослањајући се на Повељу слобода Хенрија I, донесен је један од најзначајних аката из тог периода који претходи друштвеним процесима 17. и 18. вијека. - Велика повеље слобода (Магна Царта Либертатум, 1215. год.). Већина теоретичара сматра ову повељу првим правим писаним уставним актом. Подијељена у поглавља и чланове, повеља је имала све карактеристике једног уставног акта. Настала је након побуне племства - као (изнуђени) споразум између енглеског краља Јохна (Јован “беземљаш”) и енглеског племства (барона). Први пут се једним актом ограничава апсолутна власт монарха, дају гаранције за одређене имовинско-правне привилегије (племству, свештенству и економски слободним људима), гарантују одређена слобода и права човјека (краљ никоме не може ускратити право на правду) и установљава се самосталност цркве. Овом повељом се такође успоставља тијело састављено од представника свих структура племства и свештенства

(Општи савјет Краљевине) које представља наговјештај будућег парламента. Оно што је важно истаћи јесте да Повеља успоставља посебан орган, састављен од племства с циљем контроле примјене Повеље, односно контроле краља у поштовању права које гарантује Повеља. Повеља је имала велики утицај на развој уставности у Енглеској и САД.

На крају, развој теоријско-филозофске мисли у овом периоду, дао је веома значајан допринос развоју уставности, на начин да је питање права човјека поступно пренесено са подручја филозофије и религије на подручје права и политике. Значајне идеје као што су идеје да су сви људи једнаки, да власт мора бити праведна, да се власт владара мора ограничити и сл. биле су промовисане у том периоду. Бавећи се питањем друштвеног и политичког уређења, бројни филозофи, историчари и књижевници тог доба су полазили од теорије да је држава резултат “друштвеног уговора” који људи склапају преносећи своју власт на појединца или групу људи, односно на државу. Држава је као резултат друштвеног уговора средство обезбјеђења мира, владавине права, разума и закона. Иако постоје битне разлике у њиховим ставовима, значајне доприносе развоју теорије друштвеног уговора дали су филозофи Thomas Hobbes (1588-1679) и John Locke (1632-1704), те касније Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Locke је сматрао да држава мора штитити човјеково урођено право на живот, слободу и приватно власништво. Ови принципи су уграђени у касније писане уставе. Rousseau је сматрао да друштвени уговор обезбјеђује права појединца која он има у свом природном стању (слобода, једнакост, равноправност), те да је демократија најбољи облик владавине која гарантује права појединца. „Још један политички мислилац извршио је значајан утицај на идеје Француске револуције, али и на творце америчке Декларације независности. Био је то творац теорије о подјели власти коју излаже у свом дјелу „О духу закона,“ - Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755). Montesquieu дијели власт на извршну, законодавну и судску власт, што је основ модерних грађанских демократија, и ову подјелу власти налазимо у већини свјетских устава“.³ Montesquieu је вјерово да, уколико је власт подијељена на различите огранке, постоји мала могућности да се злоупотреби. Такође, борећи се за грађанска права и слободу, велики допринос каснијем развоју идеја Француске револуције дао је и Волтаире (1694–1778.), који је још промовисао принцип одвојености цркве од државе. У Енглеској је у XVIII. вијеку донесено још неколико повеља које су даље учвршћивала имовинска и лична права и као такве чиниле основ за касније писане уставе: Повеља о правима (Petition of Rights, 1628.), која представља разраду Велике повеље о људским правима; Закон о неповредивости човјекове личности (Habeas Corpus Act, 1679.) и Закон о правима (Bili of Rights, 1689.). Споразум народа (Agreement of the People, 1647.) и Закон о уједињењу (Act of Union, 1707.) били су акти који су учврстили улогу парламента у Енглеској са тачно одређеном улогом краља.

3 Кратка повијест људских права (<http://www.crnakutija.babe.hr/hr/kratka-povijest/>)

И поред чињенице да су бројни акти који су донесени били уставног карактера, у Енглеској није дошло до доношења формално-правног кодификованог устава. Међутим, иако је покушај његове примјене пропао, многи теоретичари сматрају да је управо енглески акт Инструмент власти (Instrument of Government, 1653.), тзв. Кромвелов устав, први прави писани устав. Међутим, овај документ, који је садржајно и формално одговарао захтјевима устава, остао је непримијењен, јер је племство сматрало да и без њега има довољно власти.

У току америчке борбе за независност дошло је до доношења значајних аката ("Каталог људских права", "Америчка декларација о независности" и устав државе Вирџиније) који се сматрају једним од најважнијих докумената у области развоја људских права. Устав америчке државе Вирџиније из 1776. год. се уобичајено сматра првим писаним уставом. Овај устав је садржавао принцип подјеле власти на законодавну, судску и извршну и прокламовао принцип да власт припада народу. 1781. год. донесен је конфедерални Устав, а 1797. год. донесен је Устав САД који је установио федерални облик уређења државе и који је још увијек, уз накнадно усвојене амандмане, на снази. Развојем уставности у САД, дошло је до конституционализације индивидуалних људских права. Ова права су проглашена неотуђивим и представљају срж развоја каталога људских права која представљају :

- право на живот, слободу и приватно власништво;
- слобода окупљања и слобода штампе;
- слобода кретања и право на петицију;
- право на правну заштиту;
- гласачко право.

Поред афирмације људских права, развој уставности у САД-у је прокламовао принцип подјеле власти, принцип супериорности устава над законима те право судова да одлучују о уставности закона.

Догађаји у Француској

У исто вријеме, Француска револуција, као један од најзначајних догађаја у историји, водила је ка укидању старог поретка и успостављању новог буржоаског поретка. На основама Француске револуције настали су бројни институти од значаја за даљи развој уставности, као што су: увођење владавине права, успостављање система одговорности, нарочито одговорне владе, те принципа једнакости закона за све. Даље, њен велики значај је у афирмацији идеја подјеле власти, народног суверенитета и људских права и слобода. Један од најзначајнијих аката који је афирмисао људска права и слободе, и обухватио материју која се односи на организацију власти јесте француска Декларација о правима човјека и грађанина (1789. год.).

Садржавајући одредбе уставног карактера, Декларација је у облику преамбуле постала саставни дио каснијег француског устава. Настала на основу идеја Француске револуције, Декларација је утврдила принцип народне суверености („нико, ни појединац, ни група људи, не може вршити власт која не произлази непосредно из народа“) и промовисала принципе једнакости и слободе. Декларација је снажно афирмисала значај устава истичући да „сваком друштву у којем нису загарантована права и у којем не постоји подјела власти, недостаје Устав“. Декларација је усвојила принцип подјеле власти, а њен значај се нарочито огледа у њеном утицају на ширење идеја о људским правима која „вриједе за сва времена“.

Дешавања у Француској у овом периоду била су значајна и за развој права жена које су имале велики утицај у тадашњим друштвеним процесима у културном и политичком смислу, међутим, остале су искључене из примјене прокламованих права. Као одговор на такву ситуацију, француска списатељка Олимп де Гауге написала је посебан документ – „Декларацију о правима жене и грађанке“, покушавајући дати општу димензију људским правима која су садржана у Декларацији из 1789. год. Међутим, њен политички ангажман није био прихваћен и она је 1793. године погубљена на гилјотини.

Декларација о правима човјека и грађанина из 1789. год. послужила је као преамбула првог француског Устава из 1791. године. Иако је овим уставом задржана монархија, власт краља је значајно ограничена. Овим уставом је први пут уведен институт посланичког имунитета.

Након овог устава, слиједила су два битна устава и то 1792. и 1793. године која нису била примијењена, али су имала знатан утицај на даљи развој уставности и демократије. У том смислу посебно је значајан устав из 1793. год., тзв. "Монтањарски" устав, који је усвојен вољом народа на референдуму и тако био најдемократскији акт тог периода. Базирао се на Декларацији о правима човјека и грађанина (1789. год.), пропагирао јединство власти и народне суверености, предвидио скупштински систем и проширио каталог права човјека, уводећи нова социјална права. Значај овог устава је у томе што је афирмисао принцип развоја правне државе.

Овдје је потребно споменути да су се слични процеси развоја уставности дешавали и у другим земљама, па је од аката који су регулисали уставну материју битно споменути Душанов законик, (1349. год.) донесен у феудалној Србији чије су одредбе имале уставни карактер.

* * * * *

ЦИЉЕВИ

Ученици ће бити у могућности да:

- уоче и објасне разлику између устава и осталих закона;
- разумију историјске околности који су утицале на ограничења моћи;
- препознају и објасне околности под којима су настали први писани закони;
- упореде прве писане документе и критички се односе према њима;
- препознају добре стране првих писаних докумената који се односе на развој уставне демократије;
- објасне вриједности првих писаних докумената и њихов утицај на стварање савремених устава

ТРАЈАЊЕ - 135 минута (три часа)

МАТЕРИЈАЛИ - Радни листови (првобитна заједница и робовласнички системи; Атина; Римска република и средњи вијек); **Радни материјали** (примјер из Енглеске, примјер из Америке, примјер из Француске); Магна царта - прилагођена верзија; Устав САД-а прилагођена верзија; Декларација о правима човјека и грађанина – прилагођена верзија; Устав БиХ.

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1.

У сврху фокусирања на дату тему тражити мишљење ученика о наведеном члану Устава БиХ.

- „Босна и Херцеговина је демократска држава која функционише у складу са законом.” - члан II, став 2.Устава БиХ

Направите листу појмова које ученици сматрају и наводе као битне за владавину закона.

Очекивани одговори: *гарантована једнакост свих, независно судство, праведне процедуре, заштићена права појединца, подијељена власт, слободни отворени и независни медији, итд.*

Активност 2.

Наставник поставља питање: **Да ли је то увијек било тако? Да ли су увијек државе функционисале у складу са законом?**

Након дискусије на ову тему наставник резимира претходну активност и уводи ученике у следећу активност (како је текао развој уставности пратећи вријеме од првобитне заједнице па до настанка савременог устава).

Ученике подијелити у четири групе од којих свака група добија по један **радни лист**: првобитна заједница и робовласнички системи; Атина; Римска република и средњи вијек (материјал у прилогу). Задатак ученика у групи је истражити владавину права и постојање закона у датом временском периоду. Закључке рада групе, у тезама, ученици требају написати на великом листу папира и презентовати у три минуте.

Након презентације група слиједи расправа и коментари. Наставник може подстаћи дискусију питањем: „Да ли су права грађана била изједначена у овим временским периодима?“, „Да ли су биле успостављене праведне процедуре?“, и слично, и подстицати ученике да једни другима постављају питања која се односе на владавину права и постојање закона у датим временским периодима.

Напомена: За ову активност је препоручљиво користити технику кооперативног учења, *слагалица*.

Активност 3.

Путем коментара и дискусија из претходне активности наводити ученике на сазнање и закључке да су одређени историјски догађаји утицали на развој савремених устава, да су покренули многе процесе развоја уставне демократије у Европи и свијету.

Ученике поново подијелити у групе и свакој групи дати по један дио текста / **радни материјал** у којем су објашњене историјске околности и догађаји који су утицали на писање првих устава. Задатак група је да уочи поменуте догађаје.

Прва група: **примјер из Енглеске**; Друга група: **примјер из Америке**; Трећа група: **примјер из Француске**.

Питања за провјеру наученог

- Који догађаји су утицали на стварање писаних докумената који су ограничавали самовољу појединца, функционисање власти, гарантовање људских права и слобода?
- Наведите примјере из вашег радног материјала!
- На који начин су те околности утицале на писање савремених устава?

Групе, у виду забилешки, презентују своје одговоре и одговарају на питања ученика из других група.

Активност 4.

У сврху закључивања и провјере разумијевања презентованог материјала, ученицима у оквиру истих група, подијелити три кључна документ која су утицала на развој уставне демократије: Магна царта, Амерички устав, Декларација о правима човјека и грађанина (прилагођена верзија).

Ученици ће пронаћи на који начин, и у оквиру којих чланова, ови историјски документи штите права човјека, ограничавају власт, гарантују слободу вјероисповјести и гарантују једнакост пред законом. Одговоре писати у табелу.

НА КОЈИ НАЧИН ОВА ТРИ ДОКУМЕНТА:

А. штите права човјека

Магна царта	Амерички устав	Декларација о правима човјека

Б. ограничавају власт и владину појединца

Магна царта	Амерички устав	Декларација о правима човјека

Ц. гарантују слободу вјероисповијести

Магна царта	Амерички устав	Декларација о правима човјека

ДА ЛИ СУ ЉУДИ У ОВИМ ЗЕМЉАМА, у којима су настали документи кључни за развој уставне демократије, БИЛИ ЈЕДНАКИ ПРЕД ЗАКОНОМ? НАВЕДИ ЧЛАН који се односи на то право!

Магна царта	Амерички устав	Декларација о правима човјека

Активност 5.

Ова активност пружа могућност употребе научног.

Свим ученицима подијелити гласачке листиће да гласају и одговоре на питања која слиједе, а односе се на то у којој мјери Устав Босне и Херцеговине гарантује наведена права. По постављеном питању тражити од ученика да гласају, а потом им омогућити да одбране свој став. **Инсистирати на појединачним мишљењима ученика и њиховим аргументима за одбрану става!**

А. ПИТАЊА

1. Да ли БиХ треба промијенити свој Устав како би обавезала сваког грађанина да буде посвећен општим принципима и заједничком добру??
2. Да ли БиХ треба промијенити Устав како би мушкарци и жене имали иста права?
3. Да ли БиХ треба промијенити Устав како би обавезала све грађане да изађу на изборе ?
4. Да ли БиХ треба промијенити Устав како би забранила активности којима се загађује човјекова околина?
5. Да ли би БиХ требала промијенити свој Устав како би учинила да образовање буде право сваког грађанина?

Б. ГЛАСАЧКИ ЛИСТИЋ

Питање 1.	НЕ	ДА	АЛИ СА ВИШЕ ОГРАНИЧЕЊА
Питање 2.	НЕ	ДА	АЛИ СА ВИШЕ ОГРАНИЧЕЊА
Питање 3.	НЕ	ДА	АЛИ СА ВИШЕ ОГРАНИЧЕЊА
Питање 4.	НЕ	ДА	АЛИ СА ВИШЕ ОГРАНИЧЕЊА
Питање 5.	НЕ	ДА	АЛИ СА ВИШЕ ОГРАНИЧЕЊА

Радни лист 1.**ПРВОБИТНА ЗАЈЕДНИЦА И РОБОВЛАСНИЧКИ СИСТЕМИ** (Хамурабијев закон, египатска цивилизација)

У друштвима првобитне заједнице постојали су обрасци понашања људи којима се регулишу друштвени односи, тј. обичаји. Обичаји се дефинишу и као правила понашања која су настала дуготрајним понављањем одређених људских радњи и поступака. Таква обичајна правила понашања настављају да егзистирају и у првим државама и постепено прерастају у правне норме. Најпознатији законик из овог времена је свакако Хамурабијев законик који се састоји од три дијела уклесана на црној каменој плочи клинастим писмом. Законик је настао у посљедњим декадама владавине владара Хамурабија (владао Мезопотамијом од 1728-1686. п. н. е). У првом дијелу законика Хамураби опширно говори о својој улози према народу, који су одредили богови (што помало подсећа на преамбуле неких модерних устава у којима се некад наводе подаци о доносиоцу и времену доношења). У другом дијелу законика се налазе 282 члана, који представљају правна правила и суштину законика, док се у трећем и завршном дијелу позивају поданици на поштивање закона. Хамурабијев законик садржи одредбе за које бисмо, са модерне тачке гледишта, могли рећи да се односе на кривично, породично, насљедно и облигационо право, а садржи и одредбе које имају карактер данашњег уставног права. Ове одредбе се односе на заштиту робовласничког поретка који је тада био владајући.

У долини ријеке Нила у току IV. миленијума п.н.е. настао је Египат. У старом Египту, апсолутни владар је био фараон. У његовим рукама била је законодавна, управна и судска власт (при чему управна власт није била одвојена од судске). Будући да је представљао апсолутно оличење божанске и људске власти, фараон се сматрао стваратељем права. Након фараона, највиши државни службеник био је “цати” или везир, којем припада и врховна судска власт. Функција цатија је установљена за вријеме IV. династије, када је ту дужност вршио неко од најближих фараонових рођака. Из времена старог царства у Египту потиче и први писани правни документ, познат као „Упутства цатију Рекмиру” (овај цати је, вјероватно, служио фараона Тутмоса III., из XVIII-те династије), који је уклесан на зидовима гробнице у Теби. „Упутства цатију“ садрже упутства која су фараон и његов савјет дали цатију Рекмиру, а којих се он морао придржавати при обављању те високе функције.

Из ових упутстава произлази да се и у старом Египту тежило да право и правда почивају на принципима непристрасности, законитости и правичности у судским процесима. Такође, тај документ потврђује основну карактеристику власти присутну и у осталим земљама Старог Истока, а то је да је власт била, углавном, потпуно централизована и бирократизована.

АТИНА

Основни облик политичке организације код старих Грка био је полис - град са околином, или тзв. град - држава. Државно и друштвено уређење полиса било је доста различито, али су имали мање -више заједничку религију, језик и културу. Ликургов законодавни рад се заснивао на кодификацији обичаја, пошто је наводно вјеровао да се закони временом мијењају, док су обичаји отпорнији на вријеме. Према многим историчарима, Ликург, заправо, није ни постојао, па је његова улога у стварању спартанских закона веома спорна. Ликургови закони били су познати под именом “Велика ретра” и у Спарту су увели једнакост грађана пред законом. Ова једнакост се, наравно, односи на слободне грађане, при чему ваља напоменути да су жене у Спарти имале готово потпуно равноправан положај са мушкарцима. Наравно, не треба заборавити да се ради о робовласничком друштву, у којему су “хелоти” били државни робови (а који су били пуно бројнији од слободних Спартанаца) и чинили основну производну снагу Спарте. Они су живјели у веома тешким условима и нису имали никаква права.

Атинска се држава, углавном, сматра првим примјером система који одговара неким данашњим представама о демократској власти. У Атини је монархија забрањена 683. п.н.е., а велики законодавац Солон (640-560. п.н.е.) је реформисао правни систем увођењем породичног и кривичног права. Солон је истакао важеће законе у писаној форми на јавна мјеста. Он је и сам своја правила називао еуномиа (“добро уређење”), владавина добрих закона које су донијели људи. Ипак, многи не сматрају стару Атину демократијом, с обзиром на то да жене, робови и странци нису имали право гласа, па је, према неким процјенама, само око 16% укупног становништва имало то право. Гласањем су се у старој Атини доносиле одлуке директно, умјесто да се бирају представници, као у данашњој демократији.

Појам устав (constitutio) употребљавали су већ Платон („Закони“) и Аристотел (“Политика“), али не у смислу конкретног правног акта (онако како данас схватамо појам устава), него када описују укупно уређење појединог полиса. На овом концепту се у златном добу античке филозофије развио појам природних права из којег води поријекло систем људских права који данас познајемо. У античком периоду се, такође, почела правити разлика између прописа који су уређивали основе власти и државног уређења и закона који су правно регулисали свакодневни живот. Смисао овога разликовања је у томе да власт не може једноставно мијењати најважније законе, чиме је обезбијеђена правна стабилност и стабилност поретка, па се ограничава државна власт и штите основна права поданика. То и јесте, на неки начин, зачетак идеје уставне владавине, тј. идеје конституционализма.

Радни лист 3.**РИМ**

Римски правници су били веома практични, па су избјегавали дефиниције, те због тога нису оставили ни дефиницију права. Прва и једина кодификација римског цивилног права извршена је средином V. вијека пр.н.е. и то доношењем Закона XII. таблица, којим почиње историја римског приватног права. Закон XII. таблица настао је под притиском плебејаца, којима је било у интересу да се закон јавно објави, ради његове непристрасне примјене. Патрицији су пристали, те је 451. год. пр.н.е. написан закон на XII. таблица и окачен на форуму. Закон је, заправо, кодификација допуњеног обичајног права, а садржи и норму којом се озакоњује право народа да, убудуће, сам доноси законе. Одмах потом је римска Скупштина и почела да доноси нове законе. Закон XII таблица иначе никада није званично укинут. Тешке околности у којима се развијала идеја уставности и људских права биле су у периоду од VII. до XII. вијека. Римска правна наука достигла је апсолутни врхунац у античком свијету и многи правни институти и појмови које је изградило римско право основ су савремених правних система, али римски приступ праву у погледу развоја уставног права није дао такве резултате као нпр. у погледу развоја приватног права, пошто је за њега карактеристичан и извјесни конзервативизам и догматизам.

Након слома Источног римског царства, римско право наставља живот кроз право Византије, те кроз рецепцију римског права у европким државама у средњем вијеку. Другу кодификацију римског права извршио је Византијски цара Јустинијан, који је као владар Византије био највиша законодавна, извршна и војна власт, те поглавар цркве. Он је владао од 527. до 565. године н. е. и 529. године објавио је Codex Iustinianus, тј. збирку важећих римских закона.

Радни лист 4.

СРЕДЊИ ВИЈЕК

Ваља напоменути да само трајање временског периода од старе Грчке и Рима, па све до појаве првих облика контроле власти владара средином и крајем средњег вијека у Европи, предочава тешке околности у којима се развијала идеја уставности и људских права у периоду од VII. до XII. вијека. Средњи вијек је за Европу представљао стагнирање правне културе и тек од XIII вијека долази до поновног проучавања римског права и напретка у развоју правне мисли. У средњем вијеку црква и поједине вјерске заједнице “уставом” називају највиши акт којим се успоставља њихова унутрашња организација. Дио црквеног права представља канонско право, што је, у ствари, збир правних прописа које је донијела црква. Канонско право садржи прописе божанског поријекла, тзв. божанско право, те прописе људског поријекла “људско право”. Сматрало се да људи не могу мијењати божанске прописе, за разлику од тзв. “људског права” (овај израз не треба поистовијетити са модерним схватањем људског права).

У арапским земљама у овом периоду се успоставља систем шеријатског права које почива на нормама правног карактера из Кур’ана. Претежно, садржај Кур’ана има карактер вјерских и моралних норми, али постоје и одредбе које имају карактер правних норми и односе се, углавном, на породично право. Као извор права јављају се хадиси (коментари и допуне Кур’ана) и суне (записани коментари). У другој половини IX. вијека обављена је извјесна кодификација великог броја хадиса и суна који су прикупљени и од којих су сачињени зборници. Усаглашена мишљења познавалаца ислама и права о појединим нејасним правним проблемима или формулацијама у Кур’ану постају, такође, извор права.

РАДНИ МАТЕРИЈАЛИ

А. Примјер из Енглеске (Магна царта; Ограничење краља Јохна)

Процватом трговине, долази до богаћења и јачања феудалног племства што је с једне стране довело до тежње тог staleжа да ограничи апсолутну власт владара (монарха) и с друге стране до тежње народа да се ослободи власти феудалаца, односно да се укину њихове сталешке привилегије. Ови процеси су најављивали револуционарне покрете настале у XVIII. вијеку. Такође, у овом периоду, за развој уставности веома су битни нови културни правци, (хуманизам и ренесанса) који промовишу идеју слобода човјека и његовог друштвеног положаја у држави која треба да буде кројена по мјери човјека.

Б. Примјер из Америке (Америчко проглашење независности)

У току америчке борбе за независност дошло је до доношења значајних аката (“Каталог људских права”, “Америчка декларација о независности” и Устав државе Вирџиније) који се сматрају најважнијим документима у области развоја људских права, а Устав америчке државе Вирџиније из 1776. год. се сматра првим писаним уставом. Овај устав је садржавао принцип подјеле власти на законодавну, судску и извршну и прокламовао је принцип да власт припада народу. 1781. год. донесен је конфедерални устав, а 1797. год. донесен је Устав САД-а који је установио федерални облик уређења државе и који је још увијек, уз накнадно усвојене амандмане, на снази. Развојем уставности у САД-у, дошло је до конституционализације индивидуалних људских права. Ова права су проглашена неутуђивим и представљају срж развоја каталога људских права.

Ц. Примјер из Француске (Француска револуција)

На основама Француске револуције настали су бројни институти од значаја за даљи развој уставности, као што су: увођење владавине права, успостављање система одговорности, нарочито одговорне владе, те принципа једнакости закона за све. Даље, њен велики значај је у афирмацији идеја подјеле власти, народног суверенитета и људских права и слобода. Један од најзначајнијих аката који је афирмисао људска права и слободе, и обухватио материју која се односи на организацију власти јесте француска Декларација о правима човјека и грађанина (1789. год.). Садржавајући одредбе уставног карактера, Декларација је у облику преамбуле постала саставни дио каснијег француског устава. Настала на основу идеја Француске револуције, Декларација је утврдила принцип народне суверености.” Сваки суверенитет у суштини почива на народу. Ниједно тело, ниједан појединац не могу проводити власт која не потиче из народа⁴.

⁴ Члан 3 Француске декларације о правима човјека и грађанина, преузето са <http://www.bastabalkana.com>

МАТЕРИЈАЛИ ЗА АКТИВНОСТ 4.

Француска декларација о правима човека и грађанина из 1789. године

Члан. 1.

Људи се рађају и остају слободни и равноправни. Друштвене разлике могу бити засноване само на заједничкој користи.

Члан. 2.

Циљ сваког политичког удруживања је очување природних и вјечитих права човека. Та права су: слобода, власништво и отпор угњетавању.

Члан. 3.

Сваки суверенитет у суштини почива на народу. Ниједно тело, ниједан појединац не могу спроводити власт која не потиче из народа.

Члан. 4.

Слобода се састоји у томе да свако може чинити оно што није на штету другима.

Тако, извршавање природних права сваког човека има једину границу у живању свих права других припадника друштва; те границе могу бити утврђене само законом.

Члан. 5.

Закон смије забрањивати само дјеловања штетна за друштво.

Члан. 6.

Закон је израз опште воље. Сви грађани имају право лично или по својим представницима учествовати у његовом стварању. Он треба да буде исти за све, било да штити или да кажњава. Будући да су сви грађани пред законом једнаки, сви имају једнака права на све почасте, мјеста и јавне службе, према својим способностима, и без других разлика осим оних што произлазе из њихових врлина и њихове надарености.

Члан. 7.

Нико не може бити оптужен, ухапшен или притворен осим у случајевима које одређује закон и на законом предвиђен начин. Они који потичу, пожурују, извршавају или чине да други извршавају самовољне одлуке, морају бити кажњени; али сваки грађанин позван или предан суду на основи закона треба се томе покорити, а пружање отпора томе је кажњиво.

Члан. 8.

Закон смије установити само казне тачне и очито потребне и нико не може бити кажњен осим по закону установљеном и објављеном прије почињеног преступа и легално примјењеном.

Члан. 9.

Сваки човек сматра се недужним све док није проглашен кривим. Ако је притвор нужан, закон мора гарантовати заштиту његове личности.

Члан. 10.

Нико не може бити позван на одговорност због мишљења, па и религиознога, уколико његово исказивање не омета јавни ред утврђен законом.

Члан. 11.

Слободно изношење мисли и мишљења је једно од најдрагоценијих права човека; сваки грађанин може говорити, писати и штампати слободно осим ако те слободе не злоупотребљава у случајевима утврђеним законом.

Члан. 12.

Гаранција права човека и грађанина захтијева јавну силу: та сила је дакле створена за боље свих, а не за посебну корист оних којима је повјерена.

Члан. 13.

За одржавање јавне силе и трошак управе потребан је јавни општи порез; он треба да буде једнако распоређен на све грађане, водећи рачуна о њиховим могућностима.

Члан.14.

Сви грађани имају право да установе, сами или преко својих представника, нужност јавног доприноса, да слободно надзиру његову примјену, те да одреде његову количину, стопу, утјеривање и трајање.

Члан. 15.

Друштво има право од сваког јавног службеника тражити извјештај о његовом пословању.

Члан. 16.

Ниједно друштво у којем обавеза права и диобе власти није одређена, није Уставно друштво.

Члан. 17.

Власништво је неповредиво и свето право и нико га не може бити лишен осим у случају законом предвиђене и очите јавне нужде, уз услов праведне и предвиђене одштете.⁵

Magna Carta

1. Прво, пред Богом смо подарили и овом повељом потврдили, у наше име и у име наслједника наших да Енглеска црква буде вјечно слободна и да ужива своја неокрњена права и своје неумањене слободе. Да ми желимо да то буде тако, потврђује чињеница да смо ми својевољно, прије избијања садашњег сукоба између нас и наших барона подарили и повељом потврдили слободу црквених избора. Ту слободу ми ћемо поштивати и желимо да је и наши наслједници поштују, у доброј вјери и на вјечна времена. Такође смо, у наше име и у име наслједника наших, свим слободним људима краљевства нашег подарили, заувјек, све доље написане слободе, нека буду њихове и нека их, од нас и наслједника наших посједују они и наслједници њихови.

2. Ако умре гроф, барон или неко други, ко директно од круне држи земљу уз војне службе, и ако је у часу његове смрти његов наслједник пунољетан и дугује таксу на наслеђе, наслједник ће то своје наслеђе стећи кад плати наслједну таксу према старом омјеру. То значи да ће наслједник или наслједници грофа платити 100 фунти за цијели грофовијски посјед, наслједник или наслједници витеза највише 100 шилинга за цијели посјед и свако ко држи мање платиће мање, према старом обичају за посјед својном обавезом.

3. Али ако је наслједник такве особе малољетан и под старатељством, он ће своје наслеђе стећи кад постане пунољетан и без таксе на наслеђе или таксе за случај располагања.

4. Старатељ земље малољетног наслједника ће од ње убирати само умјерене приходе, уобичајене таксе и феудалне службе. Он ће то учинити не уништавајући или оштећујући људе или имовину. Ако смо ми старатељство над земљом повјерили шерифу или неком ко је нама одговоран за приходе, па он уништи или оштети, ми ћемо од њега утјерати накнаду, а земља ће бити повјерена двојци других честитих и разборитих људи, који ће за приходе одговарати нама или особи којој смо их уступили.

5. Докле год има старатељства над таквом земљом, старатељ ће од прихода с те земље одржавати куће, паркове, узгајалишта рибе, рибњаке, млинове и све остало што јој припада. Кад наслједник постане пунољетан, он ће му вратити цијелу земљу, опремљену прибором за орање и алатом за газдинство које изискује годишње доба.

6. Наслједник се може оженити, али не за неког ко је нижег друштвеног положаја. Прије женидбе, наслједникови најближи рођаци биће о томе обавијештени.

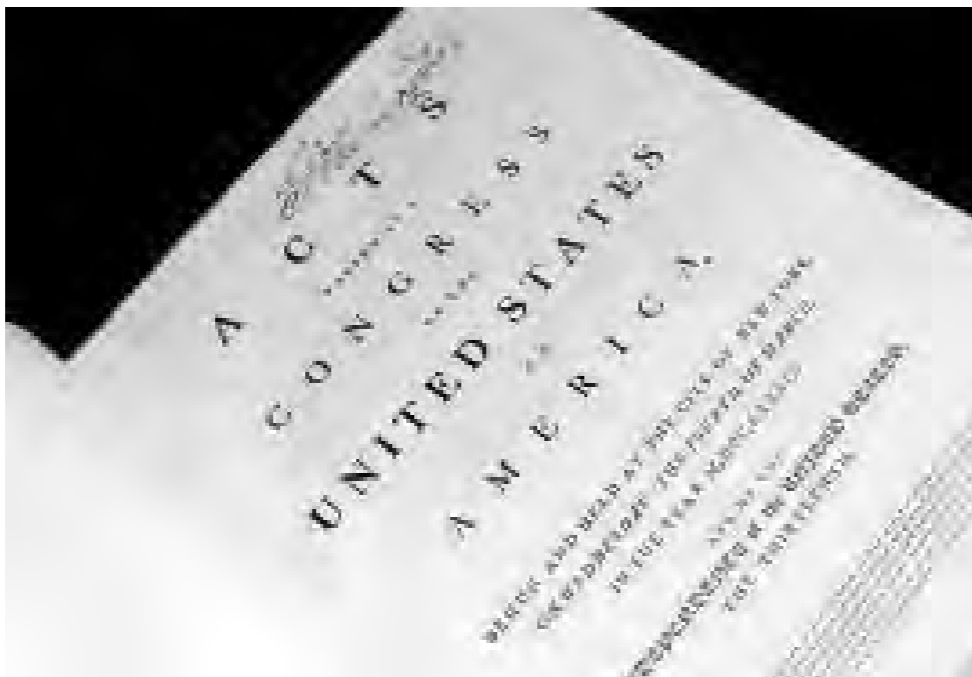
7. У часу мужевљеве смрти, његова удовица може одмах и несметано узети свој мираз и наслједство. Она неће ништа платити за свој удовички дио, мираз или наслијеђе, било чега што су она и њен муж заједнички посједовали.

8. Ни једна удовица докле год жели остати неударата, неће бити присиљена на удају. Али она мора дати гаранцију да се неће удати без краљевског одобрења.

10. Ако неко ко је од јевреја позајмио новац умре прије него је потраживање намирено, његов наслједник док је год малољетан неће платити никакву камату на зајам. Ако такво потраживање припадне круни, она неће узети ништа осим главнице која је наведена у обвезници.

12. У нашем краљевству се новац који вазали дају умјесто личне службе неће убирати без општег пристанка, изузевши доприносе за наш откуп из заробљеништва, за проглашење витезом нашег најстаријег сина и за удају наше најстарије кћери.

⁵ Преузето са <http://www.bastabalkana.com>

13. Град Лондон уживаће све своје старе слободе и слободне обичаје на копну и води. Такође, ми свим осталим градовима, градићима, мјестима и лукама дарујемо и желимо да уживају све своје слободе и слободне обичаје.

16. Нико неће бити присиљен да за свој витешки посјед или какав други слободан посјед земље, врши друге службе осим оних на које га обавезује тај посјед.

17. Редовне парнице неће се одвијати и сељакати около с краљевским двором, него ће се одржавати на неком одређеном мјесту.

18. Истраге ће се вршити само пред грофовијским судом.

20. Слободном човјеку ће се за мање повреде изрицати само глобе које су пропорционалне степену његове повреде. А за озбиљне повреде сразмјерно повреди, али ипак не тако строго да би га се лишило средстава за живот.

22. Глоба која се тиче свјетовне имовине свештеника, припадника светог реда биће такође одређена према истом принципу, без обзира на вриједност његова црквена посједа.

23. Ни један град или лице, осим оних који су то дужни на основу старе обавезе, неће бити присиљени да граде мостове преко ријека.

27. Ако слободан човјек умре без опоруче, његову покретну имовину ће раздијелити, под контролом цркве, његови најближи рођаци и пријатељи.

28. Ни један краљев службеник неће ни од кога узети жито или друге покретности без непосредне исплате.

32. Ми нећемо земљу, лице која су осуђена за тешка кривична дјела држати у нашим рукама дуже од годину и један дан.

35. У цијелом краљевству ће важити јединствене мјере за вино, пиво и жито. Такође ће и мјере за тежину бити јединствене.

38. Ни један службеник неће некога предати суду на основу свога властитог непоткријепљеног извјештаја, не прибавивши, ради потврде истинитости тога вјеродостојне свједоке.

39. Ни један слободан човјек неће бити убијен или затворен, или лишен својих права или имовине, осим на основу законите пресуде.

40. Прави правду нећемо никоме продати, ускратити или одгодити.

41. Сви трговци могу ући у или напустити Енглеску нештоћени без страха и могу остати и по њој путовати копном или водом, ради трговине, слободни од свих незаконитих намета, у складу са старим и законитим обичајима.

45. За судије, шерифе и друге службенике, ми ћемо одредити само оне људе који право земље познају и вољни су добро га се придржавати.

51. Чим буде успостављен мир, ми ћемо из краљевства одстранити све стране витезове, стијелце, њихове пратиоце и плаћенике који су дошли са својим коњима и оружјем.

52. Свакоме коме смо незаконите пресуде одузели или га лишили посједа земље, замкова, слобода или права, ми ћемо их одмах вратити.⁶

Устав Сједињених Држава

Ми, грађани Сједињених Држава, како бисмо створили савриенији савез, успоставили правду, остварили мир у земљи, обезбиједили заједничку одбрану, унаприједили општу добробит и очували благослов слободе за нас и наше потомство, одређујемо и успостављамо овај Устав Сједињене Америчке Државе.

ЧЛАН I.

Поглавље 1.

Све законодавне овласти овдје додијелене повјериће се Конгресу Сједињених Држава, који ће чинити Сенат и Посланички дом.

Поглавље 2.

Посланички дом састављаће чланови што ће их сваке друге године бирати грађани држава, а изборници у свакој држави имају испунити услове који се захтијевају за изборнике најбројније гране законодавног тијела у држави. Не може бити посланик лице које није напунило доб од двадесет година, мање је од седам година држављанин Сједињених Држава или није, у вријеме избора, настањено у држави у којој се бира. (Број посланика и изравни порези раздијелиће се између држава које би се укључиле у овај савез према својим бројевима, што ће се одредити прибарањем укупном броју лица, укључујући обавезне служити одређени број година, уз искључење Индијанаца који не плаћају порезе, три петине броја свих осталих лица)

Попис ће се обавити у року од три године након првог засједања Конгреса Сједињених Држава и унутар сваких даљних десет година на начин који је одређен законом. Број посланика неће прећи један од сваких тридесет хиљада, али ће свака држава имати најмање једног посланика, док тај попис не буде завршен, држава New Hampshire биће овлаштена да изабере три, Massachusetts осам, Rhode-Island и Providence Plantations шест, New Jersey четри, Pennsylvania осам, Delaware једног, Maryland шест, Virginia десет, North Carolina пет, South Carolina пет и Georgia три. Кад се испразни посланичко мјесто у које државе, њезина ће извршна власт расписати изборе ради попуне тог мјеста. Посланички дом изабраће свог говорника и друге дужноснике, и једини ће имати овласт оптужбе јавних дужносника.

⁶ Др. Шефко Куртовић, Магна царта и њена уставно - правна анализа, Зборник Правног факултета у Загребу год. XXII, број 3. Загреб, 1972, 329-336 стр.

Поглавље 3.

Сенат Сједињених Држава чиниће по два сенатора из сваке од држава (изабрана од њезина законодавног тијела) на шест година, и сваки ће сенатор имати један глас. Одмах након што се састану у складу с резултатима првих избора, они ће се, равномјерно колико је могуће, подијелити у три разреда. Не може бити сенатор лице које није напунило тридесет година, мање од девет година мора бити држављанин Сједињених Држава, у вријеме избора мора бити настањен у држави у којој се бира. Потпредсједник Сједињених Држава биће предсједник сената, али без права гласа, осим у случају кад се гласови равномјерно подијеле. Сенат ће изабрати своје дужноснике, као и пресједника „pro tempore“, за случај одсутности потпредсједника, или када би он обављао дужност пресједника Сједињених Држава.

Сенат ће једини имати овласт судити о свим оптужбама јавних дужносника. Кад засједају због тога, биће под завјетом. Кад се суди пресједнику Сједињених Држава, представљаће врховни судија и нико неће бити осуђен без сагласности двије трећине присутних чланова. Одлука у случајевима оптужбе јавних дужносника, неће се протезати даље од уклањања с положаја и препреке држању и кориштењу било који дужности од части, повјерења или добити под Сједињеним Државама, али ће осуђено лице бити одговорно и подложно оптужби, суђењу, осуди и казни у складу са законом.

Поглавље 4.

Вријеме, мјесто и начин одржавања избора за сенаторе и посланике прописале законодавство сваке државе; али Конгрес може у свако доба донијети или промијенити такве прописе, осим мјеста избора сенатора. Конгрес ће засједати најмање једном сваке године.

Поглавље 5.

Сваки ће дом просуђивати о избору, доласцима и способности својих чланова, а већина сваког чиниће кворум за обављање посла.

Сваки дом може утврдити правила свог поступања, кажњавати своје чланове због противног понашања те, одлуком двију трећина искључити члана.

Сваки ће дом водити записник о свом дјеловању и повремено га објавити.

Поглавље 6.

Сенатори и посланици примаће накнаду за своју службу, која ће се утврдити законом и исплаћивати из благајне Сједињених Држава. Они ће у сваком случају, осим велеиздаје, тежег казног дјела бити заштићени од хапшења, док учествују на сједницама својих домова.

Ниједан сенатор или посланик неће током времена на које је изабран, бити именован на било коју грађанску дужност подложну власти Сједињених Држава.

Поглавље 7.

Сви законски приједлози за прикупљање прихода ићи ће од Дома посланика.; али Сенат ће моћи да подноси приједлоге или учествовати амандманима као код других приједлога.

Сваки приједлог који је прошао Дом посланика и Сенат биће, прије него постане закон, поднесен предсједнику Сједињених Држава. Ако је сагласан потписаће га, ако није вратиће га оном дому из којег је потекао, а тај ће приговор унијети у цијелини у свој записник и наставити поново разматрати.

Поглавље 8.

Конгрес ће имати овласт расписивати и убирати порезе, царине, трошарине ради плаћања дугова и бриге о општем благостању Сједињених Држава....

- Уређивати трговину..
- Ковати новац и одређивати његову вриједност.
- Објавити рат..
- Промовисати напредак научних и корисних умјетности..
- Бринуте се за устројавање и наоружавање полиције.
- Обављати искључиву законодавну власт....
- Донијети сваки закон кад то буде нужно..

Поглавље 9.

Пресељавање или усељавање лица, Конгрес неће забрањивати, али се може наметнути порез на такво усељење.

Никакав закон који без суђења одређује казну, неће бити донесен.

Никакав порез, ни царина, се неће наметати на робе које се извозе из било које државе.

Никакав новац се неће вући из благајне, осим посљедично додјелама учињеним законом; а редовни извјештаји и обрачун расхода и прихода повремено ће бити објављен.

Поглавље 10.

Ниједна држава неће ући у какав међународни уговор, савез или конфедерацију; ковати новац, издавати обвезнице, служити се ичим осим златним и сребрним новцем за плаћање дугова.

Ниједан држава неће без сагласности Конгреса наметати таксе на царине, увоз, извоз робе, осим кад би то било безусловно нужно за примјену њених закона.

ЧЛАН II

Поглавље 1.

Пзвршна власт биће повјерена предсједнику Сједињених Држава. Он ће дужност обављати током раздобља од четири године и, заједно са потпредсједником изабраним за исто раздобље, бити биран како слиједи.

Лице која има највећи број гласова биће предсједник, ако тај број буде вечаина укупног броја именованих изборника.

Конгрес одређује вријеме избора и дан кад ће се гласати, а тај дан ће бити исти широм Сједињених Држава.

Нико осим држављанина по рођењу или држављанина у тренутку усвајања овог Устава неће имати услове за дужност предсједника Сједињених Држава, нити ће ко бити овлаштен за ту дужност док не наврши тридесет пет година и буде четрнаест година настањен у Сједињеним Државама.

Предсједник ће за своју службу примати накнаду, а прије него што приступи обављању дужности он ће положити завјет.

Поглавље 2.

Предсједник ће бити врховни заповједник војске и Ратне морнарице Сједињених Држава.

Он ће уз савјет и сагласност Сената имати овласти закључивати међународне уговоре, уз услов одобрења двије трећине присутних сенатора.

Поглавље 3.

Он ће повремено поднијети Конгресу извјештај о стању Савеза и препоручити им на разматрање оне мјере које буде сматрао нужним и прикладним.

Он ће примати велепосланике и друге високе дипломатске службенике.

Он ће водити бригу о вјерној provedби закона.

Поглавље 4.

Предсједник, подпредсједник, и сви грађански службеници Сједињених Држава, би ће уклоњени са положаја на основу оптужбе и осуде због издаје, подмићивања и других тешких злочина и кажњивих дјела.

ЧЛАН III.

Поглавље 1.

Судска власт Сједињених Држава биће повјерена једном Врховном суду и нижим судовима какве Конгрес повремено одреди и успостави.

Судије ће обављати своју службу све док се добро понашају.

Поглавље 2.

Судска власт ће се протезати на све случајеве, према закону и праведности проводећи под овим Уставом законе САД-а и закључене међународне уговоре.

У свим случајевима који се тичу велепосланика, високих дипломатских службеника, Врховни суд ће имати изворну надлежност.

Суђење, осим у случају оптужбе високих дужносника, биће путем пороте, судиће се у држави гдје су учињена дјела.

Поглавље 3.

Велеиздајом против Сједињених Држава сматраће се једино вођење рата против њих или придруживање њиховим непријатељима, дајући им помоћ и подршку.

Конгрес ће имати овласт прогласити казну због велеиздаје, али таква осуде не смије обухватати потомство или одузимање права, осим за живота осуђене особе.

ЧЛАН IV

Поглавље 1.

Вјера и признање даваће се јавним одлукама, записима и судским поступцима сваке друге државе.

Поглавље 2.

Држављани сваке од држава биће овлаштени на све повластице и пуну држављанску заштиту.

Поглавље 3.

Нове државе могу бити примљене у овај савез, али ниједна нова држава неће се основати или уздићи изнад власти које друге државе.

Конгрес ће имати право располагасти и доносити сва потребна правила и прописе гледе подручја или друге имовине која припада Сједињеним Државама.

Поглавље 4.

Сједињене Државе гарантоваће свакој држави у овом савезу републикански облик владавине и штитити сваку од њих од напада, а на молбу законодавног тијела и извршне власти и против унутрашњег насиља.

ЧЛАН V.

Конгрес ће кад год двије трећине оба дома буду сматрале нужним, предложити амандмане на овај Устав, или, на захтјев законодавних тијела двију трећина свих држава, сазвати уставотворну скупштину ради предлагања амандмана, који ће бити ваљани за све намјене и све сврхе.

ЧЛАН VI.

Сви уговорени дугови и прихваћене обавезе, прије усвајања овог Устава, биће једнако ваљане према Сједињеним Државама под овим Уставом као под федерацијским.

Овај Устав и закони САД-а и сви закључени међународни уговори биће врховни закон земље и везаће судије у свакој од држава, без обзира на било што супротно у Уставу или законима које државе.

Сенатори и посланици и чланови законодавних тијела свих држава биће везани заклетвом, али се никаква вјерска провјера неће захтијевати као услов за било коју дужност или јавно повјерење под Сједињеним Државама.

ЧЛАН VII.

Потврда од уставотворних скупштина девет држава неопходни су за успостављање овог Устава између држава које га тако потврде.⁷

Под једногласном налогу уставотворне скупштине.

W.JACKSON, Секретар G.WASHINGTON – Предсједник.

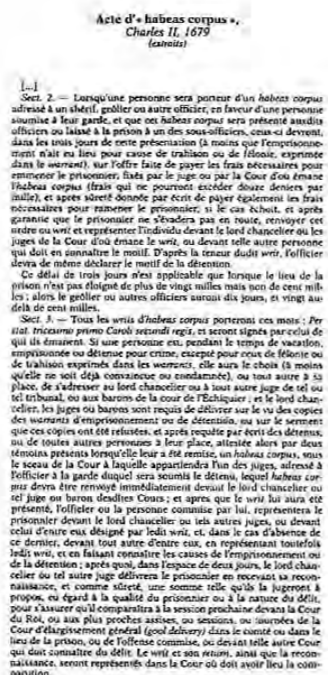
1.2. РАЗВОЈ ИДЕЈЕ ПРАВА - Право и правила међу људима

Васпитање и образовање за владавину права не укључује само учење о постојећим законима, већ и о историји права и настанку основних принципа правила и правде који су наведени у уставима и законима, и међународним споразумима о људским правима. Треба схватити да развој идеје права и њено усаглашавање међу људима у оквиру државних заједница, траје већ 2500 година. Наредне активности упознаће нас са настанком права и правила у друштву и уређењу односа међу људима као и њихово усаглашавање око утврђених правила понашања, али и одређених санкција за њихово непридржавање. Начин и мјере учешћа појединаца, односно групе појединаца у доношењу правила од стране државе су неодвојива питања од тога која правила понашања и које санкције за непридржавање тих правила утврђује држава.

Теоријски оквир

⁷ Смердел Бранко, Амерички устав као узор за нове демократије, уводна студија у Устав Сједињених Америчких Држава, Велепосланство САД у Загребу, без година издања

Annexe 3

Забилежено је да је Аристотел изјавио следеће: “Као што је човек кад достигне свој пуни развитак најбољи од свих живих бића, тако је без закона и правде најгоре од свих”⁸. Још од античких времена се у европској и свјетској цивилизацијској традицији његују идеје права и правде. Постојање групе појединаца доводи до стварања друштвене организације, а тамо гдје постоји одређена организација неопходно је да постоји и уређење односа у њој, при чему се ти односи између осталог уређују и правом. Уређење односа у друштву подразумијева и потребу постојања унапријед утврђених правила понашања чије непридржавање ће произвести одређене санкције. Кад односе у друштву регулише држава, онда говоримо о праву. Право се, притом, представља као скуп правила људског понашања која доноси држава и којима се уређују односи међу људима али и односи људи према држави и обратно, а поштовањем тих правила обезбјеђује држава својим органима и примјеном одређених санкција. Право је предмет истраживања многих научних дисциплина, али је и дио свакодневног живота људи, који веома често ступају у различите правне односе, а да тога нису ни свјесни.

Управо због чињенице да су правила понашања које је утврдила држава дио свакодневног живота људи, неопходно је створити услове да они у што већој мјери учествују и у стварању ових правила. У овом контексту говоримо о демократији као облику власти који омогућава појединцима – „народу“ – да учествује у управљању државом кроз различите системе и облике управљања. Наиме, појам демократије (грчки: demos – народ и kratia – владати) упућује на циљ који се оваквим обликом власти жели постићи – а то је владавина народа.

У модерним државама се управо идеје права и правде изражавају и реализују у досљедној примјени принципа владавине права, и то посебно принципа законитости као и кроз успостављени систем управљања државом – што укључује успоставу и развој свијести грађана о њиховим обавезама и правима, те начину на који остварују та своја права и обавезе, концепту правне државе и принципу владавине права. У односу на државу, значај принципа владавине права је у томе што обезбјеђује легалитет (тј. законитост) одлука државних органа, што заправо представља основ функционисања правне државе. Савремена држава почива на принципима владавине права и демократије, што подразумијева интеграцију традиционалног принципа законитости правне државе са савременим стандардима остваривања јавних служби тзв. социјалне државе. Управо концепт правне државе јесте концепт који ће омогућити да се основни принципи на којима почива савремена држава не доведу у питање. Остваривање концепта правне државе је претпоставка за владавину права и демократије, остваривање уставности и законитости, за остварење правде и правичности. Како би се обезбиједила пуна примјена владавине права и демократије, савремене државе уставом, као највишим правним актом дефинишу основне принципе на којима се заснива држава. Притом је правни систем неке државе скуп правних института, правних грана и правних правила који чине правни поредак у тој држави.⁹

* * * * *

ЦИЉЕВИ

Ученици ће:

- разумјети појам права и праведности;
- моћи објаснити значај постојања закона;
- препознати последице непостојања правила у свакодневном животу;
- уочити дијалектичност и поступност развоја устава, закона и правних аката;
- користити устав као највиши закон једне државе.

⁸ Аристотел, Политика, Култура, Београд 1970.

⁹ в. Богдан, Љерка ат ал, Управни поступак Приручник, Загреб 2007, стр.2 (http://public.carnet.hr/uibs/UPRAVNI%20POSTUPAK_III_zaj%20nastavnike.pdf 15.05.2013)

ТРАЈАЊЕ - 90 минута (два часа)

МАТЕРИЈАЛИ - Радни лист; Устав БиХ; Универзална декларација о људским правима; папир

ОПИС АКТИВНОСТИ

ФОКУС

Ученицима предочити мишљење софиста:

- „Природни је закон да јаче не буде ометано слабијим, него да се слабији прилагођава и подређује јачему, и да јаче предњачи, а слабије да слуша”
- „Право је закон јачега, или чија сила тога и правда”¹⁰.

Тражити мишљење ученика.

Након тога поставити питање ученицима:

- **Како би изгледао живот без правила и закона?**
- **Како би изгледао један дан у школи без кућног реда и школских правила?**

Активност 1. Подијелити разред у мале групе од пет до шест ученика и прочитати следећи сценарио:

Замислите да сте дошли у непознату земљу у којој не постоје правила и закони. Ви и остали чланови ваше групе ћете бити становници у тој земљи и не знате какав ћете друштвени положај имати, а самим тим ни правила ни начине понашања.

Корак 1: Сваки ученик треба, појединачно, направити листу од неколико права која му требају бити гарантована у новој земљи.

Корак 2: Ученици размјене своје листе и разговарају о томе унутар групе, те направе списак од 10 права за које читава група сматра да су важна. Потребно је да својој новој држави дају име, те да 10 изабраних права напишу на велики папир.

Корак 3: Свака група презентује свој рад. Потом, треба направити главну листу, која укључује сва права са листи које су направиле групе, гдје поједина права која се понављају треба означити.

Корак 4: У овој активности ученици ће упоређивати права на главној листи са правима у својим групним листама. Имају задатак да на главној листи пронађу права која су у супротности са правима из њихових групних листи.

Након тога треба да организују дискусију помоћу следећих питања:

- Могу ли се нека права на главној листи, која су слична, груписати у једно право?
- Да ли ће та права важити за све људи или само за оне који су их предложили?
- Да ли ће та права бити праведна за све људе у заједници?
- На који начин ће власт гарантовати права која сте предложили?
- Да ли постоји неко право за које претпостављате да се власт неће сложити с њим? Зашто?

¹⁰ Дилс Х. Предсократовци II „Напријед, Загреб 1983, стр.. 236.

Током дискусије подстичите ученике да аргументују своје ставове!

Провјера разумијевања

- Када је главна листа завршена упоредите је са листом права и основних слобода из Устава БиХ!
- Које су разлике/сличности између ваше листе и Универзалне декларације о људским правима?

Питања:

- Да ли су се ваши ставови о важности појединих права, промијенила током ове радионице?
- Какав би живот био да смо укинули нека од ових права и да смо инсистирали само на оним правима која смо ми у групи написали?
- Да ли постоје још нека права која бисте жељели додати на главну листу?
- Зашто је за нас корисно да направимо листу права која важе за све људе?
- Да ли сва права требају важити за све људи?

Активност 2. Вјежба критичког размишљања

Корак 1: Ученике подијелити у двије групе и дати им Радни лист. Након читања, дискусије и критичког осврта у групама тражити од ученика да се осврну на основне појмове (правила, уређење, закони, сагласност, општи циљ).

Питања за дискусију у групама:

- Како се успостављају правила понашања?
- Како се уређују односи међу људима?
- На чему би се заснивало друштво да нема правила и закона?
- Да ли је правилима могуће уредити праведне односе међу људима?
- На који начин друштвени систем утиче на промовисање правде и права?
- Како савремени устави гарантују правду и праведност?
- Колико је Устав БиХ праведан?

Након дискусије у групама, организовати дискусију о наведеним питањима на нивоу цијелог разреда.

ПРИЛОГ: Материјал

РАДНИ ЛИСТ

Постојање групе појединачно доводи до стварања друштвене организације, а тамо гдје постоји одређена организација неопходно је да постоји и уређење односа у њој, при чему се ти односи, између осталог, уређују и правом. Уређење односа у друштву подразумијева и потребу постојања унапријед утврђених правила понашања чије непридржавање ће произвести одређене санкције. Правила понашања се могу успоставити на различитим нивоима у друштву, могу бити формална и неформална, обавезујућа и мање обавезујућа, али у сваком случају изражавају потребу да се понашање у заједници подвргне одређеној контроли. Кад односе у друштву регулише држава, онда говоримо о праву. Право се, притом, представља као скуп правила људског понашања која доноси држава и којима се уређују међусобни односи међу људима али и односи људи према држави и обратно, а придржавање тим правилима обезбјеђује држава својим органима и примјеном одређених санкција. Управо због чињенице да су правила понашања које је утврдила држава дио свакодневног живота људи, неопходно је створити услове да они у што већој мјери учествују и у стварању ових правила. Управо је демократија облик власти који омогућава појединцима - „народу“ – учествовање у управљању државом кроз различите системе и облике управљања.

У модерним државама се управо идеје права и правде изражавају и реализују у досљедној примјени принципа владавине права, и то посебно принципа законитости као и кроз успостављени систем управљања државом. Значај принципа владавине права је у томе што обезбјеђује легалитет (тј. законитост) одлука државних органа, што заправо представља основ функционисања правне државе. Савремена држава почива на принципима владавине права и демократије, што подразумијева интеграцију традиционалног принципа законитости правне државе са савременим стандардима. Управо концепт правне државе јесте концепт који ће омогућити да се основни принципи на којима почива савремена држава не доведу у питање. Остваривање концепта правне државе је претпоставка за владавину права и демократије, остваривање уставности и законитости, за остварење правде и правичности. Како би се обезбиједила пуна примјена владавине права и демократије, савремене државе уставом, као највишим правним актом, дефинишу основне принципе на којима се заснива држава. Он се обично дефинише као форма у којој се испољавају правне норме. Правни акти могу бити општи (односе се на неодређен број лица) и појединачни, који регулишу конкретну животну ситуацију. Појединачни правни акти се доносе на основу општих правних аката, а устав је, по правилу, највиши општи правни акт у држави. Према томе, устав представља правни основ за доношење свих других правних аката, били они општи или појединачни.

1.3. УСТАВНОСТ У XX. ВИЈЕКУ - Појам устава и уставности

Савремени устав је скуп обичаја, традиција, правила и закона који успостављају основне начине на којима власт функционише и како је организована. То је државни акт са највећом законодавном моћи у земљи који одређује економски и политички систем једне државе, успоставља однос између грађана и власти, организације и функционисања органа власти и њихове међусобне односе. Устав обезбјеђује оквир у којима демократска друштва функционишу, а разумијевање устава је услов за активно, одговорно и укључено грађанство.

Тренутно, млади људи у БиХ немају довољно прилика да уче о овом елементу демократије, те је неопходно направити искорак у том правцу. Можда је ово прилика!?

Теоријски оквир

Устав је највиши државни правни акт, којим се успоставља уставност, тј. ситуација у којој у једној држави постоје одређена основна друштвена правила. Та правила требају обезбиједити да се ауторитет државне власти проводи објективно, те једнако у односу на све грађане. Кад кажемо да је устав највиши државни правни акт, то подразумијева да сви закони и други прописи у једној држави морају бити у складу са уставом, односно да не смију бити у супротности са основним принципима садржаним у уставу. Тако се успоставља уставни систем, односно уставни поредак једног друштва и државе. Треба направити разлику између устава у формалном и материјалном смислу. У формалном смислу устав је конкретни писани докуменат, тј. правни акт који је највиши извор права. У материјалном смислу устав представља правила којима се уређује унутрашња структура државне организације, установљавају принципи и дају основна рјешења за уређивање односа из најважнијих области друштвеног живота. Наиме, свака државна заједница мора имати извјесна правила којима се установљавају облици државне власти и њихова овлаштења. Уставни обичај је неписано правно правило које резултује преседанима с којима се јавне власти слажу, те им се покоравају или на њих пристају. Паралелно се користи с писаним одредбама. Премда је устав, у основи, позитивни (што значи-сада важећи) текст којим се прописује садашње уставно уређење, он је због тога што се од њега очекује да важи дуго у будућности, често изнад стварних могућности датог друштва, па је у том смислу, осим важеће норме, устав и програм за будућност и истиче развој државе и друштва. Таквим одредбама најчешће је место у преамбули устава.

Врсте устава

У теорији постоји више подјела устава, по разним критеријумима. Тако се устави дјеле на кодификоване и некодификоване, писане и неписане, те чврсте и меке. Такође, устави се могу подијелити и према томе који орган их доноси.

Писани су устави они који читава уставну материју излажу у писаном облику, док су **неписани** (такође познати и као обичајни или историјски устави) састављени од уставних обичаја, пошто нису сачињени од правила у писаном облику. У највећем броју модерних држава најважније материјалне уставне норме су у писаном облику. Овдје треба напоменути да не постоје чисти облици изражавања уставне материје, тј. да нема савремене државе која у цијелости има писани устав, као ни државе која би имала само неписани устав (пошто су и у таквим државама неки дијелови уставне материје кодификовани прописима). **Кодификовани** устави су формални устави изражени у једном акту, док су **некодификовани** устави обично изражени у неколико аката. Устави се, такође, у теорији дијеле и на чврсте и меке уставе. Према овој подјели устави се разликују по томе какав је поступак њиховог

мијењања. Уколико се они могу промијенити путем обичних закона, сматрају се **меким**, а ако је за њихову промјену потребна квалификована процедура, компликованија од оне потребне за доношење закона, устав се сматрају **чврстим**. Наравно, неписани устав су, по природи ствари, меки устав, али то не значи да су и сви писани устав чврсти. Код чврстих устава посебан ревизиони поступак обухвата сложеније услове за покретање поступка за промјену устава и теже услове за усвајање акта о промјени.

Неке модерне подјеле устава се установљавају према односу самог устава и друштвене стварности. Према том критеријуму устав се могу подијелити **на нормативне, номиналне и семантичке**. Нормативни устав су они који своје полазиште имају у одређеној друштвеној стварности и са њом се подударају. Номинални устав су они који су прављени за неку другу друштвену стварност, с којом се не подудара стварност друштва у којој они треба да важе. Такви устав су неефикасни и представљају само “списак лијепих жеља”, јер је конкретно друштво у раскораку са њима. Семантички устав би били они који не допуштају никакву сопствену, па тиме ни друштвену промјену и тиме конзервишу постојећу власт.

Шта устав обично садрже?

Устав обично садржи начелне прописе о друштвеном, економском и политичком поретку државе, дефинише права и дужности грађана, одређује законодавне, извршне и судске органе власти, те њихове међусобне односе¹¹. Наравно, сваки устав је на извјестан начин специфичан и регулише уставну материју на посебан начин. Данас је уобичајено да је устав писани документ који треба да садржи основе уређења државе и механизме којима се гарантује остварење права и слобода човјека које садржи тај устав. Представљајући заштиту за појединца, модерни устав садржи основна права и слободу човјека али успоставља и систем којим се гарантује њихово очување и омогућава њихова реализација. Такође, устав може садржавати и механизме за заштиту вриједности које је друштво препознало као вриједности од општег значаја, као што је заштита јавног добра, заштита валуте, националног добра и сл. На крају, поред чињенице да устав уобичајено садржи механизме који гарантују провођење принципа владавине народа, што се, углавном, заснива на обезбјеђењу система који омогућава изражавање воље и владање већине у друштву, модерни устав теже уграђивању механизма који омогућавају и изражавање воље и заштиту права мањина.

Од којих дијелова се устав састоји?

Устави већине земаља се састоје од преамбуле, општих начела, нормативног дијела, анекса и амандмана на устав.

Преамбула представља уводни дио устава који претходи његовом нормативном дијелу. Преамбуле често садрже принципе и општа правила на којима се заснива држава, затим основна људска права и слободе, циљеве друштвеног и државног развоја, као што су сувереност, независност, интегритет, демократија, владавина права, слобода и једнакост. Већина устава садржи преамбулу, али постоје и они устав који одмах почињу са нормативним дијелом. Према неким анализама важећих устава у свијету од 194 важећа устава, 140 садржи преамбулу (напомена: подаци су из 2010. године). У преамбули се некада наводе подаци о доносиоцу и времену доношења устава, те се излажу разлози за његово доношење. Понекад се у преамбули говори и о историји народа и конкретне државе. Устави, такође, врло често у преамбулама излажу основна људска права и слободе и гаранције за њихово остваривање. Преамбула може бити написана и у свечаном тону.

11 <http://www.pravosudje.ba/>, 15.03.2013

У нормативном дијелу устава су садржане уставне норме којима се уређују сва питања уставне материје. У правно-техничком погледу постоје велике разлике у стилу, језику и систематизацији уставних норми. По начину, устав се дијеле у двије групе: на оне уставе који се ослањају на европско континентално право и оне који су под утицајем англо-америчке традиције. У овим првим уставима, члан је основна јединица организације правне норме и обиљежава се арапским бројем, а члан се може дијелити на ставове или параграфе који се обиљежавају словима, подбројевима или се раздвајају новим редом. Ови чланови се систематизују у одсјеке, а одсјеци у поглавља. У оним уставима који су настали под утицајем англо-америчке традиције чланови се обично обиљежавају римским бројевима, а унутрашња систематика чланова се организује комбинацијом великих и малих слова и бројева.

Анекси устава су формално-технички одвојени од основног текста устава, али представљају његове саставне дијелове и имају исту правну снагу као и основни текст. Анекси се, углавном, појављују у уставима англо-америчких држава и оних држава чија је уставност под њиховим утицајем (што донекле објашњава и зашто устав БиХ има анексе). У анексима се разрађују поједине уставне одредбе или се устав допуњује новом одредбом. Анекси се, у правилу, доносе истовремено, те у истом поступку и од истог органа када и сам устав.

Уставни амандмани се доносе након усвајања устава, када се укаже потреба да се унесу промјене у његовом нормативном дијелу. Амандманима се мијења или допуњује основни уставни текст, при чему они постају саставни дио устава и имају исту правну снагу као и остале његове одредбе.

Како се доноси савремени устав? Кроз историју се јавио велики број разних начина за доношење нових устава. Међутим, устав се најчешће доносе у тзв. уставотворној скупштини, а државна власт која доноси устав зове се уставотворна власт. Уставотворна власт је на извјестан начин неограничена власт, пошто нема правила која постоје прије ње и која би је могла обавезивати. Зато се она и зове установљавајућа власт, док се власти које је она установила називају установљеним властима. Поступак доношења устава у Уставотворној скупштини се посебно односи на доношење “чврстих” устава, а поступак за доношење таквих устава далеко је компликованији од поступка за доношења “меких устава”. Чврсти Устав, дакле, доноси посебан орган, Уставотворна скупштина која се успоставља са циљем доношења Устава, последице чега се или распушта или наставља радити као обична Скупштина. “Меке уставе”, углавном, доноси обична Скупштина. Дакле, Уставе доноси обично Уставотворна скупштина или редовни законодавни орган (Скупштина, Парламент), али у посебно предвиђеном поступку. Процедура доношења новог Устава би требала поштовати континуитет уставног поретка, а такође и омогућити прилагођавање Устава друштвеним промјенама. “Октроисани” устав означава Устав неке државе који није донесен демократским путем, него га је наметнуо монарх, диктатор, олигархија итд.

Начин доношења Устава БиХ

Може се рећи чак и да је Устав Босне и Херцеговине, на извјестан начин, наметнут од стране међународне заједнице, а босанскохерцеговачки уставни модел је утврђен у форми међународног уговора, што је својеврстан преседан. Наиме, на Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини (познат и као Дејтонски споразум) закључено је и 11 анекса. Анексу 4 Мировног споразума намијењена је улога Устава Босне и Херцеговине.

Како се Устав може промијенити?

Нити један правни акт донесен у правном систему једне државе није непромјенљив, па тако ни Устав, као основни правно-политички документ. Сваки, данас познати Устав, познаје могућност сопствене промјене, те прописује услове и поступак за ту промјену. По обиму и домаћају, промјена

Устава може бити: појединачна (путем уставних амандмана), обухватнија и важнија (ревизија или реформа Устава) и потпуна (што би било заправо доношење новог Устава). Притом постоје двије основне технике мијењања Устава, и то

- техника уставног закона, при чему се Устав мијења тако да се укида онај члан Устава који се жели промијенити и замјењује се новим, или се Устав допуњује на оном мјесту гдје допуна садржајно припада (ова техника је погоднија у случају већег броја измјена);
- техника уставних амандмана – првобитни текст Устава остаје непромијењен, па се при свакој измјени или допуни на првобитни текст само додају норме у облику амандмана (ова техника је прикладнија када се Устав само допуњује додавањем нових одредби).

Надлежност промјене важећег Устава најчешће има законодавац (обично парламент). Али, када мијења важећи Устав законодавац не поступа по обичном законодавном, него по посебном поступку, компликованијем од законодавног поступка. Уз то, могуће је да промјена изгласана у парламенту постане коначна тек пошто је грађани потврде на референдуму, тј. непосредним изјашњавањем свих грађана једне државе.

Устав Европске уније

Појам Устава редовно везујемо за суверенитет неке државе, у којој он представља основни и највиши правни акт. Међутим, у процесу уједињења европских земаља појавила се могућност консолидовања свих докумената Европске уније унутар једног Устава, Устава ЕУ. На сједници Европског савјета у децембру 2001. године донесена је одлука о сазивању јавне конвенције држава чланица ЕУ на којој су присуствовали представници тих држава, представници њихових националних парламената, Европског парламента и Европске комисије. Као плод ове конвенције настао је нацрт Устава ЕУ, чији је главни циљ био да изврши њену реформу како би је приближио њеним грађанима. Коначан текст Уговора о Уставу ЕУ је усаглашен у јулу 2004. године. Нови Устав је требао замијенити све споразуме потписане у протеклих 50 година, осим споразума о Еуроатому. Овај Европски Устав ће, ако се ратификује од стране чланица, постати први званични Устав ЕУ. Предложени Устав Европске уније је заправо књига правила која одређује шта ЕУ може, а шта не може чинити. Њиме се одређују вриједности и политички циљеви Европске уније и појашњава се да земље чланице преносе овласти на ЕУ, а не обрнуто¹².

¹² http://www.bbc.co.uk/croatian/specials/1738_constitution_br/index.shtml, 15.03.2013

Такође, отвара се могућност боље интеграције земаља чланица, за коју неки сматрају да ће Унију претворити у праву федералну државу. Став постаје пуноправан тек када га ратификују све земље чланице (што се за сада, као што је познато, показало неуспјешно). Устав ЕУ, ипак, не треба посматрати са становишта националне државе, јер ЕУ не би требало да постане и политичка заједница изграђена по моделу националних држава. Овај примјер, заправо, показује на који начин државе могу дјелимично одустајати од свог суверенитета и стварати јединствен међународни правни поредак.

Зашто је важно познавати Устав своје државе и ентитета?

Питања која регулише уставно право и Устав од посебног су значаја у државама које пролазе кроз период транзиције, као што је Босна и Херцеговина. Поред тога, сложена организациона структура Босне и Херцеговине и као државе и као друштва, још више указује на значај коју материја уставног права, као најважније гране права, има за даљи демократски развој. У том смислу је кључно свима обезбиједити познавање Устава и материје коју Устав и уставно право регулише. Од грађана се не може очекивати познавање свих аспеката и правних нијанси које ова материја садржи, али се појединцу мора омогућити да упозна организациони систем и однос институција у држави, начин на који се односи у друштву уређују и како се ти односи могу мијењати, јер само на тај начин се подиже свијест о правима и слободама и начину њиховог остварења.

* * * * *

ЦИЉ ове радионице је да ученици упознају Устав, његове карактеристике и дијелове те сазнају више о околностима у којима је настао Устав БиХ.

Ученици ће:

- разумјети обавезу грађана да поштују законе, те моћи образложити начине на које то раде;
- уочавати несавршености Устава и закона и бити у могућности навести начине за њихову промјену;
- знати која права грађанима БиХ гарантује Устав.

ТРАЈАЊЕ - 45 минута (1 час)

МАТЕРИЈАЛИ

Устав БиХ – прилагођена верзија, листа питања; картице са одговорима, радни листови, прилог

ОПШ АКТИВНОСТИ

Активност 1. Ученике подијелити у четири групе и свакој групи дати **Листу питања** (прилог 2.1.) и **Картице са одговорима** (прилог 2.2.).

Читајући и тражећи картице ученици требају одговорити на постављена питања.

Напомена: Картице са одговорима ученици требају ставити поред питања и бити у стању да одговоре на њих.

Сугестија за рад:

Професор поставља питање захтијевајући анализу, процјену или синтезу. Приближно једна минута даје се за размишљање и записивање одговора. Ученици размјењују своје одговоре са осталим ученицима у тиму, а затим тимови размјењују одговоре са цијелим разредом кроз дискусију.

Питања за расправу:

- Колико Устав може утицати на свакодневни живот грађана?
- Зашто је Устав уопште потребан једној држави и да ли све модерне државе имају Устав?
- Шта представља “уставност”?
- Која права грађана гарантује Устав и које су могућности које он пружа у заштити тих права?
- Намеће ли Устав и неке обавезе грађанима те правила којих су се дужни придржавати?
- Ко доноси Устав и може ли се он промијенити?
- Каквих све устава има и у коју врсту устава спада Устав наше државе?
- Какав је однос Устава и других прописа ?

ПРИЛОГ: Материјали

Прилог 2.1.

Листа питања

- Да ли је Устав БиХ писани или неписани?
- Да ли је кодификован или некодификован?
- Шта су анекси и амандмани и да ли Устав БиХ има анексе?
- Можда је семантички или је нормативни?
- Какав је то „чврсти устав“ а какав „меки“ и да ли се „меки устав“ може мијењати?
- Од којих дијелова се састоји савремени устав, а колико дијелова има Устав БиХ?
- На који начин се донио Устав БиХ и који су догађаји претходили његовом потпису – доношењу?
- Да ли се Устав БиХ може сматрати на неки начин као наметнут? Ако може, зашто?
- Како се устав може мијењати? Наведите начине?
- Зашто је важно знати карактеристике устава своје државе?

Прилог 2.2. – Картице са одговорима

Картица 1.

Устав је највиши државни правни акт којим се успоставља уставност, тј. ситуација у којој у једној држави постоје одређена основна друштвена правила. Та правила требају обезбиједити да се ауторитет државне власти проводи објективно, те једнако у односу на све грађане. Када кажемо да је Устав највиши државни правни акт, то подразумева да сви закони и други прописи у једној држави морају бити у складу са Уставом.

Картица 2.

У формалном смислу Устав је конкретни писани документ, тј. правни акт који је највиши извор права. У материјалном смислу Устав представља правила којима се уређује унутарња структура државне организације, установљавају принципи и дају основна рјешења за уређивање односа из најважнијих области друштвеног живота.

Картица 3.

Према је Устав, у основи, позитивни правни (што значи сада важећи)-текст којим се прописује садашње Уставно уређење, он је због тога што се од њега очекује да важи дуго у будућности, често изнад стварних могућности датог друштва, па је у том смислу, поред важеће норме, Устав и програм за будућност и истиче развој државе и друштва. Таквим одредбама најчешће је мјесто у преамбули Устава.

Картица 4.

Писани су Устави они који читаву уставну материју излажу у писаном облику, док су неписани (такође познати и као обичајни или историјски устави) састављени од уставних обичаја, пошто нису сачињени од правила у писаном облику. У највећем броју модерних држава најважније материјалне уставне норме су у писаном облику.

Картица 5.

Кодификовани устави су формални устави изражени у једном акту, док су некодификовани устави обично изражени у неколико аката.

Картица 6.

Уколико се они могу промијенити путем обичних закона, сматрају се меким, а ако је за њихову промјену потребна квалификована процедура компликованије од оне потребне за доношење закона, устав се сматрају чврстим.

Картица 7.

Неке модерне подјеле Устава се установљавају према односу самог Устава и друштвене стварности. Према том критеријуму Устави се могу подијелити на нормативне, номиналне и семантичке. Нормативни устав су они који своје полазиште имају у одређеној друштвеној стварности и са њом се подударају.

Картица 8.

Номинални устав су они који су прављени за неку другу друштвену стварност, с којом се не подудара стварност друштва у којој они треба да важе. Такви Устави су неефикасни и чине „списак лијепих жеља”, јер је конкретно друштво у раскораку са њима. Семантички устав би били они који не допуштају никакву сопствену, па тиме ни друштвену промјену и тиме конзервишу постојећу власт.

Картица 9.

Од којих дијелова се састоји Устав? Устави већине земаља се састоје од преамбуле, општих начела, нормативног дијела, анекса и амандмана на Устав.

Картица 10.

Преамбула представља уводни дио Устава који претходи његовом нормативном дијелу. Преамбуле често садрже принципе и општа правила на којима се заснива држава, затим основна људска права и слободе, циљеве друштвеног и државног развоја, као што су суверенитет, независност, интегритет, демократија, владавина права, слобода и једнакост.

Картица 11.

Већина Устава садржи преамбулу, али постоје и они Устави који одмах почињу са нормативним дијелом. Према неким анализама важећих Устава у свијету, од 194 важећа устава 140 садржи преамбулу (напомена: подаци су из 2010. године). У преамбули се некад наводе подаци о доносиоцу и времену доношења Устава, те се излажу разлози за његово доношење.

Картица 12.

У нормативном дијелу Устава садржане су уставне норме којима се уређују сва питања уставне материје. У правно-техничком погледу постоје велике разлике у стилу, језику и систематизацији уставних норми. По начину, устав се дијеле у двије групе: на оне уставе који се ослањају на европско континентално право и оне који су под утицајем англо-америчке традиције.

Картица 13.

Анекси устава су формално-технички одвојени од основног текста устава, али представљају његове саставне дијелове и имају исту правну снагу као и основни текст. Анекси се, углавном, појављују у уставима англо-америчких држава и оних држава чија је уставност под њиховим утицајем (што донекле објашњава и зашто устав БиХ има анексе).

Картица 14.

Уставни амандмани се доносе након усвајања устава, када се укаже потреба да се унесу промјене у његовом нормативном дијелу. Амандманима се мијења или допуњује основни уставни текст, при чему амандмани постају саставни дио устава и имају исту правну снагу као и остале његове одредбе.

Картица 15.

Међутим, Устави се најчешће доносе у тзв. Уставотворној скупштини, а државна власт која доноси Устав зове се уставотворна власт. Уставотворна власт је на извјестан начин неограничена власт, пошто нема правила која постоје прије ње и која би је могла обавезивати.

Картица 16.

Чврсти Устав, дакле, доноси посебан орган, Уставотворна скупштина која се успоставља са циљем доношења Устава, последице чега се или распушта или наставља радити као обична скупштина. „Меке уставе”, углавном, доноси обична скупштина. Дакле, Уставе доноси обично Уставотворна скупштина или редовни законодавни орган (скупштина, парламент), али у посебно предвиђеном поступку.

Картица 17.

„Октроисани” устав означава Устав неке државе који није донесен демократским путем, него га је наметнуо монарх, диктатор, олигархија итд.

Картица 18.

Може се рећи чак и да је Устав Босне и Херцеговине на извјестан начин наметнут од стране међународне заједнице, а босанскохерцеговачки уставни модел је утврђен у форми међународног уговора, што је својеврстан преседан. Наиме, на Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини (познат и као Дејтонски споразум) закључено је и 11 Анекса

Картица 19.

По обиму и домашају, промјена Устава може бити појединачна (путем уставних амандмана), обухватнија и важнија (ревизија или реформа Устава) и потпуна (што би било, заправо, доношење новог Устава). Притом постоје двије основне технике мијењања Устава:

- техника уставног закона, при чему се Устав мијења тако да се укида онај члан којег се жели промијенити и замјењује га се новим, или се Устав допуњује на оном мјесту гдје допуна садржајно припада (ова техника је погоднија у случају већег броја измјена;

- техника уставних амандмана – првобитни текст Устава остаје непромијењен, па се при свакој измјени или допуни, на првобитни текст само додају норму у облику амандмана (ова техника је прикладнија када се Устав само допуњује додавањем нових одредби).

Уз то, могуће је да промјена изгласана у парламенту постане коначна тек пошто је грађани потврде на референдуму, тј. непосредним изјашњавањем свих грађана једне државе.

Картица 20.

Сложена организациона структура Босне и Херцеговине и као државе и као друштва још више указује на значај коју материја уставног права, као најважније гране права, има за даљи демократски развој. У том смислу је кључно обезбиједити свима познавање Устава и материје коју Устав и уставно право регулишу.

Картица 21.

Од грађана се не може очекивати познавање свих аспеката и правних нијанси које ова материја садржи, али се појединцу мора омогућити да упозна организациони систем и однос институција у држави, начин на који се односи у друштву уређују и како се ти односи могу мијењати, јер само на тај начин се подиже свијест о правима и слободама и начину њиховог остваривања.

1.3. УСТАВНОСТ У XX ВИЈЕКУ - Уставни принципи

Ученици треба да схвате неминовност настанка Устава БиХ и околности под којима се он донио и усвојио, али и могућност приближавања уставних принципа реалном животу, истинским вриједностима, потребама грађана, могућностима и специфичностима. Ученици ће након ове активности бити у могућности схватити и разумјети колико Устав одговара потребама човјека и колико он може да буде несавршен уколико постане пресликана форма неких других Устава. Сложена организациона структура Босне и Херцеговине и као државе и као друштва, још више указује на значај коју материја уставног права, као најважније гране права, има за даљи демократски развој. У том смислу је кључно обезбиједити свима познавање Устава и материје које Устав регулише.

Теоријски оквир

Завршетак сукоба у Босни и Херцеговини у току 1995. године подразумевао је склапање мировног споразума, те доношење новог Устава Босне и Херцеговине, како би држава могла функционисати. Општи оквирни споразум за мир у БиХ, парафиран 21. новембра 1995. у Дејтону и потписан 14. децембра исте године у Паризу, садржи 11 анекса, којима су договорени основни принципи државноправне организације, те цивилног и војног аспекта мировног споразума. Анекс 4 Споразума садржи Устав БиХ, као највиши правни и политички акт државе. Саставне дијелове Устава БиХ чине Преамбула, 12 чланова, као и Анекс II: Додатни споразуми о људским правима који ће се примјењивати у БиХ и Анекс III: Прелазне одредбе.

Устав Босне и Херцеговине је саставни дио Дејтонског мировног споразума, тј. Анекс 4 истог споразума док Анекс 3 Дејтонског мировног споразума, који регулише изборе, Анекс 6 који се бави људским правима и Анекс 7 који регулише материју избјеглих и расељених лица, нису саставни дио Устава, али на извјестан начин регулишу уставну материју.

Устав БиХ ступио је на снагу након потписивања Општег оквирног споразума за мир у БиХ. Република БиХ, чије је службено име од ступања на снагу споразума Босна и Херцеговина тако је наставила своје правно постојање по међународном праву као држава, с унутарњом структуром измијењеном Уставом БиХ и у постојећим међународно признатим границама. Она је остала држава чланица Уједињених нација и може као Босна и Херцеговина задржати чланство или затражити да буде примљена у организације унутар система Уједињених нација, као и у друге међународне организације. Према члану II/3. Устава, држава Босна и Херцеговина је добила нову унутарњу уставну, административно-територијалну организацију са два ентитета: Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска.

Из начина на који је донесен Устав БиХ, проистичу његове специфичности па у великој мјери и недостаци. Наш Устав је, заправо, акт међународног карактера. Није га донио посебан уставотворни орган, није донесен по посебној процедури, и на извјестан начин је наметнут од стране међународне заједнице. Изворни текст Устава БиХ написан је на енглеском језику.

Преамбула је саставни дио Устава БиХ. У њој се детаљно наводе основне вриједности које Устав гарантује, као што су: поштивање људског достојанства, слободе и једнакости, те демократски органи власти и правичне процедуре као најбоље средство за стварање демократског друштва. Изражава се и обавеза да се изгради унутрашњи мир, те вриједности правде и толеранције за миран суживот унутар саме Босне и Херцеговине. Таква обавеза се не може пронаћи у другим уставима, а њен циљ је да се грађани државе подстакну на савладавање последица ратног сукоба. У осмој алинеји Преамбуле уставотворац унапријед најављује област заштите најбитнијих инструмената у области људских права, који се, онда, у тексту Устава (тј. у Анексу I уз Устав), проглашавају обавезујућим¹³.

У 12 чланова Устава БиХ утврђени су: континуитет државе, демократски принципи, састав државе, кретање робе, услуга, капитала и лица, главни град, симболи и држављанство БиХ, људска права и основне слободе, надлежности и односи између институција БиХ и ентитета, Парламентарна скупштина БиХ, Предсједништво БиХ и Савјет министара БиХ, Уставни суд БиХ, Централна банка БиХ, те прелазне одредбе.

Уставни принципи Устава БиХ

Уставни принципи представљају циљеве, мотиве и основне вриједности неке државе. Устав БиХ одређене уставне принципе наводи експлицитно у преамбули и члану II. Такође се други уставни принципи, који нису експлицитно наведени, могу извести тумачењем цјелокупног текста Устава.

¹³ Steiner-Адемовић, Коментар Устава Босне и Херцеговине, Konrad Adenauer Stiftung, (http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/20070327/10/bs.Steiner_i_Ademovic_Ustav_BiH_Komentar_20.04.2010..pdf) 15.03.2013)

принцип демократије

- експлицитно је наведен у 3. алинеји преамбуле (према којој демократски органи власти и правичне процедуре требају допринијети стварању мирног и плуралистичког друштва), као и у члану I/2 Устава.

принцип сложене државе

- члан I/3 Устава наводи да се БиХ састоји од два ентитета. Административно-територијална организација прецизирана је Амандманом I на Устав Босне и Херцеговине, који је ступио на снагу 26. марта 2009. године и којим је Дистрикт Брчко коначно уведен као посебан саставни дио државе.

принцип јединственог тржишта и слободе кретања

- у члану I/3 Устава се промовише принцип слободног кретања роба и лица на цијелој територији БиХ.

принцип заштите људских права

- произлази из неколико одредби Устава, а посебно је значајна одредба члана X/2, којом се прописује да се ниједним амандманом на овај Устав не може елиминисати, нити умањити било које од права и слобода набројаних у члану II овог Устава, а нити измијенити та одредба, чиме је гарантована непромјењивост овог принципа.

принцип конститутивности народа

- на принцип заштите људских права надовезује се и принцип конститутивности народа (спада у заштиту колективних људских права и слобода), који је прописан у 10. алинеји Преамбуле. Уставни суд БиХ је у својим одлукама извео закључак да под појам “конститутивност народа” потпада и принцип колективне једнакости три етничке групе, а тај принцип не дозвољава привилеговање било којег од ова три конститутивна народа на начин да се припадницима једног или два народа признају посебна, додатна права.

принцип подјеле власти

- није експлицитно наведен, али држава БиХ функционише и на овом принципу, а што произлази и из неких одлука Уставног суда БиХ.

принцип правне државе

- такође није изричито наведен, али и из формулације члана I/3 (“БиХ је демократска држава која функционише у складу са законом”¹⁴), као и из духа Устава, произлази да БиХ мора функционисати по принципу правне државе (владавине права).

ЦИЉЕВИ

- Ученици ће бити оспособљени да: дефинишу појам “уставни принципи”;
- објасне важност уставних принципа у Уставу БиХ;
- доведу у везу околности под којима је написан Устав БиХ са принципима устава;
- разумију на који начин се принципи демократије и заштите људских права примјењују у Уставу БиХ.

ТРАЈАЊЕ - 90 минута (2 часа)

МАТЕРИЈАЛИ – Устав БиХ

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1. У циљу стављања у фокус ове теме „дефинисати” с ученицима појам ПРИНЦИП. Могуће је написати појам на табли или папиру, и тражити од ученика да наведу појмове који их асоцирају на појам у фокусу, док наставник записује асоцијације. Тражити од ученика да кажу шта за њих значи овај појам и такође, (у цртицама) биљежити њихове одговоре. На крају сумирати наведено и закључити шта све за ученике представља овај појам.

Активност 2. Ученицима поставите питање:

- **Шта су то уставни принципи?** (Подстицати ученике да кажу своје мишљење и наведу што прецизније одговоре на ово питање)

- **Које принципе, по вашем мишљењу, треба садржавати устав?**

Биљежите одговоре!

Ученике подијелити у неколико група и дати им преамбулу Устава БиХ члан I. Након читања, коментара и дискусије унутар група, од ученика тражити да наведу принципе који се налазе у том дијелу Устава. Принципе које су уочили требају записати на велики папир.

Потребно је маркирати (подвући) принципе које је издвојило више група.

Очекивани одговори: принцип демократије, принцип сложене државе, принцип слободе кретања, принцип једнакости, конститутивности, подјела власти, заштите људских права.

Дискусију наставити уз помоћ додатних питања:

- Зашто Устав треба да одржава одређене принципе?
- Које од ових принципа – примјера које сте навели можете пронаћи у свом – одјељенском уставу?(или закону о школи)
- Шта мислите да ли Устав БиХ треба да садржи још неке принципе?

Записивати одговоре ученика.

Активност 3. - Како се принцип демократије и заштите људских права остварује у Уставу БиХ?

Групе ученика добију задатак да за поједине принципе које садржи Устав БиХ одговоре гдје се и на који начин одражавају у стварности и пракси.

Након презентације закључака група, дискусију наставити уз помоћ питања:

- Да ли принципи у Уставу БиХ одражавају стварност, да ли су они реални или су формално пренесени из неких европских устава?

Инсистирати на аргументацији изнесених ставова ученика.

➤ УПОТРЕБА ЛЕКЦИЈЕ ИЛИ ПРОВЈЕРА РАЗУМЈЕВАЊА

Организовати дискусију о сљедећим питањима:

- ✓ Да ли постоји савршен устав?
- ✓ Колико је Устав БиХ реалан?
- ✓ Колико је савршен?

ПРЕЗЕНТОВАТИ ТЕКСТ

Изначина на који је донесен Устав БиХ, проистичу његове специфичности, па у великој мјери и недостаци. Наш Устав је заправо акт међународног карактера, није га донио посебан уставотворни орган, није донесен по посебној процедури и на извјестан начин може се сматрати да га ја наметнула међународна заједница. Изворни текст Устава БиХ написан је на енглеском језику.

Тражити да ученици изнесу своје коментаре.

МОДУЛ 2 – Људска права и слободе

- 2.1. Грађанска права - Креирање Одјељенског устава (2 часа)
- 2.2. Политичка права – Грађанско учешће (2 часа)
- 2.3. Економска и социјална права – Право на рад (3 часа)
- 2.4. Нова права и слободе (3 часа)
- 2.5. Људска права и механизми њихове заштите
- 2.6. Провјера разумијевања садржаја Модула 2

Људска права и механизми њихове заштите

Теоријски оквир

(Теоријски оквир који слиједи може се користити за све лекције у оквиру овог модула)

Увод

Пратећи развој људских права кроз историју, поједини аутори систематизовали су до сада прокламована људска права у три генерације. Истовремено, у њима су се искристалисале двије основне идеје: лична слобода и заштита појединца од самовоље државе. Прва генерација права потиче с краја XVIII. и почетка XIX вијека и садржи грађанска и политичка права. Друга генерација права је актуелна у XIX и почетком XX вијека и односи се на економска, социјална и културна права, док трећа обиљежава другу половину XX вијека и покрива нова права солидарности. Многа права треће генерације могу се, по својој природи, ставити и у претходне генерације. Свијест о овим правима је касније настала из других разлога, као што је нпр. технолошки развој у случају права на животну средину.

Овај поредак људских права кроз генерације показује идеју сталног прогреса у овој области, што значи да ћемо се у догледно вријеме, а пратећи развој друштва, сусретати и са новим генерацијама и примјерима људских права. Надоградња се догађа као резултат различитих чињеница: као одговор на промјену схватања људског достојанства, резултат технолошких промјена, појаве нових пријетњи, последица глобализације, и резултат савременог начина живота.

Устав БиХ се у својим одредбама позива на међународне документе о људским правима, набраја основна права и слободе сваке особе која се налази на територији БиХ и прецизира међународне уговоре који се примјењују у Босни и Херцеговини. Устав БиХ, успоставља директну примјену и приоритет Европске конвенције о основним правима и слободама, укључујући и њене протоколе над другим законима. Такође, Анексом I Устава БиХ успостављена је листа од 15 међународних споразума и конвенција у области људских права који ће се примјењивати у Босни и Херцеговини.

Грађанска и политичка права

Ова права тичу се, у првом реду, односа појединца и државе. Грађанска права наглашавају аутономију човјека у односу на државу која се у његово понашање и дјеловање може уплитати само до оне мјере коју изискује живот у друштву с другим људима. Политичка права су права партиципације, права човјека да учествује у управљању државом и заједницом¹⁵.

Посебно су важна тзв. **лична права и слободе** која имају за циљ да очувају човјеков интегритет, морал и достојанство. Ова права и слободе су историјски гледано најстарија и чине основу свих људских права, неотуђива и могу се ограничити само на основу закона и у мјери и на начин на који је то предвиђено законом. Ова права и слободе су садржане у свим документима и каталозима о људским правима. У свим модерним друштвима ова права су уређена Уставом. Устав Босне и Херцеговине такође штити лична права човјека. **Право на живот** је елементарно, неодвојиво право човјека. Штитећи ово право бројни међународни документи посебно се баве питањем смртне казне, од њеног огранчења у погледу изрицања и извршења до њеног потпуног укидања. Питање смртне казне је различито ријешено у земљама чланицама UN, док је у скоро свим Европским државама (Бјелорусија је још увијек проводи) укинута.

Право на слободу и личну сигурност је такође неотуђиво право које је садржано у основним међународним документима и штити се забраном незаконитог лишења слободе, посебним правима лица лишених слободе, обавезом хуманог поступања са њима, забрана тортуре и мучења и сл. Бројни органи међународне заједнице прате поштивање овог права. Устав БиХ такође штити право на слободу и сигурности човјека.

И право на једнакост и равноправност је природно и неотуђиво право човјека. Оно значи да су грађани једнаки пред законом, у својим правима и дужностима и имају једнаку заштиту пред државним органима без обзира на разлике као што су национална припадност, раса, пол, вјера, или друго

¹⁵ Опсерваториј људских права у Босни и Херцеговини, <http://ljudskaprava.ba/politicka-prava-08/>, 15.03.2013.g.

увјерење, образовање, социјално поријекло, имовно стање и сл. Ово право, прокламовано у Повељи UN и разрађено у Универзалној декларацији о правима човјека (“сва се људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима”) представља основ начела **недискриминације**. **Право на недискриминацију** се не може посматрати изоловано од других права и слобода и представља једно од основних начела у смислу реализације свих других права. Препознајући значај недискриминације, Устав БиХ садржи забрану дискриминације у посебном члану (члан 2. Устава Босне и Херцеговине). Закон о забрани дискриминације БиХ дефинише појам, врсте и облике дискриминације и успоставља механизме заштите од дискриминације¹⁶. Међутим и поред оваквог уставно-правног оквира, према Извјештају Институције Омбудсмена о појавама дискриминације у БиХ за 2011.г., дискриминација је присутна у свим сегментима живота у БиХ.¹⁷

Даље, права човјека у поступку пред државним органима, односно у казеном поступку су права која имају за циљ да омогуће достојанство човјеку за вријеме трајања поступка, као и да обезбиједи да нико невин не буде осуђен. То су: **право човјека да не буде суђен и кажњен прије него му се предочи оптужба, право на одбрану, право на независно, непристрасно и јавно суђење, право на претпоставку невиности, право на жалбу и сл.** Ова права су такође права која су гарантована Уставом БиХ.

Права везана за заштиту личности и достојанства су и права која се односе на приватност човјека, неповредивост стана и преписке (тајност писма), право на немјешање у приватни и породични живот, право на поштивање части и угледа. Ове вриједности се штите законом и демократски системи предвиђају кажњавање оних који угражавају ова права и слободе. Тако се кажњава неовлаштено прислушкивање, кориштење скривених камера, неовлаштено откривање личних података и евиденција и сл. И у БиХ је успостављен законски механизам за заштиту ових права и слобода.

¹⁶ Према Закону, дискриминација је “свако различито поступање, укључујући свако искључивање, ограничавање или давање предности утемељено на стварним или претпостављеним основама према било којем лицу или групи лица на основу њихове расе, боје коже, језика, вјере, етничке припадности, националног или социјалног поријекла, везе с националном мањиношћу, политичког или другог увјерења, имовног стања, чланства у синдикату или другом удружењу, образовања, друштвеног положаја и пола, полног изражавања или оријентације, као и свака друга околност која има за сврху или посљедицу да било којем лицу онемогући или угрожава признавање, уживање или остваривање на равноправној основи права и слобода у свим областима јавног живота.

¹⁷ http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/diskriminacija/2011/HRV_DISKR2011.pdf

Такође и слобода кретања и настањивања су личне слободе које се само изузетно, у ванредним околностима, могу ограничити. **Устав БиХ у члану II.5.** изричито успоставља посебна права избјеглица и расељених лица као посебно заштићене категорије становништва **Слобода савјести, мисли, вјере или увјерења** се гарантују без икаквих ограничења.

Слобода изражавања и информисања – сматра се једном од фундаменталних слобода на коју се ослања реализација многих грађанских и политичких права. Обухвата слободу прикупљања информација, саопштавања сазнања и информација путем штампаних или електронских медија. Ова слобода је од значаја са аспекта демократије – **слобода говора** – изражавања и слобода примања информација путем слободних медија чине окосницу демократског друштва. Само информисан појединац може квалитетно учествовати у јавном и политичком животу. Устав Босне и Херцеговине изричито гарантује слободу изражавања позивајући се на одговарајуће одредбе међународних докумената, а истом методом је и у Уставу Федерације Босне и Херцеговине загарантована слобода штампе. Устав Републике Српске, такође, штити слободу штампе, али без позивања на међународне документе.

Право учешћа у јавној власти је такође једно од права која чине окосницу демократског уређења. Ово право омогућава појединцу да се ангажује у политичком животу и допринесе успостављању и развоју опште прихваћених вриједности у друштву. Ово право се огледа првенствено у реализацији бирачког права које подразумева активно и пасивно бирачко право. Активно бирачко право подразумева право грађанина да бира, а пасивно бирачко право је право грађанина да буде изабран. Услови који обично требају бити испуњени ради стицања бирачког права у једној држави су држављанство и пунољетство. Држављанство се дефинише као однос између појединца и суверене државе на основу кога то лице има стиче одређена права (грађанска, политичка, економска и сл) али и одређене обавезе). Устав Босне и Херцеговине познаје држављанство Босне и Херцеговине и држављанство ентитета. То заправо значи да сви држављани Босне и Херцеговине су уједно и држављани једног од ентитета. Ово право, **право на држављанство**, је једно од права које штите међународни документи и Уставом БиХ и заштићено је на начин да је прописано да нико не може произвољно бити лишен ни држављанства Босне и Херцеговине, ни држављанства ентитета, нити на било који начин може бити остављен без држављанства. Поред бирачког права, појединац **ужива и право на једнаку доступност јавних служби**. Код права на учешће у јавној власти неопходно је да држава својим мјерама, укључујући и правилним информисањем, унаприједи учешће грађана у јавном животу, нарочито на локалном нивоу. **Слобода удруживања и окупљања**, а у склопу тога посебно **право на политичко организовање**, се такође сматра темељном политичком слободом. Посебан значај овдје имају политичке партије преко којих грађани учествују у вршењу политичке власти или остварују одређен утицај на њу. Поред политичких партија, треба споменути и удруживање кроз разне невладине организације, које се баве промоцијом, надзором и извјештавањем о стању људских права. Као и код других права и слобода, постоје разна ограничења која се односе и на ову врсту слобода, а то су забрана удруживања усмјерена на вршење или на подстицање на насиље, на рушење уставног поретка усмјерено на угрожавање суверенитета и територијалног интегритета земље, распиривање националне, вјерске, расне мржње и слично. Устав Босне и Херцеговине слободу удруживања гарантује заједно са слободом окупљања. У групи политичких права и слобода такође, у теорији се, још истиче и **право на петицију**. С обзиром

да је за област политичких права веома битна могућност учешћа у политичком одлучивању на различитим нивоима политичког организовања унутар једне друштвене заједнице, важно је сагледати и структуру Босне и Херцеговине (БиХ, ентитети, дистрикт, кантони) која као таква представља основ за регулисање изборног система.

Економска и социјална права

Идеја да држава мора преузимати активнију улогу и стварати неопходне претпоставке за задовољавање знатно ширих слобода и права, посебно оних којима се побољшава економски и социјални статус најширих слојева становништва, почиње се рађати почетком XIX вијека, након све веће политичке и синдикалне организованости радника и других најугроженијих социјалних слојева становништва¹⁸. Економска и социјална права, а уз њих и културна права, су људска права друге генерације. То може значити да су ова права новија у односу на лична и политичка права, да су садржајно другачија, да су усмјерена ка другим вриједностима, и за њихово остварење је неопходна активнија улога државе.

Иако се нека права из ове групе односе на поједине социјалне групе као што су запослени, незапослени, ђаци, пензионери и др., као и код других права, **опште правило јесте да ова права буду доступна свима без дискриминације**. Такође, битно је напоменути да није довољно да један устав гарантује одређена права из ове групе, већ је потребно да држава дјелује на начин што ће обезбиједити материјална средства и све друге претпоставке за њихово остваривање, а у складу са својим развојним могућностима¹⁹. Разним међународним актима се утврђује минимум економских и социјалних права, а саме државе могу, у складу са својим властитим могућностима, обезбиједити и већа економска и социјална права од прописаних. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године садржи проширену листу права у односу на дотадашње међународне акте. Овај акт, на основу Устава БиХ, примјењује се непосредно и у Босни и Херцеговини.

Нека од значајних права су:

Право власништва - Иако због свог значаја има карактеристике и личног права (заштита од произвољног ограничења овог права предвиђена је Универзалном декларацијом о људским правима), ово право се сврстава у економска и социјална права с обзиром на потребу појединца да несметано ужива и располаже својим власништвом у циљу унапређења услова у којима живи.

Право на рад представља једно од основних социјалних права, чији је значај у томе што омогућава економску независност појединца, што је један од предуслова слободе. Такође, уживање овог права омогућава пуни развој и остварење личности појединца. Треба поменути да су као предуслов за остварење права на рад веома важни и забрана ропства и принудног рада, пошто ова ограничења права на физичку слободу нису само дубоко противна људском достојанству, него представљају и вид експлоатације туђег рада и онемогућавање слободног избора рада.

Право на праведне и повољне услове рада - Право на рад не би имало смисла ако за свој рад радник не би добијао правичну накнаду и ако би се рад одвијао под условима недостојним човјека. Због тога је право на праведне и

¹⁸ Трнка, Касим, Уставно право, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Студентска штампарија Универзитета Сарајево, 2007, стр. 175.

¹⁹ Трнка, Касим, Уставно право, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Студентска штампарија Универзитета Сарајево, 2007, стр. 176.

повољне услове рада нераздвојно везано за право на рад. Радници имају право на правичну плату, при чему рад једнаке вриједности треба да буде једнако награђен. Није дозвољено прављење разлике између мушкараца и жена у погледу плате за исти рад. Такође, накнада коју радници примају мора бити довољна да обезбиједи пристојан живот њима и члановима њихове породице.

Право на синдикално удруживање подразумијева право радника да оснивају и ступају у синдикате. Оно, такође, укључује и право синдиката да слободно обављају своју дјелатност, као и право да се удружују у националне и међународне асоцијације синдиката.

Право на социјално обезбјеђење, у најширем смислу подразумијева право на социјално осигурање и право на социјалну помоћ. Уопштено гледано, код социјалног осигурања радници издвајају одређени дио своје плате да би они и чланови њихових породица касније имали право на одређену накнаду, нпр. у случају болести, повреде на раду или пензионисања. Социјална помоћ подразумијева накнаду коју појединци добијају на основу свог положаја (нпр. незапослени, лица са инвалидитетом, итд.), а чији су извор јавни фондови који се попуњавају из пореза.

Универзална декларација о људским правима говори о томе да свако има **право на стандард живота** који обезбјеђује здравље и благостање. На врло сличан начин се ово право помиње и у Међународном пакту о економским и социјалним правима (ПЕСК), гдје се каже да „Државе уговорнице, признају право свакоме на животни стандард довољан за њега и његову породицу, подразумијевајући ту и одговарајућу исхрану, одијевање и становање, као и стално побољшање животних услова.“ (чл. 11. ст. 1). Право на достојан животни стандард би требало да обезбиједи да нико не буде у ситуацији да се мора излагати понижењима (нпр. просјачење, проституција и сл.) како би преживио.

У савременим уставима посебна пажња се посвећује и **заштити породице**, а у том склопу и заштити материнства. Дјеца се, такође, морају пружити заштите без било какве дискриминације. Важно је нагласити да дјеца морају бити заштићена од било какве економске и социјалне експлоатације и законом је одређен минимум година за заснивање радног односа. У Босни и Херцеговини то је 15 година.

Већина савремених устава у свијету садржи одредбе о **заштити здравља и друге видове социјалног осигурања** као једним од важних људских права. „Свјетска здравствена организација са сједиштем у Женеви, чији је члан и Босна и Херцеговина, прати остваривање свих мјера на заштити здравља, и

предузима потребне мјере за подизање нивоа здравствене заштите, посебно пружањем стручне помоћи“²⁰ Универзална декларација о правима човјека из 1948. године признаје право сваком човјеку на социјално осигурање.

Право на образовање значи активно дјеловање државе на обезбјеђивању материјалне и друге претпоставке за његово остваривање²¹. По међународним стандардима државе требају обезбиједити основно образовање доступно свима, средње образовање доступно свима, а више и високо образовање треба да буде доступно свима под једнаким условима и зависно од способности, а држава треба предузети мјере да и оно буде бесплатно. Држава треба да организује образовни систем тако да родитељи, када су у питању дјеца, односно појединац има могућност и право избора образовне установе.

Културна права

Културна права се односе на начин живота унутар културне заједнице и често им се посвећује мање пажње него другим врстама права. Укључују право на слободно учествовање у културном животу заједнице и такође, ако је могуће, право на образовање. Но, многа друга права, која се службено не сматрају културним правима, од темељне су важности за живот мањинских заједница унутар друштва због очувања различитости њихове културе²². Нпр. право на недискриминацију и једнаку заштиту, поштовање вриједности и традиције група у читавом свијету, право на колективно самоодређење, језик, религију и културу.

Сва људска права представљају једну цјелину. Опасно је тврдити да су нека важнија и приоритетнија од других. Такве тенденције увијек постоје: грађански либерализам тежи да подцијени економска, социјална и културна права сматрајући да држава не смије да се мијеша у привреду и предузетништво, док су многи социјалисти, нарочито они који су владали у државама реалног социјализма, сматрали да су грађанска и политичка права секундарна и луксузна, па чак и нека врста сметње колективном развоју.

Међународне невладине организације

Невладине организације играју и велику улогу у помоћи оштећеним појединцима да припреме и поднесу жалбе, тужбе и представке домаћим и међународним органима за заштиту људских права. Неке од организација које штите људска права у свијету су:

²⁰ Трнка Касим Уставно право, Правни факултет Универзитета у Бихаћу и студентска штампарија Универзитета Сарајево, 2007. стр 182.

²¹ Трнка Касим Уставно право, Правни факултет Универзитета у Бихаћу и студентска штампарија Универзитета Сарајево, 2007. стр 183.

²² Мрњауш, Ксенија Људска права Одгој за образовање о , за и кроз људска права, str 20 http://arhiva.ffri.hr/datoteke/kmmjaus/opca_pedagogija_ljudska_prava.pdf, 15.03.2013.g

Amnesty International (AI) –

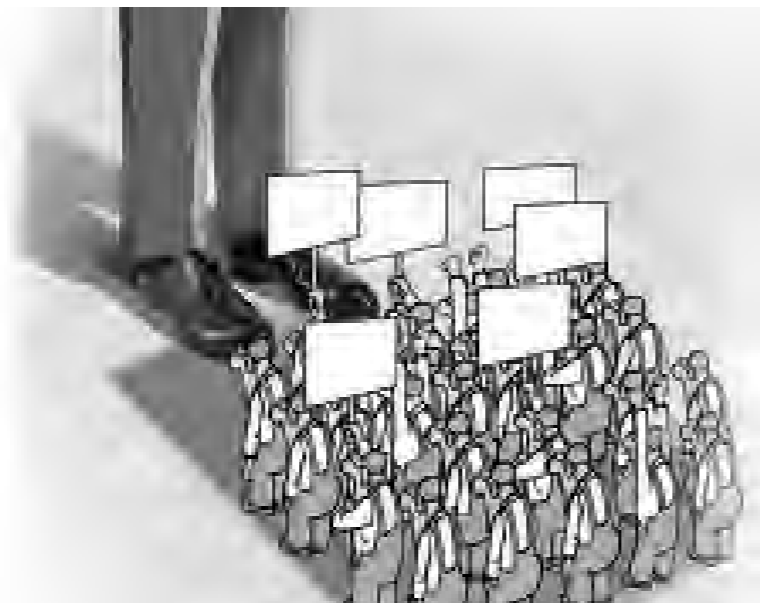
Amnesty International (AI) је независна невладина и непрофитна организација која предузима акције у циљу заштите људских права. Рад те организације се темељи на помном истраживању заштите људских права у цијелом свијету и њиховом провођењу у складу са међународним правним стандардима. Независни су од било које владе, политичког увјерења, економског или неког другог интереса. Такође, не подржавају, нити се противе ставовима жртава чија права настоје заштитити. Amnesty International предузима акције у корист појединих жртава кршења људских права у цијелом свијету, тражи од влада да се придржавају закона, ратификују и проводе стандарде људских права, ради на стварању и побољшању постојећих међународних стандарда и на измјени националних закона који нису у складу с принципима људских права. Организује програме едукације за људска права и ширења свијести о људским правима, односно потиче међународне организације, појединце и све дијелове друштва да подржавају и поштују људска права. Активности се састоје од јавних демонстрација до писања писама, од едукације за људска права до концерата, од приступа локалним властима, до лобирања

м е ђ у в л а д и н и х организација, од циљаних апела у корист појединаца до глобалних кампања о појединој земљи или теми.

Хелсиншка федерација за људска права (International Helsinki Federation for Human Rights) IHF (www.ihf-hr.org) је међународна невладина организација чији је циљ да прати и промовише поштовање људских права у складу са Хелсиншком повељом коју је 1975. године потписало 35 сјеверноамеричких и европских држава. Чланови Хелсиншке федерације подносе извјештаје о ситуацији људских права, слободи медија и развоју цивилног друштва у државама, посматрају изборе, истичу и јачају демократске снага и институције, јачају капацитете других организација како би такође обављале ове дјелатности и проводе едукацију и информишу грађане. У Босни и Херцеговини дјелују Хелсиншки комитет за људска права БиХ и Хелсиншки одбор за људска права Републике Српске.

Организација **Human Right Watch** (HRW је основана 1978. године под именом “Helsinki Watch”, а њено сједиште је у New Yorku. Она се, као и Amnesty International, посветила интернационалној заштити људских права. HRW проводи кампање за заштиту људских права, објављује актуелне информације о повреди људских права, издаје публикације о људским правима и годишњи свјетски извјештај о стању људских права.

Save the Children (Спасимо дјецу) је мрежа 27 организација и највећи је независни свјетски покрет за заштиту права дјеце. Организације Save the Children раде у 110 земаља свијета. Са својим партнерима ради на побољшању стања у областима: заштите, промоције и подршке дјечијим правима, заштите дјеце без родитељског старања, заштите дјеце у рату и послјератним околностима, превенције искориштавања, насиља и трговине дјецом, помаже дјечи у кризним ситуацијама, а нарочито у превазилажењу траума, те на унапређењу услова образовања. Ова организација промовише права из Конвенције о правима дјетета и информише ширу јавност о том.

2.1. ГРАЂАНСКА ПРАВА - Креирање Одјељенског устава

Најбољи начин којим је могуће дати оцјену мјеста људских права у школи је анализа школских прописа. Одређујући задатке школе и начин на који се они извршавају, школски прописи распоређују улоге, утврђују овлаштења и откривају везе школе са елементима њеног окружења.

Ученик је субјект права и учесник у образовању. Бити субјект права значи моћи узети ријеч, изразити своје идеје, своје мишљење, показати своје слагање или неслагање, једном ријечју, у потпуности учествовати у одређивању правила игре. Није новина да се демократија може учити само у демократском оквиру, гдје учешће није само дозвољено већ и потицано, гдје мишљење може бити отворено изражено и гдје се ученицима и наставницима гарантује слобода изражавања, гдје владају непристрасност и правда, гдје се свако осјећа стимулисан и позван да унапређује демократске вриједности. Какав год да је, пропис је носилац вриједности. Та чињеница нас враћа на промоцију скупа вриједности као што су мир, једнакост, братство, правда, толеранција и солидарност.

ЦИЉЕВИ:

Ученици ће:

- уочити потребу за законима;
- разумјети и моћи објаснити појмове: право, правда, праведност, поштовање;
- уочити важност и идентификовати примјену грађанских права у свакодневном животу;
- бити у прилици идентификовати ставове и понашања која отежавају уживање права и слобода у школи;
- схватити важност школских прописа успоређујући их са принципима Универзалне декларације о људским правима, Европске конвенције о људским правима и Конвенције о правима дјетета;
- моћи адекватно користити Устав и међународне документе у ситуацијама које се тичу њиховог права.

ТРАЈАЊЕ - 90 минута (два часа)

МАТЕРИЈАЛИ- Универзална декларација о људским правима; Европске конвенције о људским правима; Конвенције о правима дјетета; Устав БиХ; Закон о средњој школи РС и ФБиХ; **Радни лист** – Одјељенски устав

ОПИС АКТИВНОСТИ:

Активност 1.

- ✓ Сврха ове активности је увођење и фокусирање ученика на дату тему. Организовати разговор уз помоћ сљедећих питања:

- Зашто требамо правила?
- Зашто требамо законе?
- Зашто требамо права?
- Које су наше одговорности?
- Да ли можемо имати и тражити права, а игнорисати одговорности?

Тражити од ученика да одговоре поткријепе аргументима и примјерима.

Активност 2

- ✓ Подијелити ученике у групе (3 - 5 ученика). Групама дати задатак да попуне Одјељенски устав, чија се форма налази у Радном листу. (Могуће је користити дату или неку другу, сличну форму Одјељенског устава).

Према избору ученици могу саставити или предложити форму устава, која се односи на евентуалне повреде њихових права, непоштивања одговорности у разреду, школи, заједници, од стране ученика, наставника.

Напомена: Упутити ученике да при попуњавању ријечи које недостају у Одјељенском уставу, користе чланове и текст: UN декларације, Европске конвенције о људским правима, Конвенције о правима дјетета и Устава БиХ.

Вјежба критичког размишљања

- ✓ Након рада у групама, односно писања и попуњавања Одјељенског устава, а прије његовог коначног усаглашавања, ученици треба да, у оквиру истих група, **одговоре на предочена питања.**

Дискусија која ће се развити унутар групе у току одговарања на питања, има за циљ да покаже на који начин се ученици међусобно поштују и разумију у остваривању заједничких интереса, на који начин креирају повољну атмосферу за рад, усаглашавају и идентификују права, али и одговорности свих учесника у наставном процесу, колико су толерантни, одговорни, спремни на компромис и договор, посвећени општим циљевима и заједничком добру.

Питања за групну дискусију:

- Шта је поштовање?
- Како креирати атмосферу поштовања?
- Које су наше одговорности као ученика?
- Које одговорности наш наставник има према нама?
- Која су наша права у учионици?
- Која су права наших наставника?

Активност 3. - Провјера разумијевања

- ✓ **Након рада у групама наставник поставља ученицима питања:**
- Да ли се наша правила (дефинисана у Одјељенском уставу) уклапају у смјернице школских и општинских правила?
- Како се она уклапају у одјељенска правила?
- Хоће ли свако правило бити праведно за све ученике у одјељењу?
- Да ли наша правила пролазе тест „добро правило“?
- Да ли су она једноставно изречена?
- Да ли су лака за праћење?
- Да ли су у конфликту са другим правилима?

Наставник пажљиво слуша одговоре ученика на основу којих процјењује да ли су предложена правила јасна, праведна, реална, да ли ограничавају слободу појединца, да ли су кратка и јасна. Одговори на ова питања омогућавају наставнику да процијени ниво остварености постављених циљева. Није обавезно да питања буду постављена овим редом, али треба инсистирати да ученици усмено образложе своје одговоре и поткријепе их примјерима.

Завршна активност

- ✓ У оквиру завршне активности ученици дискутују о различитим верзијама школског устава, (које су радили унутар група) и доносе одлуку како ће Одјељенски устав бити написан, што значи да се морају усагласити око крање верзије Одјељенског устава. Одјељенски-разредни устав написати на велики папир, који мора бити лако уочљив и окачен на зид школске учионице. На тај начин ће се формирати и ратификовати Одјељенски устав.

ПРИЛОГ: Радни материјали

Радни лист – Одјељенски устав

Материјал за ученике

1. Школа је мјесто гдје се ученици осјећају _____ и _____.
2. Наставници помажу ученицима у испуњавању њихових _____ и интересовања.
3. Другови у мојој школи нису _____ ни у једном погледу, и покушавају да успоставе _____ на најбољи могући начин.
4. Чланови моје школске заједнице се противе _____ у школи, и сваком облику _____ понашања.
5. Другови из мог разреда воде рачуна о мојим склоностима и пружају ми помоћ кад ми је _____.
6. Када дође до свађе покушавамо је ријешити на _____ начин.
7. Када се неко жали на злостављање или дискриминацију примјењују се _____ процедуре .
8. У школи нема омаловажавања или вријеђања на националној и _____ основи.
9. Онај ко је осумљичен односно оптужен за одређено кривично дјело , или прекршај сматра се невиним док се не докаже _____.
10. Слобода мишљења и _____ се поштују у школи.
11. Моја школа са добродошлицом дочекује ученике, наставнике, службенике и остало особље, које је друге _____ или другог поријекла.
12. Ја имам пуну слободу, да без страха од дискриминације изразим своја вјерска _____.
13. Моји другови имају могућност учествовања у _____ процесима и доношењу _____ у школи.

Материјал за наставнике

1. Школа је мјесто гдје се ученици осјећају сигурно и заштићено .
2. Наставници помажу ученицима у испуњавању њихових потреба и интересовања.
3. Другови у мојој школи нису некултурни ни у једном погледу, и покушавају да успоставе сарадњу на најбољи могући начин.
4. Чланови моје школске заједнице се противе дискриминацији у школи, и сваком облику насилничког понашања.
5. Другови из мог разреда воде рачуна о мојим склоностима, и пружају ми помоћ кад ми је тешко.
6. Када дође до свађе, покушавамо је ријешити на толерантан начин.
7. Када се неко жали на злостављање или дискриминацију, примјењују се праведне процедуре.
8. У школи нема омаловажавања или вријеђања на националној и вјерској основи.
9. Онај ко је осумљичен односно оптужен за одређени прекршај сматра се невиним док се не докаже кривица.
10. Слобода мишљења и изражавања се поштују у школи.
11. Моја школа са добродошлицом дочекује ученике, наставнике, службенике и остало особље, које је друге националне припадности или другог поријекла.
12. Ја имам пуну слободу да без страха од дискриминације изразим своја вјерска осјећања.
13. Моји другови имају могућност учествовања у демократским процесима и доношењу одлука у школи.

Листа ријечи за испуњавање Одјељенског устава:

сигурност, заштићеност, потреба, некултура, сарадња, дискриминација, насиље, склоност, тешкоће, толеранција, праведност, вјерска основа, осумњиченост, оптуживање, слобода мишљења и изражавања, национална припадност, осјећање, демократски процеси, одлуке.

2.2. ПОЛИТИЧКА ПРАВА – Грађанско учешће

Политичка права и слободе заједно са личним правима и слободама припадају тзв. првој генерацији људских права. Оно што разликује ове двије категорије права и слободе јесте чињеница да политичка права подразумијевају активно дјеловање појединца, док су лична права и слободе пасивног карактера. Политичка права и слободе, омогућавају грађанима да учествују у политичком животу посредно (преко изабраних представника) и непосредно, облицима непосредне демократије. Политичка права, као права „партиципације“, омогућавају појединцу да учествује у управљању јавним (државним) пословима.

ЦИЉЕВИ

Ученик ће моћи да:

- разумије и препознаје важност особина активног грађанина и његово учешће у власти;
- манифестује грађанско увјерење и вјештине које су важне за ефективно и одговорно учешће у животу демократског друштва;
- развије принципе и понашања у складу с темељним демократским вриједностима;
- разумије и заступа начине на које грађани могу утицати на власт;
- научи да покаже и препозна примјер ангажовања грађана у друштвеној и политичкој акцији;
- зна да аргументује став о потреби учествовања активног грађанина;
- анализира предности и недостатке сваког начина дјеловања;
- препозна и схвати начине грађанског учешћа користећи Устав БиХ;
- схвати неминовност учешћа у власти за демократске промјене у друштву.

ТРАЈАЊЕ - 90 минута (два часа)

Материјали: Постери- велики папир, Устав БиХ, Радни материјал (начини грађанског учешћа).

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1.

Наставник пита:

- На улици сте и примијетите да ће вам се обратити репортер, новинар локалне телевизије. Како ћете поступити?

Одговоре ученика биљежити на табли или великом папиру !

Алтернатива је и да ученицима понудимо више одговора нпр.:

Прије него што вам је новинар поставио питање, ви сте одлучили:

- Да, разговараћу.
- Не, не желим разговарати.
- Избјећи ћу новинара.

И у овом случају треба биљежити одговоре ученика како бисте, у складу са одговорима, формирали групе.

Активност 2.

Сваки ученик унутар групе добија исти задатак.

Претпоставите да разговарате с новинаром. Поставио вам је питање:

- Шта мислите због чега је грађанин Босне и Херцеговине незадовољан?

Требаге навести и аргументовати најмање три разлога за незадовољство?

Ученици самостално у писменој форми одговарају на постављено питање, а потом своје одговоре размјењују са осталима у групи и разговарају о разлозима које су навели.

Активност 3.

- ✓ У овој активности ученици у групи одговарају на питања која слиједе и записују одговоре на велики папир .

Питања:

- Да ли су разлози за незадовољство грађана, које сте наводили у претходној активности, политичке или неке другачије природе? Групишите питања / „проблеме“.
- Ко та питања може ријешити?
- Гдје се таква питања рјешавају?
- Како ви, као грађани, можете утицати на рјешавање питања која вас муче? На који начин?
- Да ли активан грађанин може бити неинформисан грађанин?
- Да ли сте учествовали на последњим изборима (као активни грађани)?
- Какав, по вашем мишљењу, треба бити активан грађанин?
- Наведите начине учешћа грађана у јавном животу, начине утицања на власт? Које начине учешћа грађана познајете?
- Који су, по вашем мишљењу, начини учешћа најдјелотворнији?
- Како политичари могу чути о нашим проблемима?

Напомена: Наставник може изабрати сет питања која ће дати ученицима за рад у групи.

Групе изаберу представнике који ће да презентују одговоре. Омогућити расправу и подстицати ученике да једни другима постављају питања, у случајевима у којима им одговори нису јасни или пак имају другачије мишљење.

Употреба лекције

- ✓ Од ученика тражити да наведу три начина грађанског учешће.
- ✓ За сваки од наведених начина требају навести и образложење зашто је то добар начин заштите њихових темељних права.
- ✓ Након тога подијелите ученицима радни материјалу у прилогу који ће их упознати са:
 - планирањем активности у оквиру рјешавања проблема,
 - одређивањем циљне групе,
 - очекивањем промјена које ће се десити, и
 - начинима остваривања промјена.

Ово је активност за индивидуални или рад у пару. У свакој од понуђених ставки (А, Б, Ц, Д и Е) ученици треба да се определијеле за једну од понуђених могућности. То ће им омогућити да сазнају више о начинима на које могу остварити промјену и доћи до жељеног резултата. Истовремено, користити БиХ-Устав/Устав ентитета и процијенити у којој мјери дозвољава ове активности.

ПРИЛОГ: Радни материјали

Планирање активности

А. Који проблем желите ријешити?

- када људи траже своја права
- када постоји насиље у друштву
- када је грађанин затворен због слободе мишљења
- када је етничка мањина изложена дискриминацији

Б. Која је ваша циљна група?

- млади људи
- становници ваше локалне заједнице
- мајке
- политичари
- пословна заједница
- међународна заједница

Ц. Које промјене очекујете да ће се десити?

- промјене у свијести циљне групе
- новостечене вјештине
- активније укључивање осталих учесника
- покривеност акције медијима
- нове законе
- исправљање неправде
- расправу о проблему

Д. На који ћете начин остварити промјене?

- аргументом/наговарањем
- законски допуштеним начинима
- изборима/референдумима
- повећаном приправношћу
- развијањем самосвијести о снази властите групе
- информисањем о одређеним случајевима
- притиском јавности; лобирањем
- међународним утицајем

Е. Која ћете средства користити како бисте утицали на јавност?

- објављивање порука у новинама
- интернет
- кампање, јавни скупови
- чланци, из новина
- тренинзи за обучавање,
- дебатни програми
- семинари/радионице
- писма влади

2.3. ЕКОНОМСКА И СОЦИЈАЛНА ПРАВА –Право на рад

У савременим уставима стално се проширује круг и учвршћују гаранције **права на рад и права по основу рада**. Та права дефинише настојање да се створе услови да што шири круг радно активног становништва може користити ова права, односно да се онима који не могу користити ова права пружи одређени ниво социјалне сигурности. Право на рад не значи да свако лице има право да му буде обезбијеђено запослење. Оно, прије свега, подразумијева право да свако има могућност да обезбиједи средства за живот радом који је слободно изабрао или прихватио. Идеју да свако лице има право да му се обезбиједи запослење највише су заступале земље реалног социјализма а њен траг се може наћи у општим, правно необавезујућим формулацијама Универзалне декларације (чл. 23. ст. 1) и Афричке повеље (чл. 15). Међутим, иако право на рад не значи право да се добије запослење, државе имају обавезу да предузму мјере за смањење незапослености, као и да обезбјеђење пуне запослености буде циљ њихове политике.

Право на рад и права по основу рада су разрађена у бројним конвенцијама Међународне организације рада. Босна и Херцеговина је чланица ове организације и преузела је обавезе и права из 68. конвенције Међународне организације рада. Ипак, извјесно је да је у Босни и Херцеговини право на рад једно од угрожених права и често се крши, и његовој заштити треба посветити посебну пажњу.

ЦИЉЕВИ:

Ученици ће:

- разумјети и моћи објаснити појам дискриминације на радном мјесту;
- бити способни препознати појаву дискриминације по основи пола и доби;
- разумјети и моћи објаснити појмове солидарности, једнакости и правде;
- знати како адекватно реаговати на дискриминацију с обзиром на пол и доб;
- разумјети важност промовисања једнакости, солидарности и правде у друштву;
- знати и разумјети начине заштите радних права;
- бити способни да уз помоћ Устава БиХ и међународних докумената траже своја права на праведну надокнаду за рад - плату;
- промовисати право на примјерену накнаду и зараду на основу остварених резултата рада.

ТРАЈАЊЕ: 135 минута (*три часа*)

МАТЕРИЈАЛИ - Устав БиХ; **Прилог 1.1.** (новчанице за исплату надокнаде ученицима /радницима); **Прилог 1.2.** (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, /члан 7/; члан 6 став I/ члан 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима; Европска социјална повеља /члано 8/ Устав БиХ члан II/4); **Прилог 1.3.** (Право на синдикално удруживање; ПЕСК члан 8 став 1.а и Право на штрајк; члан 8 став 1. ПЕСК и члан 5.ЕСП-а)

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1.

Реците ученицима да ће у активности која слиједи они бити радници и да морају обавити одређени посао. За посао који ће обавити они ће бити адекватно плаћени. Објасните им шта требају урадити и допустите да заврше постављене задатке. Када сви задаци буду обављени, замолите их да стану у ред како бисте их исплатили. Исплатите их различито, с обзиром на доб и пол. Приликом исплате новца говорите довољно гласно да вас сви чују и да сви буду свјесни колико су други добили (за исти посао). Не дозволите ученицима да се буне, дајте им кратка објашњења и избјегавајте дискусију.

Примјери задатака које можете дати ученицима:

- реците им да прошећају лагано по учионици;
- реците им да донесу књиге из торбе и поредају их усправно по столу;
- реците им да споје столове и сједну у групу;
- реците дјевојчицама да гласно пријаве изостале ученике са наставе.

Ученици (мушкарци, дјевојке, старији и млађи) требају урадити исте задатке, али ће им се надокнаде за тај рад разликовати у погледу пола, старости, услова у којима обављају активност.

Разлози различите плате могу бити:

- Онај који није добро урадио посао није ни плаћен;
- Поједини ученици су имали повољне, а други неповољне услове рада;
- Дјевојке су добиле много мање новца од момака ;
- Старији су добили више новца од млађих.

Активност 2.

Ученицима поставите питања на која требају одговорити и потом одговоре подијелити са цијелим разредом.

- ✓ Како сте се осјећали када сте добили више (или мање) новца од осталих ученика (радника), иако су сви обавили потпуно исти посао-задатак?
- ✓ Шта мислите зашто су неки ученици (радници) добили више (или мање) него други?
- ✓ Какав је осјећај добити више од осталих? Какав је осјећај добити мање од осталих?
- ✓ Појављује ли се ова врста дискриминације на радним мјестима у вашој земљи?
- ✓ Могу ли различите плате за једнак посао, када га обављају мушкарац и жена, бити оправдане? Зашто да или зашто не?

Након дискусије ученике упознати са појединим члановима **Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима и Европском социјалном повељом.**

„Радници имају право на правичну плату, при чему рад једнаке вриједности треба бити једнако награђен. Није дозвољено прављење разлике између мушкараца и жена у погледу плате за исти рад. Такође, накнада коју радници примају мора бити довољна да обезбиједи пристојан живот њима и члановима њихове породице.” (чл. 7а **Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима - ПЕСК** и чл. 4. **Европске социјалне повеља-ЕСП**).

- ✓ **Тражити мишљење ученика.**

Напомена за наставника: Према пракси ЕСП, када се тумачи значење термина пристојан стандард живота морају се узети у обзир основне социјалне, економске и културне потребе радника и њихових породица у односу на ниво развоја, као и економску и социјалну ситуацију у земљи у којој живе. Наравно, ако плата није довољна да обезбиједи пристојан стандард живота, приходи би требало да буду допуњени давањима на основу социјалног обезбјеђења (социјална давања-дјечији доплатак).

Ову активност закључити разговором о накнади на основу праведних услова рада.

Активност 3.

- ✓ **Ученицима поставити питања:**
 - Постоји ли политика различитих плата с обзиром на праведне и повољне услове рада? Ако не постоји, да ли би, по вашем мишљењу, требала постојати?
 - Које је оправдање за примјењивање овакве политике, нарочито у случају младих?
 - Које је ваше мишљење о оваквој политици? Је ли добра? Лоша? Образложите!
- ✓ Отворити дискусију и тражити мишљење ученика.

Очекивани одговори: *Право на рад не би имало смисла ако за свој рад радник не би добијао правичну накнаду и ако би се рад одвијао под условима недостојним човјека. Због тога је право на праведне и повољне услове рада нераздвојно везано за право на рад.*

- ✓ Након тога упознати ученике са чланом 7. и 7 б ПЕСК-а и чл. 2.ЕСП-а.

Државе чланице овог пакта признају право које има свако лице да се користи правичним и повољним условима за рад који нарочито осигуравају: Праведну зараду, пристојан живот, исте могућности за све, одмор и разоноду. (чл. 7. и 7б ПЕСК). ЕСП предвиђа да државе морају донијети прописе о безбједности и хигијенско техничким условима рада, да контролишу њихову примјену и да се консултују са радницима и послодавцима о побољшању услова рада (чл. 3). Један од најважнијих елемената права на праведне услове рада представљају и ограничења дужине радног времена, одсуства и одмори радника, који су такође познати као право на одмор и слободно вријеме (чл. 7.д ПЕСК и чл. 2. ЕСП). Праведни услови рада подразумијевају, као минимум, разумна ограничења дужине радног времена, обезбјеђење дневног и недјељног одмора, повремено плаћено одсуство и плаћене државне празнике.

Употреба лекције:

У циљу провјере разумијевања и остварења циљева, ученицима дати следеће задатке:

- Пронаћи да ли су чланови 7. из Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, чланови 7. и 8. Европске социјална повеље имплементирани у Устав БиХ, те члан 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.
- Наведи поједине чланове!

Очекивани одговори: *Анекс I Устава БиХ наводи Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима и Међународни пакт о грађанским и политичким правима као додатне споразуме који ће се примјенљивати у БиХ.*

Додатне активности:

- ✓ Ученицима поставити питање:
- Које могућности радници имају на располагању ако нису задовољни условима рада?
- Које кораке бисте ви предузели како бисте остварили своја права и добили потребне услове за рад?

Очекивани одговори: Да би остварили своја права, радници имају могућност на синдикално удруживање.

Ученике упознати са чланом 8. Став 1 Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима

Државе чланице овог пакта обавезују се да обезбиједе:

(а) право које има свако лице да са другима оснива синдикате и да се учлани у синдикат по свом избору, уз једини услов да правила буду утврђена од стране заинтересоване организације, у циљу унапређење и заштите економских и социјалних интереса. Остваривање овог права може бити предмет једино ограничења предвиђених законом и која представљају потребне мјере у демократском друштву, у интересу националне сигурности или јавног поретка, или заштите права и слобода другог; *Уколико радници нису задовољни условима рада имају право на синдикално удруживање.. Право на синдикално удруживање подразумијева право радника да оснивају и ступају у синдикате. Оно такође укључује и право синдиката да слободно обављају своју дјелатност као и право да се удружују у националне и међународне асоцијације синдиката-. Члан 8. и ПЕСК-а. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*

- Шта ако послодавац не испуни њихове услове?
- Како реаговати ако послодавац не одговори на захтјеве радника и синдикалне организације?

Када се исцрпе мишљења, ученике упознати са правом на штрајк чланом 8. ст.1 ПЕСК-а и чланом 5. ЕСП-а.

Право на штрајк

Посебно је гарантовано и право на штрајк (чл. 8. ст. 1 д ПЕСК (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима) и чл. 5. ЕСП (Европска социјална повеља)). Најшире гледано, штрајк представља прекид рада радника како би се послодавац принудио да прихвати неке њихове захтјеве. Према ПЕСК, право на штрајк се примјењује у складу са законима сваке поједине земље. Ова формулација оставља широк простор државама да регулишу право на штрајк, што понекад доводи до његових великих ограничења у националним законствима. Такође, треба имати у виду да се припадницима оружаних снага, полиције и државне управе може ограничити вршење права на синдикално удруживање и права на штрајк (ПЕСК чл. 8. ст. 2).

У оквиру ове активности могуће је ученицима поставити и следећа питања:

Право на чланство у синдикату је признато људско право. Колико је то право важно за раднике у вашој земљи?

- Шта би значило за радничка права уопште, када радници не би имали право на чланство у синдикату?
- Колико људи у вашој земљи, ентитету, заједници зна која је функција синдикалних организација? Какве су то организације и шта раде?
- Можете ли процијенити колико је синдикат ефикасан у вашој земљи, ентитету, заједници?

ПЕСК (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима) ЕСП (Европска социјална повеља

Прилог 1.1.

Прилог 1.2.

1. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима

Члан 7.

Државе чланице овог пакта признају право које има свако лице да се користи правичним и повољним условима за рад који нарочито обезбјеђују:

(а) награду која минимално обезбјеђује свим радницима:

(I) правичну зарату и једнаку награду за рад и исте вриједности без икакве разлике, а посебно жене морају да имају гаранцију да услови њиховог рада нису гори од услова које користе мушкарци и примају исту награду као они за исти рад;

(II) пристојан живот за њих и њихову породицу сходно одредбама овог пакта;

(б) хигијенско - техничку заштиту на раду;

(ц) исту могућност за све да напредују у свом раду у вишу одговарајућу категорију, водећи рачуна једино о навршеним годинама службе и о способностима;

(д) одмор, разоноду, разумно ограничење радног времена и повремена плаћена одсуства, као и накнаду за празничне дане”.

Члан 6. став 1.

1. Државе чланице овог пакта признају право на рад, које обухвата право које има свако лице на могућност зарађивања кроз слободно изабран или прихваћен рад, и подузимају одговарајуће мјере за очување овог права.

2. Међу мјере које свака држава чланица овог пакта треба да предузме у циљу пуног остварења овог права спадају програми техничке и стручне оријентације и обуке, политика и методи за постизање сталног економског, социјалног и културног развоја и пуне производне запослености у условима који човјеку гарантују уживање основних политичких и економских слобода.

2. Европска социјална повеља

Члана 8.

Право запослених жена на заштиту мајчинства

У намјери да обезбједе ефикасно остваривање права запослених жена на заштиту, стране уговорнице обавезују се:

1. да обезбједе женама, било путем плаћеног одсуства, било путем адекватних давања из социјалног обезбјеђења или путем давања из јавних фондова, да узму одсуство прије и посије рођења детета у укупном трајању од најмање 12 недеља;

2. сматрати незаконитим ако послодавац жени да отказ за време њеног мајчинског одуства или јој отказни рок истекне у време таквог одсуства;

3. Осигурати мајкама које његују своју дјецу да право на довољно слободног времена за ту сврху.

3. Устав БиХ

Забрана дискриминације члан II/4

4. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Члан 25.

- „сваки грађанин има право да под једнаким условима буде примљен у јавну службу без икакве дискриминације“.

Прилог 1.3.

Право на синдикално удруживање

Уколико радници нису задовољни условима рада имају право на синдикално удруживање. Ово право је посебно регулисано као социјално право, међутим оно се може посматрати и као дио права на слободу удруживања. (Члан 8 став 1а) Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима

Због тога ћемо се овдје ограничити само на помињање одредби ПЕСК и ЕСП које се баве овим правом.

Право на синдикално удруживање подразумева право радника да оснивају и ступају у синдикате. Оно такође укључује и право синдиката да слободно обављају своју дјелатност као и право да се удружују у националне и међународне асоцијације синдиката.

Право на штрајк

Посебно је гарантовано и право на штрајк (чл. 8. ст. 1д ПЕСК и чл. 5. ЕСП). Најшире гледано, штрајк представља прекид рада радника како би се послодавац принудио да прихвати неке њихове захтјеве. Према ПЕСК, право на штрајк се врши према законима сваке поједине земље. Ова формулација оставља широк простор државама да регулишу право на штрајк, што понекад доводи до његових великих ограничења у националним законодавствима. Такође, треба имати у виду да се припадницима оружаних снага, полиције и државне управе може ограничити вршење права на синдикално удруживање и права на штрајк (ПЕСК чл. 8. ст. 2).

2.4. НОВА ПРАВА И СЛОБОДЕ

Ово је једно од најактуелнијих права треће генерације. Утемељено је на свијести о потреби заштите човјекове природне околине као и на човјековом праву на здрав живот. Еколошке катастрофе су показале да без здраве животне околине нема ни других људских права, посебно права на живот и права на здравље.

У Босни и Херцеговини се овом питању придаје све већа пажња. У овом контексту је битно истаћи и питање заштите биљног и животињског свијета и спречавања његовог изумирања.

Једно од најважнијих средстава у остваривању овог права јесте информисање становништва о важности овог питања и последицама кршења овог права, што је разлог да смо се определијели да овом питању посветимо радионицу која слиједи.

Теоријска основа

Нова права и слободе

У другој половини XX вијека, након II. свјетског рата, почела су размишљања о потреби увођења нове врсте права у категорију људских права. Сиромаштво у земљама „трећег свијета“, ратови, последице нуклеарних наоружања, еколошке катастрофе и сл., наметнуле су потребу проширења људских права како би се унаприједила животна средина и свеукупни услови људског живота. Тако су нпр. норме о заштити животне средине којим се штити **право на здраву животну средину** саставни дио правног поретка савремених држава. Ова права се још називају „солидарна права“ и „глобална права“. Значајан допринос дефинисању и регулисању ових права на међународном плану дала је Афричка повеља о правима човјека и народа (1981.), која изједначава поједина индивидуална и колективна права, односно признаје поједина права као права и појединца и народа. Поједина права која се уобичајено сматрају правима треће генерације, наслањајући се на Афричку повељу и UN документе који се баве овим питањима су:

Право на равноправност народа

Ово колективно право се изводи из основних личних права заштићених Универзалном декларацијом – права на недискриминацију, слободу, једнакост, безбједност личности и подразумева да се доминација било којег народа над другим народом супроставља овим основним слободама и правима.

Право на самоодређење (самоопредјељење)

Ово право се може посматрати и као индивидуално право (право појединца да учествује у вршењу јавне власти и тиме утиче на политичко и друштвено уређење) и као такво се изводи из класичног људског права на самоодређење. Као колективно право, ово право се иницијално посматрало у контексту стицања независности колонијалних држава и у том смислу се као носилац овог права појављује држава. UN је, такође кроз своје документе истакао ово право као фундаментално право за остварење других политичких права и слобода човјека. У сваком случају ово право **не може бити супротстављено праву територијалног интегритета** и суверенитета државе.

Право на мир и међународну сигурност

Основ савременог међународног права представља начело забране рата и употребе насилних средстава у рјешавању међународних спорова. И ово право се ослања на индивидуално право заштићено Универзалном декларацијом: „Свако има право на друштвени и међународни поредак у којем права и слободе објављени у овој Декларацији могу бити потпуно остварени, као и на начело из UN Повеље којим се прокламују солидарност и пријатељски односи међу народима. Право на мир и сигурност је по први пут изричито дефинисано као право народа у Афричкој повељи, а касније и у резолуцијама UN Комисије за људска права, као право сваког човјека и сваке нације. У контексту овог права је битно истаћи мандат UN, односно Савјета сигурности UN које је дужно реаговати када је мир угрожен.

Право на управљање националним ресурсима

Ово право је настало као резултат тежње за ослобађањем од економске доминације и експлоатације и може се проматрати и као саставни дио права на самоопредјељење народа, а с обзиром на значај који национални ресурси имају за државе које су се ослобађале колонијалног статуса. Ово право се још увијек рестриктивно тумачи као категорија људских права с обзиром на тенденцију задржавања економске доминације развијених земаља.

Право на одрживи развој

Ово право се огледа у праву народа да самостално одлучује о свом развојном путу, без наметања стандарда, а узимајући у обзир све специфичности и потенцијале појединог друштва. Полази од потреба човјека и има за циљ да појединцу постепено створи најоптималније услове за живот уз уважавање конкретних прилика држава у развоју.

Везано за права „треће генерације“, важно је споменути и **права мањина**, која се такође, третирају као “права у настајању” и чија дефиниција, заштита и реализација још увијек није досљедна, што је резултат политичког третирања овог питања. Ова права се наслањају на класично право човјека на самоодређење и у основи су повезана са правом на недискриминацију и правом на равноправност. Права која се мањинама признају усмјерена су на **очување националног, културног и другог идентитета мањина** (укључују, између осталог, право на језик, образовање, вјеру, културу, право на учешће у јавном и политичком животу, итд.). Усвојени су многи међународни документи с циљем заштите ових права као што су Оквирна конвенција о заштити националних мањина (1993., ступила на снагу 1998.), Европске комисије, Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (1992.) Савјета Европе, те Декларације о правима особа које припадају националним или етничким, вјерским и језичким мањинама (1992.). Организација за безбједност и сарадњу у Европи (ОСЦЕ) установила је 1992. год. Високог комесара за националне мањине као “инструмент за спречавање сукоба у најранијој могућој фази”. Устав БиХ, не даје дефиницију мањина, али се у преамбули позива и на Декларацију о правима лица која припадају националним или етничким, вјерским и језичким мањинама. Закон о заштити права припадника националних мањина БиХ дефинише националну

мањину као „дио становништва-држављана БиХ који не припадају ниједном од три конститутивна народа, а сачињавају је особе истог или сличног етничког поријекла, исте или сличне традиције, обичаја, вјеровања, језика, културе и духовности и блиске или сродне повијести и других обилежја“²³.

И поред постојања правног оквира који пружа основ за заштиту права мањина, пракса показује да се морају уложити додатни напори како би се постигао задовољавајући ниво заштите.

У склопу нових права и слобода, такође је важно указати и на питање заштите **права других осјетљивих и маргинализованих група** као што су заштита **дјете и омладине** (нпр. малолетничка делинквенција, овисници), **особа са инвалидитетом** (особе са посебним потребама) и **LGBTIQ популације**²⁴. У овом контексту се могу посматрати и права жена као и права дјете, иако се права ових група посматрају и са аспекта заштите политичких, односно економских и социјалних права човјека (заштита жена и дјете је предмет многих међународних докумената), али у контексту нових права и слобода ова права се посматрају шире и односе се на социјалну маргинализацију (друштвену искљученост) посебних популација у друштву. Док се заштита права појединих група постепено актуелизује и формално институционализује кроз законодавну активност (коју не прати адекватан примјена у пракси), као нпр. доношењем Закона о равноправности полова, поједине групације и даље не уживају адекватну правну заштиту. Тако **људска права LGBTIQ особа у Босни и Херцеговини још се увијек посматрају као специјална права и још увијек се воде расправе да ли се уопште требају признати права овој популацији**²⁵. У пракси заштита права ове популације, као и права других осјетљивих и маргинализованих група се, углавном, одвија уз подршку невладиних организација. Тако је у Сарајеву, средином 2012. год. потписан Протокол о сарадњи између полиције и невладиних организација са циљем заштите појединих група: овисника о дрогама, затвореника рецидивиста, малолетних делинквената и младих (у контексту превенције злоупотребе дрога и насилничког понашања)²⁶. На крају, потребно је споменути да се данас све више говори и о правима **тзв. „четврте генерације“** која подразумевају **право на добру и ефикасну владавину**. Поједини аутори сматрају да је питање добре владавине потешко уредити на међународном нивоу како би се супротставило проблемима које изазива глобализација.

* * * * *

ЦИЉЕВИ

Ученици ће:

- упознати животну средину у којој живе;
- истражити еколошке проблеме у својој заједници;
- схватити важност развоја еколошке свијести, афирмишући омладински рад у области заштите животне средине;
- активно учествовати на припреми и примјени законодавних аката на локалном нивоу, који се тичу заштите животне средине;
- упознати неке од међународних докумената и повеља које се баве заштитом животне средине.

²³ Закон о заштити права припадника националних мањина БиХ I – основне одредбе, члан 3. стр. 1.)

²⁴ *LGBTIQ је кратица коју су прихватиле већине активистичких група И скраћеница је од слџедечих ријечи: Лезбејке, гау, бисексуалне, трансродне, интерсексуалне и квеер особе*

²⁵ Васић, Владана Тулић Саида „Не толериши нетолеранцију, Упознај своја права и користи их! Водич за ЛГТБ особе, Едиција Људска права Сарајевског отвореног центра в., <http://lgbt-prava.ba/wp-content/uploads/2013/02/Ne-tolerisi-netoleranciju-Vodic-za-LGBT-osobe.pdf>

²⁶ <http://mup.ks.gov.ba/node/6919>

ВРИЈЕМЕ ТРАЈАЊА: 135 минута (*три часа*)

МАТЕРИЈАЛИ: Повеља из Рија о човјековој околини и развоју; Устав БиХ, Устав Републике Хрватске члан 3.; папири, велики папир, маркери.

ОПИС АКТИВНОСТИ:

Активност 1.

- ✓ Ученицима поставити питање: Треба ли нам екологија?
Или
- ✓ Зауоставља Вас новинар локалне телевизије и пита:
 - Да ли сте чули за излијевање мазута у ријеку Босну?
 - Зауоставићете се и одговорити. Нећете се зауоставити и нећете одговорити.

Ученици укратко требају одговорити на питања наставника.

- ✓ **Након тога написати на табли или на великом папиру :**
Могући су следећи смјерови развоја заштите животне средине:
 - *даље угрожавање природе и катастрофа планете;*
 - *зауостављање агресије над природом и одржавање постојећег стања;*
 - *смањење агресије над природом уз истовремено повећање њене издржљивости.*

Ученици треба да размисле о понуђеним смјеровима развоја који се односе на угрожавање природне средине.

- ✓ **Ученицима поставити питање:**
- ✓ Да ли само трећи смјер обезбјеђује будућност живота?

Од ученика тражити мишљења и отворити кратку дискусију.

Активност 2.

- ✓ Подијелити ученике у групе са парним бројем чланова. Активност која слиједи ће се реализовати у паровима унутар сваке групе.
 - Како одлажете смеће у својој улици?
 - Како одлаже смеће ваш комшија, и да ли баца смеће кроз прозор?
 - Да ли сте видјели неког ко је избацио смеће на зеленој површини, или на мјесту које није обиљежено? Како ћете реаговати?
 - Знате ли куда иде смеће из нашег града?

- Да ли се уопште негдје одлаже?
- Који прописи регулишу обавезе грађана када је у питању заштита животне средине?
- Да ли су ти прописи на локалном или неком другом нивоу?
- Да ли и како Устав БиХ регулише заштиту животне средине и право човјека на здраву околину?

Сугестије за рад

Ову активност радити у пару. Користити тренутак размјене идеја/одговора између ученика у пару, као креативну активност. **Одредити вријеме за разговор** (не мора бити исто за сва питања). Шанса за интеракцију и поређење идеја омогућава комплексније размишљање; она такође допушта ученицима да открију да су њихове идеје вриједне размјене. Омогућити паровима да размјене своја мишљења и одговоре унутар групе, како би група могла написати или илустровати примјере из свог окружења који се односе на ова питања.

Активност 3.

Вјежба критичког размишљања

- ✓ Од ученика који су остали у истим групама тражити да прочитају текст „Еколошка политика” (Прилог 1. у радном материјалу).
- ✓ Након читања инсистирати да продискутују између себе о материјалу који су прочитали, те да подијеле мишљење са осталим ученицима у разреду.
 - Тражити мишљење група о политици ЕУ по питању заштите животне средине!
 - Инсистирати на њиховом опредјељењу за неки од предложених принципа, у складу са њиховим ефектима?
 - Које су предности, а који недостаци сваког појединачног принципа?
 - Можемо ли заштиту средине свести само на локални ниво?
 - Које су предности, а који недостаци такве политике?

ПРОВЈЕРА РАЗУМИЈЕВАЊА

- ✓ У оквиру ове активности наставник може проверити у којој мјери су ученици разумјели материју постављајући им питања:
 - Да ли Закон о локалној управи и самоуправи РС, и ФБиХ садржи неке од ових елемената-принципа? Наведи које!
 - Како и на који начин бисте утицали на развој еколошке свијести и афирмисали конкретне акције у вашој локалној заједници?
 - Који циљеви у погледу заштите животне околине се уређују Законом о заштити животне средине РС, ФБиХ и Брчко Дистрикта? Наведи поједине чланове!

Како и на који начин бисте утицали на измјене „Закона о заштити животне средине у РС, ФБиХ и Брчко Дистрикта“ и његовој ефикаснијој примјени у пракси?

ДОДАТНЕ АКТИВНОСТИ

- ✓ Прочитај у оквиру радних материјала неке чланове из Повеље из Рија о човјековој околини и развоју (1992.) и упореди их са осталим законима који се односе на дати проблем!
- ✓ Упореди Устав БиХ са Уставима земаља у региону, нпр. Хрватске (Устав Републике Хрватске, члан 3.)!

Напомена за наставнике:

Ученике упознати и са неким од многобројних уговора и повеља који се односе на права у оквиру заштите животне средине, те тражити од њих да процијене у којој мјери закони на локалном, ентитетском и државном нивоу БиХ садрже ове елементе.

1. Европска повеља о околини и здрављу, 1989.
2. Декларација UN-а о околини и развоју, 1992.
3. Повеља о планети земљи, 2000.

ПРИЛОГ: Радни материјали

Прилог 1

ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА

(Водич кроз ЕУ политике „Пресјек стања политике и прописа ЕУ у области животне средине“)

„Еколошка политика је једна од битнијих и далекосежнијих политика, а базирана је на принципу предострожности и превентивним акцијама. Од почетка постојања ЕУ укупно је усвојено 6 еколошких акционих планова и преко 700 аката еколошког законодавства.“

Еколошка политика не смије бити препуштена тржишту, а припрема законодавних аката треба бити настављена, с тим да већу пажњу треба посветити посебним условима у општинама и регијама различитих земаља. Уз то потребно је да се обезбиједи услови за разне начине постизања заједничких циљева који би подстицали свеукупан развој општина, путем индустријске политике, политике употребе земљишта као и политике програма одрживог развоја.“

Циљеве које треба водити су:

1. НЕПОСРЕДНОСТ- ОБЕЗБЈЕЂИВАЊЕ ДОНОШЕЊА ОДЛУКА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ-

Отпадом треба управљати у близини мјеста настајања, највише због тога што превоз отпада може имати штетан утицај на околину.

2. ПРЕДОСТРОЖНОСТ, ОДГОВОРНОСТ И МОРАЛНО НАЧЕЛО -Ако акција може узроковати озбиљну штету, ризик и одговорност имају (особе, групе, институције) они који предузимају акцију.

3. ПРИНЦИП „СЈЕДИ И ЧЕКАЈ“. Овај принцип допушта предузимање активности у раној фази.

Овдје се не ради само о санацији штете након што она настане, већ и о превенцији настанка штете. Ово је више краткорочан принцип.

4. ПРИНЦИП САМОДОВОЉНОСТИ који је успостављен директивом ЕУ о отпаду.

Овај принцип захтијева да се већина отпада треба третирати или одлагати унутар регије у којој се и ствара.

Прилог 2

УСТАВ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

У члану 3. хрватског Устава прописано је да су слобода, једнакост, национална равноправност и равноправност сполова, мир, социјална правда, поштивање права човјека, неповредивост власништва, очување природе и човјекова околине, владавина права и демократски вишестраначки систем, највише вриједности уставног поретка Републике Хрватске и темељ за разумијевање Устава.

ПОВЕЉА ИЗ РИЈА

Принцип 1. Људи се налазе у средишту настојања да се оствари трајан развој. Они имају право на здрав и продуктиван живот у складу са природом.

Принцип 2. У складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, државе имају суверено право да користе властите ресурсе у оквиру властите еколошке и развојне политике, те су одговорне да се побрину да дјелатности у подручју за које су оне надлежне или које су под њиховом контролом не нанесу штету другим државама или подручјима изван њиховог сувереног права.

Принцип 3. Право на развој мора бити остварено тако, да то на праведан начин буде примјерено развојним и еколошким потребама данашњих и будућих генерација.

Принцип 4. Трајан развој захтијева да заштита човјекове околине буде дио развојног процеса те да не смије бити посматрана одвојено од њега.

Принцип 5. Отклањање сиромаштва као неопходна претпоставка за трајан развој је задатак од основног значаја који захтијева сарадњу свих држава и свих народа, да би се смањила неједнакост животног стандарда и да би се боље удовољило потребама већине људи.

Принцип 6. Примат имају, прије свега, посебна ситуација и посебне потребе земаља у развоју, прије свега оних најнеразвијенијих земаља и земаља чија је околина најрањивија. Међународне мјере у области човјекове околине и развоја такође требају бити оријентиране и према интересима свих земаља.

Принцип 7. Државе сарађују у духу сарадње широм свијета, како би сачували здравље људи и нетакнутост еколошког система Земље. У вези са различитим доприносима погоршању глобалне еколошке ситуације, државе носе заједничку, али различиту одговорност. Развијене државе признају своју одговорност коју носе у настојању за трајним развојем широм свијета, а која се односи на притисак који њихова друштва врше глобално на човјекову околину, као и у погледу технологије и финансијских средстава које овим државама стоје на располагању.

Принцип 8. Да би се постигао трајан развој и бољи квалитет живота за све људе, државе би требало да редукују и одстране производне и потрошачке структуре које нису трајне, те да подстичу одговарајућу демографску политику.

Принцип 9. Државе треба да сарађују, да би оснажили изградњу капацитета за трајан развој који већ постоје у земљи, тако што ће побољшати научно разумијевање путем размјене научних и технолошких знања и што ће унапређивати развој, прилагођавање, ширење и преношење технологија укључујући и оне нове и иновативне.

Принцип 10. Еколошким питањима најбоље се бавити уз учешће свих погођених грађана на појединим нивоима. На националном нивоу сваки појединац има примјерен приступ информацијама о човјековој околини које се налазе у посједу јавне управе, укључујући и информације о опасним материјама и опасним дјелатностима у њиховим општинама, као и могућност да учествује у процесима одлучивања. Државе олакшавају и унапређују стварање јавне свијести и учешће јавности, тако што информације стављају на располагање у широком обиму. Обезбјеђује се дјелотворан приступ правним и управним процедурама укључујући и помоћ и правну помоћ.

Принцип 11. Државе доносе дјелотворне законе о човјековој околини. Норме о човјековој околини, циљеви као и приоритети управљања треба да одражавају контекст развојне и еколошке политике на који се односе. Норме које се примјењују у неким земљама могу бити непримјерене другим земљама, посебно земљама у развоју, и могу проузроковати неоправдане економске и социјалне трошкове.

2.5. ЉУДСКА ПРАВА И МЕХАНИЗМИ ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ

У овој радионици ученици ће бити у прилици да истражују која су људска права и основне слободе загарантованих Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, на кога се та права односе, те ко их гарантова. Упознаће се са улогом Европског суда за људска права, као једним од механизма заштите људских права и основних слобода, као и са улогом Конвенција и Устава БиХ у том контексту.

Теоријска основа**Што требамо знати о људским правима и основним слободама**

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (енг. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) је инструмент Савјета Европе, потписана је у Риму, 4. новембра 1950, а ступила је на снагу 3. септембра 1953. године.

Европска конвенција о људским правима и основним слободама (у даљем тексту Конвенција) је најважнији европски међународни докуменат из ове области.

Њен значај потиче, понајвише, од система имплементације њених одредби. **Одредбе Конвенције налажу државама да обезбиједи људска права свим лицима која се налазе у њиховој надлежности** (тј. под њиховом јурисдикцијом), а прави корисници те обавезе су појединци. Ова обавеза је у Конвенцији формулисана чланом 1, који прописује да Високе стране уговорнице јамче свим лицима под својом јурисдикцијом права и слободе утврђене у Дијелу I Конвенције. У протеклих шездесет година, Конвенција се развијала и тумачењем које су њеном тексту давали Европска комисија за људска права и Европски суд за људска права, те радом Савјета Европе. Савјет Европе је током времена усвојило и додатне Протоколе, којима су се додавале нове одредбе Конвенцији. Такође Савјет Европе усваја разне резолуције и препоруке, којима се развијају и државама чланицама препоручују стандарди понашања, те намећу санкције државама које не поштују одредбе Конвенције.

Сама Конвенција се састоји из преамбуле, основног текста и 14 протокола. У Преамбули је, између осталог, наведено да је основ Конвенције Универзална декларација о људским правима коју је Генерална скупштина Уједињених нација, донијела 10. децембра 1948. године. Први дио Конвенције (чланови од 2 до 18) садржи основна права и слободе, други дио (чланови од 19 до 51), уређује функционисање Европског суда за људска права, а трећи (чланови од 51 до 59) регулише процедурална питања и надлежност у вези са потписивањем, ратификовањем, тумачењем, предметом, територијалном и временском примјеном одредби Конвенције.

Основна права и слободе по Конвенцији

1. Право на живот (чл. 2)
2. Забрана мучења, нечовјечног и понижавајућег поступања(чл. 3)
3. Забрана ропства и принудног рада (чл. 4)
4. Право на слободу и сигурност (чл. 5)
5. Право на правично суђење (чл. 6)
6. Кажњавање само на основу закона (чл. 7)
7. Право на поштовање приватног и породичног живота (чл. 8)
8. Слобода мисли, савјести и вјероисповјести (чл. 9)
9. Слобода изражавања (чл. 10)
10. Слобода окупљања и удруживања (чл. 11)
11. Право на склапање брака (чл. 12)
12. Право на дјелотворни правни лијек (чл. 13)
13. Забрана дискриминације (чл. 14)

Протоколи су правне одредбе којима се врше измјене и допуне основног текста Конвенције. По ступању на правну снагу, постају правно обавезујући дијелови Конвенције, а доносе их и ратификују потписнице Конвенције и чланице Савјета Европе. Најважнији међу њима су Протокол 1, који конституише право на мирно уживање имовине, право на образовање и право на слободне изборе, Протокол 13 којим се укида смртна казна у земљама Савјета Европе и Протокол 14 који се односи а унапређење ефикасности судске процедуре.

Европски суд за људска права

Конвенција одређује садржај права и слобода и за случај кршења истих, обезбјеђује међународну заштиту. Она уводи до сада најпотпунији систем заштите људских права, преко процедуре пред Европским судом за људска права. Европски суд за људска права од 1959. до 1998. године је дјеловао као једна од три институције Савјета Европе (Европска комисија за људска права, Одбор министара Савјета Европе и Европски суд за људска права) за провођење обавеза Конвенције у државама потписницама. Од новембра 1998. године (усвајања Протокола 11) Суд за људска права је стална институција у оквиру Савјета Европе, а у његовој надлежности су све активности везане за одређени спор, од запримања представке до доношења одлуке, која је обавезујућа за дотичну државу. Основно је да постоји опција обраћања суду од стране појединца, чиме је могућност обраћања међународним тијелима проширена и на појединце као активно легитимисане учеснике у међународном

правном поступку. Суд за људска права дјелује након исцрпљених правних средстава у државама чланицама Савјета Европе. Свака особа која сматра да су јој нарушена њена људска права може се обратити суду, наравно након што исцрпи све правне лијекове у својој држави. Организација и овлашћења овог суда прописани су Конвенцијом, а поступак пред тим Судом уређен је Пословником који је ступио на снагу 1. новембра 1998. године

Примјена норми Конвенције о људским правима и слободама умногоме зависи од тумачења стандарда садржаних у њима, тј. појмова које текст не дефинише, него им подразумеје значење. Стога је тумачење текста Конвенције од стране Суда за људска права динамично и прати друштвени развој у земљама Савјета Европе, јер се текст тумачи на основу услова који у одређеном моменту постоје у конкретном друштву.

Примјена Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода у БиХ

Према члану II став 2. Устава БиХ, Европска конвенција о људским правима се директно примјењује у Босни и Херцеговини. Према томе, Конвенција је била директно имплементирана у домаћи правни систем годинама прије него што је БиХ постала чланица Савјета Европе (24. априла 2002. године). Устав БиХ одређује да ће примјена Конвенције имати приоритет над свим осталим законима и овако прихваћене међународне стандарде морају у потпуности поштовати држава Босна и Херцеговина, Федерација БиХ, Република Српска и Дистрикт Брчко БиХ.

Конвенција, као општи акт, се може правилно примјенити само уз познавање одлука Европског суда, па се дакле текст Конвенције не може читати изван судске праксе тог суда.

Примјена Конвенције стога функционише на основу система прецедентног права (case law) и пресуде Европског суда за људска права објашњавају и тумаче текст Конвенције. Оне представљају обавезујуће прецеденте, а по правном статусу представљају обавезне правне норме. Управо зато, једном кад се Конвенција ратификује, домаће власти свих држава потписница (укључујући и оне чији се правни систем темељи на континенталном праву, као што је БиХ) морају пресуде Суда за људска права третирати као обавезујуће право. Основна одговорност за заштиту права одређених Конвенцијом ипак лежи на државама потписницама, а не на органима Савјета Европе. Степен слободне процјене у примјени права дат појединој држави функционише упоредо са европским надзором Слободна процјена примјене права различито се примјењује и степен дискреције који се државама даје варира у складу са контекстом. Тако држава има широка дискрециона права у ванредним околностима (како их прописује члан 15 Конвенције), док таквог дискреционог права скоро да и нема у неким питањима (нпр. слобода изражавања или питање смртне казне²⁷).

* * * * *

²⁷ McBride, Jeremy, Водич за примјену члана 5 Европске конвенције о људским правима, Вијеће Европе Сарајево, 2005

ЦИЉ радионице је проширивање знања и разумијевања о људским правима и слободама, посебно о механизмима њихове заштите.

Ученици ће бити у могућности да:

- идентификују и упореде људска права и слободу према Конвенцији о заштити људских права и основних слобода и права и слободу који су гарантовани Уставом БиХ,
- објасне улогу Европског суда за људска права,
- образложе механизам заштите људских права предвиђен Уставом БиХ,
- објасне примјену Конвенције о заштити људских права и основних слобода у БиХ

ТРАЈАЊЕ: 90 минута (два часа)

МАТЕРИЈАЛИ: Устав БиХ и уставни ентитета (Републике Српске и Федерације БиХ), Статут Брчко Дистрикта БиХ; Конвенција о заштити људских права и основних слобода; новине

ОПИС АКТИВНОСТИ

Користити дату теоријску основу како би ученици стекли основна сазнања потребна за ову радионицу.

Активност 1.

Подијелити ученике у групе и дати им задатак да израде:

- листе основних права и слобода према Конвенцији о заштити људских права и основних слобода и
- листе основних права и слобода према Уставу БиХ
- упореде ове листе и донесу закључак.

Омогућити вријеме за изношење закључака група и подстицати дискусију о овом питању, како би се донио закључак на нивоу разреда.

Активност 2.

По истом принципу као и у претходној активности групе истражују:

- надлежности и улогу Европског суда за људска права и
- начине на које Устав БиХ (ентитета или Статут Брчко Дистрикта БиХ) штити људска права.

Напомена: Зависно од броја ученика, свака група може да истражује један од Устава односно Статута.

Нагласак у овој активности је, такође, на упоређивању закључака и резултата ова два истраживања.

Током дискусије и изношења мишљења група могуће је водити забиљешке.

Активност 3.

Групама ученика дати примјерке (што више различитих примјерака) дневне и периодичне штампе како би истраживали примјере кршења људских права у БиХ.

- Резултат рада у овој активности треба да буде листа људских права која се „најчешће“ крше у БиХ (или пак у некој локалној заједници), према писаним медијима, као извору информација

На основу групних листи сачинити јединствену листу.

Активност 4.

У завршном дијелу ове радионице имаћемо, као резултате рада у претходним активностима, листу основних права и слобода које гарантује Конвенције о људским правима и слободама, као и оних права и слобода које гарантује Устав БиХ, али и листу права која се крше у Босни и Херцеговини или једном дијелу БиХ, у некој локалној заједници, а према наводима из писаних медија.

Свака група ученика треба да се фокусира на једно од права које се крши, а за чије кршење су пронашли примјер у новинама.

Ученици ће припремити играчку у којој ће одглумити процедуру потребну да се то право заштити, на начин да дође до тужбе коју подноси појединац након што је исцрпио све могућности у Босни и Херцеговини.

2.6. ПРОВЈЕРА РАЗУМИЈЕВАЊА САДРЖАЈА МОДУЛА 2

Радни материјал 1 - Прилог за ученике

1. Група - Тема: ОБРАЗОВАЊЕ

1. Којим законом/законима је регулисана ова област?
2. Што у пракси значи тај закон / закони, што нам омогућава?
3. Навести примјере:
 - a. остваривања
 - b. кршења права регулисаних тим законом?
4. Како реаговати / коме се обратити у случају непоштивања тих права?
5. Која знања, вјештине и особине нам могу помоћи уколико постоје потешкоће у остваривању тих права?

Користити устав БиХ.

2. Група - Тема: ПОЛИТИЧКО УЧЕШЋЕ И ДЈЕЛОВАЊЕ

1. Којим законом / законима је регулисана ова област?
2. Шта у пракси значи тај закон / закони, шта нам омогућава?
3. Навести примјере:
 - a. остваривања,
 - b. кршења права регулисаних тим законом!
4. Како реаговати / коме се обратити у случају непоштивања тих права?
5. Која знања, вјештине и особине нам могу помоћи уколико постоје потешкоће у остваривању тих права?

Користити устав БиХ.

3. Група - Тема: РАД

1. Којим законом / законима је регулисана ова област?
2. Шта у пракси значи тај закон / закони, шта нам омогућава?
3. Навести примјере:
 - a. остваривања,
 - b. кршења права регулисаних тим законом!
4. Како реаговати / коме се обратити у случају непоштивања тих права?
5. Која знања, вјештине и особине нам могу помоћи уколико постоје потешкоће у остваривању тих права?

Радни материјал 2 - Прилог за наставнике

Напомена:

Радни материјал за ученике се може користити након сваке радионице у оквиру Модула 2, у сврху провере разумијевања и постигнућа у учењу.

Тема: ОБРАЗОВАЊЕ

1. КОЈИМ ЗАКОНОМ / ЗАКОНИМА је регулисана ова област?

Закон о основама система образовања, (Закон о основној школи, Закон о средњој школи, Закон о универзитету и низ подзаконских аката - правилника, нпр. о врсти стручне спреме наставника, о реализацији излета, екскурзија и школе у природи, педагошким стандардима ...).

2. ШТА У ПРАКСИ ЗНАЧИ ТАЈ ЗАКОН / ЗАКони, ШТА НАМ ОМОГУЋАВА?

Одређује услове за привремени упис ученика, упис у средњу школу, убрзано напредовање ученика, промјену школе, нострификацију диплома, оснивање јачког парламента, удруживање студената, ванредно школовање, избор директора, дефинише тежину дисциплинских прекршаја и васпитно-дисциплинске мјере, како се организују екскурзије и колико дуго могу трајати

3. НАВЕСТИ ПРИМЕРЕ - А. ОСТВАРИВАЊА - Б. КРШЕЊА ПРАВА регулисаних тим законом?

А - Ученик који је у иностранству завршио први разред гимназије нострификовао је диплому и уписао редовно други разред.

Б - Искључен ученик због великог броја изостанака - није испоштована процедура предвиђена законом - ученик није поступно кажњаван.

4. КАКО РЕАГОВАТИ / КОМЕ СЕ ОБРАТИТИ У СЛУЧАЈУ НЕПОШТИВАЊА ТИХ ПРАВА?

Уложити жалбу школском одбору, Министарству просвјете, указати на пропусте у процедури, обратити се медијима...

5. КОЈА ЗНАЊА, ВЈЕШТИНЕ И ОСОБИНЕ МОГУ ПОМОЋИ УКОЛИКО ПОСТОЈЕ ПОТЕШКОЋЕ У ОСТВАРИВАЊУ ТИХ ПРАВА?

Познавање закона и различитих правилника који детаљно разрађују одређене области, нпр. Правилник о врсти стручне спреме наставника, Правилник о оцјењивању, Правилник о екскурзијама ... вјештине преговарања, правовремено информисање, информисање других значајних особа, одговорност, упорност ...

Тема: РАД

1. КОЈИМ ЗАКОНОМ / ЗАКОНИМА ЈЕ РЕГУЛИСАНА ОВА ОБЛАСТ?

Закон о раду и низ појединачних закона који регулишу поједине области рада, нпр. Закон о прековременом раду у здравственим установама, Закон о раду у државним тијелима.

2. ШТА У ПРАКСИ ЗНАЧИ ТАЈ ЗАКОН / ЗАКони, ШТА НАМ ОМОГУЋАВА?

Дефинише права и обавезе радника и послодавца, критеријуме под којима се може добити отказ, отпремнина, накнада штете, дефинише повреду радне дисциплине и посљедице ...

3. НАВЕСТИ ПРИМЈЕР - А. ОСТВАРИВАЊА - Б. КРШЕЊА ПРАВА регулисаних тим законом?

А. отпуштање радника уз отпремнину за сваку годину радног стажа.

Б. отпуштање труднице без накнаде и образложења; непријављен радник; радник без права на годишњи одмор; ...

4. КАКО РЕАГОВАТИ / КОМЕ СЕ ОБРАТИТИ У СЛУЧАЈУ НЕПОШТОВАЊА ТИХ ПРАВА?

Обратити се синдикату, медијима, Заводу за запошљавање, поднијети жалбу суду, организовати штрајк ...

5. КОЈА ЗНАЊА, ВЈЕШТИНЕ И ОСОБИНЕ МОГУ ПОМОЋИ УКОЛИКО ПОСТОЈЕ ПОТЕШКОЋЕ У ОСТВАРИВАЊУ ТИХ ПРАВА?

Познавање закона и различитих правилника који детаљно разрађују одређене области, нпр. колективни уговор, синдикална права ... добра информисаност, одговорност, иницијатива, организацијске способности.

МОДУЛ 3 – Власт у Босни и Херцеговини

3.1. Гране власти (3 часа)

3.2. Нивои власти (2 часа)

3.3. Надлежности институција Босне и Херцеговине и ентитета (1 час)

3.4. Однос појединца и власти - Уставно регулисање права и слобода (3 часа)

3.5. Упореди и закључи (2 часа)

3.1. ГРАНЕ ВЛАСТИ

Истраживања која ћемо подузмати у оквиру ове радионице омогућиће нам да сазнамо како функционише држава Босна и Херцеговина и како функционишу ентитети. Сазнаћемо ко има овласти да доноси законе, један или два дома, посебно изабрана тијела или пак и грађани. Сазнаћемо ко пише нацрт закона, а ко подноси приједлог закона на усвајање. Грађани, парламент или влада!? Како се усваја приједлог закона, и како нацрт постаје закон? Ко одлучује и прати јесу ли закони у складу са уставом и људским правима? Истраживаћемо и сазнати коме се грађани могу обратити за рјешавање питања која су за њих важна. Ко рјешава питања на локалном, ентитетском и државном нивоу и како је извршена подјела власти!? У оквиру активности које слиједе покушаћемо пронаћи одговоре.

Теоријски оквир

(Теоријски оквир који слиједи може се користити за све радионице у оквиру овог модула.)

Карактеристике државе БиХ

По облику владавине, Босна и Херцеговина је полупредсједничка република (шеф државе је непосредно биран, он је колегијални орган чија је територијална надлежност на цијелој територији БиХ). Босна и Херцеговина је једна врста сложене државе. Састоји се од ентитета: Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине која има 10 кантона, те Дистрикта Брчко који не припада ниједном ентитету и налази се под надлежношћу БиХ. Босна и Херцеговина је високо децентрализована држава. Федерација БиХ, као ентитет, такође је децентрализована (подијељена је на кантоне), за разлику од Републике Српске која је централизовано структурирана.

Политички систем

Босна и Херцеговина је демократска држава која има потребне елементе формалне демократије, односно:

- подјелу власти на законодавну, извршну и судску,
- прописано начело владавине уставности и законитости,
- постојање плурализма политичких странака,
- опште, непосредне и тајне изборе,
- предвиђену политичку и правну одговорност носилаца политичке власти,
- слободне медије,
- независно судство.

Демократски устав треба обезбиједити праведно функционисање државе, а грађанима обезбиједити поштовање основних људских права. То не значи да различитих ставова и несугласица у држави неће бити. Устав не забрањује расправе и различита стајалишта, али дефинише правила која важе за све учеснике, а односе се на рјешавање проблема у земљи и артикулисање сопствених мишљења. Међутим, Устав грађанима дозвољава да се не слажу о свакодневним питањима, као и о законима које доноси власт, што грађанима даје могућност да учествују и утичу на поједине гране власти и институције у процесу доношења одлука.

Да ли је Устав БиХ остварио тај циљ? У складу са уобичајеним системом других земаља устав је морао испунити следеће захтјеве:

- власт се мора контролисати да би се избјегла злоупотреба моћи;
- власт дата државним органима се мора подијелити и распоредити на неколико тијела који се међусобно контролишу;
- власт морају контролисати људи у чије име се она користи; грађани морају имати могућност да учествују у доношењу одлука и да изразе своје интересе, без бојазни од моћи државе, али и могућност да бране своја права уколико су угрожена.

Политичке институције

Парламентарна скупштина БиХ (ПС БиХ) - Сходно члану IV Устава БиХ, највиши законодавни орган Босне и Херцеговине је ПС БиХ. Она се састоји од Представничког (посланичког) дома и Дома народа. Све законодавне одлуке доносе се усвајањем у оба дома ПС БиХ. Парламентарна скупштина БиХ доноси законе, одобрава буџет и одлучује о изворима и износу прихода за финансирање институција БиХ и међународних обавеза БиХ, потврђује именовање предсједавајућег и чланова Савјета министара, даје сагласност за ратификовање међународних уговора и одлучује о другим питањима неопходним за провођење својих овлаштења.

Домови ПС БиХ врше законодавну, информативну и контролну активност и регулишу унутрашњу организацију и начин свог рада. Домови имају посебне комисије, али постоје и заједничке комисије оба дома које се баве различитим спектром питања. ПС БиХ има своје делегације у различитим међународним организацијама и асоцијацијама, као и друга парламентарна тијела. Сваки дом има предсједника и два замјеника (представника конститутивних народа). Све законодавне одлуке доносе се усвајањем у оба дома ПС БиХ.

Представнички (посланички) дом је састављен од 42 члана, од којих су двије трећине изабране с територије Федерације, а једна трећина с територије Републике Српске. Посланици се бирају директно на општим изборима. Да би се одређени закон усвојио у Представничком дому потребно је најмање 2/3 гласова, те најмање једна половина из Федерације и Републике Српске. Овај принцип тзв. ентитетског гласања омогућава да само 23% посланика заустави усвајање одређеног закона.

Дом народа се састоји од 15 делегата, од којих су двије трећине из Федерације (пет Хрвата и пет Бошњака) а једна трећина из Републике Српске (5 Срба). Одређени закон усвојен у Представничком дому може се поништити уколико се утврди да угрожава витални национални интерес неког конститутивног народа.

Устави ентитета предвиђају постојање законодавних тијела на нивоу ентитета, Народне скупштине РС-а и Парламента Федерације БиХ. Устав Федерације БиХ предвиђа и постојање законодавних тијела у 10 кантона. Статут Брчко Дистрикта такође предвиђа Скупштину као законодавно тијело.

Председништво Босне и Херцеговине је колективни шеф државе (што је изузетак када су у питању државе које имају председнички систем власти). Председништво се састоји од три члана, из сваког конститутивног народа по један, који се измјењују на мјесту председавајућег Председништва сваких осам мјесеци. Њих директно бирају грађани у сваком од ентитета: Федерација бира представника Бошњака и представника Хрвата, а Република Српска бира представника Срба. Члан Председништва с највише гласова обично постаје први председавајући. Мандат једног сазива Председништва БиХ траје четири године.

Председништво је овлаштено за:

- вођење вањске политике државе,
- именовање амбасадора и других међународних представника,
- представљање Босне и Херцеговине у међународним организацијама и институцијама,
- вођење преговора за закључење међународних уговора и њихово ратификовање,
- извршавање одлука Парламентарне скупштине,
- подношење извјештаја о расходима Председништва и предлагање годишњег прорачуна Парламентарној скупштини,
- за координацију рада тијела власти на државном нивоу.

Председништво је, такође, овлаштено и за командовање Оружаним снагама Босне и Херцеговине, будући да сваки члан Председништва, по службеној дужности, врши функцију цивилног команданта оружаних снага. Председништво има право помиловати поједине осуђенике за кривична дјела, а на приједлог Министарства правде БиХ.

Савјет министара Босне и Херцеговине је највиши извршни орган власти у Босни и Херцеговини, те заправо представља државну владу. Састоји се од 10 чланова: девет министара и једног председавајућег. У складу са чланом V 4. Устава БиХ, председавајући и министри Савјета министара одговорни су за провођење политике и одлука у областима из надлежности институција БиХ, сарадње између ентитета и додатних надлежности. Председавајућег именује Председништво БиХ, а остале чланове Савјета министара именује сам председавајући. Парламентарна скупштина накнадно потврђује и одобрава састав Савјета министара. По Уставу, с подручја Федерације БиХ не може се именовати више од двије трећине свих министара. Савјет министара предлаже законе Парламентарној скупштини, те проводи њене одлуке.

Уставност и законитост

Уставност

Појам уставности, у ширем смислу, подразумијева да у једној држави постоје основна друштвена правна правила утврђена Уставом као највишим правним актом те државе, која обезбјеђује да се државна власт организује и врши објективно. Тако се обезбјеђује да нико не може имати више власти него је то утврђено Уставом. Уставност подразумијева и постојање Устава као највишег правног акта, са којим сви остали правни акти морају бити у сагласности. Уставност у ширем смислу, такође, представља и остваривање основних функција Устава у поједином друштву. У ужем смислу, уставност значи сагласност свих појединачних правних прописа, тј. закона, уредби, одлука и других општих правних аката нижих од Устава, са Уставом.

Законитост, у ширем смислу, подразумијева поступање свих институција и државних органа на основу и у оквиру закона, и назива се још и принципом легалитета. У ужем смислу, законитост подразумијева да сви правни акти нижи од закона (разне уредбе, одлуке, правилници, наредбе, рјешења и други) морају бити у складу са законом.

Основни принципи уставности и законитости су:

1. сагласност закона и других правних аката са Уставом,
2. већа правна снага закона у односу на правне акте ниже од њега,
3. забрана ретроактивног дјеловања закона,
4. право сваког грађанина на једнаку заштиту својих права пред судовима и другим државним органима,
5. право сваког грађанина на накнаду штете уколико му је незаконитим радом нанесе службено лице или државни орган.

Уставност и законитост у БиХ

Правни систем Босне и Херцеговине уређен је на принципима владавине уставности и законитости. **Уставност** у БиХ заправо представља обавезу по којој ентитетски уставни не смију бити у супротности са Уставом БиХ, као и да кантонални уставни не смију бити у супротности са Уставом БиХ и Федерације БиХ. Норме Устава БиХ важе на цијелој територији БиХ, норме ентитетских устава на територијама ентитета, норме кантоналних устава на територијама кантона. Такође, државни и ентитетски закони и подзаконски акти, не смију бити у супротности са Уставом БиХ.

Принцип законитости обавезује извршну и управну власт да дјелује искључиво на основу закона и других нижих прописа. Дакле, управне власти су везане законима који морају имати одређени квалитет. Закони морају бити приступачни, разумљиви и предвидљиви. Такве законе и прописе, у складу са формалним принципом законитости, могу доносити само надлежни органи (државни, ентитетски, кантонални и општински) по прописаној процедури и у одговарајућој форми. Материјална законитост обавезује да све ниже, законске и подзаконске норме (државне, ентитетске, кантоналне и општинске) морају садржински бити усклађене са уставним нормама и да регулишу материју на исти начин како је регулисана у Уставу.

Правосудни систем Босне и Херцеговине

Комплексна структура и велики број правосудних институција неке су од карактеристика правосудног система у Босни и Херцеговини. У БиХ постоје четири међусобно одвојена правосудна система – на нивоу државе, ентитета и Брчко Дистрикта.

На нивоу БиХ, **дјелује Уставни суд БиХ**, чије је оснивање, састав, надлежност и начин избора дефинисано Уставом БиХ и Правилима Уставног суда БиХ. Надлежности Уставног суда су прописане Уставом БиХ и не могу се мијењати законом. Уставни Суд, између осталог, **одлучује о уставности аката** са Уставом БиХ, укључујући уставност одредби Устава ентитета. Такође, Уставни суд **има апелациону надлежност** - одлучује о питањима која су садржана у Уставу БиХ када она постану предметом спора због било које коначне пресуде неког суда. На овај начин се **појединац може обратити за заштиту својих права гарантованих Уставом** ако сматра да су повријеђена коначном одлуком неког суда. Иако Устав БиХ предвиђа да се може побијати коначна, односно правоснажна пресуда неког суда, Уставни суд је стао на становиште да појединац може тражити заштиту **када сматра да поступак пред неким судом траје неразумно дуго**, па не може доћи до пресуде у разумном року како то налаже Европска конвенција о људским правима. Уставни суд **такође може донијети одлуку о привременој мјери у конкретном предмету**. У складу са Уставом БиХ, **одлуке Уставног суда БиХ су коначне и обавезујуће**. Свако ко има правни интерес може тражити да се изврши одлука Уставног суда БиХ. Кривични закон БиХ прописује да непровођење извршне одлуке Уставног суда представља кривично дјело. Уставни суд, такође, одлучује о свим питањима која проистекну из овог Устава у споровима између ентитета или БиХ и ентитета, као и између институција БиХ, те одлучују о питањима која му поднесе било који суд у БиХ.

На нивоу БиХ успостављен је **Суд Босне и Херцеговине** као једини редовни суд на нивоу државе. Суд БиХ је основан с циљем ефикасног остваривања надлежности државе Босне и Херцеговине и **поштовања људских права и владавине закона у Босни и Херцеговини**. Основан је Законом о Суду Босне и Херцеговине. Иако Устав БиХ не садржи одредбе о Суду БиХ, постојање уставног основа је утврдио Уставни суд БиХ у својим одлукама, којима је, између осталог, нагласио да је успостављање Суда важан елемент

у обезбјеђењу дјеловања институција БиХ у сагласности са владавином права, те да је БиХ, функционишући као демократска држава, овлаштена да у областима у којима је надлежна успостави додатне институције. Организација и надлежност Суда БиХ уређене су законом. У складу са законом, Суд БиХ има кривичну, управну и апелациону надлежност.

На нивоу БиХ успостављено је и **Тужилаштво БиХ** на основу Закона о Тужилаштву Босне и Херцеговине као самосталан орган надлежан првенствено за провођење истрага, за кривична дјела за која је надлежан Суд БиХ те за гоњење починитеља пред Судом Босне и Херцеговине, у складу са Законом о кривичном поступку БиХ и другим релевантним законима.

Судска власт у Федерацији БиХ подијељена је између Федерације, кантона и општина. У складу са наведеним, према Уставној одредби, судску функцију у Федерацији врше судови Федерације, организовани на три нивоа - Уставни суд и **Врховни суд; кантонални судови и општински судови**. Организација, надлежност, финансирање, правосудна управа и друга питања од значаја за организацију и функционисање општинских судова, кантоналних судова и Врховног суда Федерације БиХ, уређени су **Законом о судовима у Федерацији БиХ**. Општински судови у Федерацији БиХ имају надлежност за подручје једне или више општина у једном кантону. Кантонални судови остварују првостепену и другостепену надлежност за подручје једног кантона, а Врховни суд Федерације је највиши жалбени суд у Федерацији, и надлежан је за подручје цијеле Федерације БиХ.

Устав Републике Српске садржи опште одредбе према којима се законом утврђује оснивање, надлежност организација и поступак пред судовима. Изричито се прописује само постојање Врховног суда, као највишег суда у Републици, који „обезбјеђује јединствену примјену закона”²⁸. Посебном Главом IX. дефинисани су надлежност, састав и друга питања везана за рад Уставног суда РС. **Законом о судовима Републике Српске** уређује се организација, надлежност и функционисање **основних судова, окружних судова и Врховног суда Републике Српске**. Тако се основни судови оснивају за подручје једне или више општина, окружни судови за подручје два или више основних судова, док је Врховни суд највиши жалбени суд у Републици Српској. Такође, основан је и један Виши привредни суд као суд другог степена за привредне судове у цијелој Републици Српској.

Врховни суд Федерације, односно Врховни суд Републике Српске надлежни су да одлучују о редовним правним лијековима против одлука кантоналних/окружних судова, да одлучују о ванредним правним лијековима против правомоћних судских одлука, да одлучују о правним лијековима против одлука својих савјета, да рјешавају сукобе надлежности, да одлучују о преношењу мјесне надлежности и обављају друге послове утврђене законом.

Устав ФБиХ и Устав РС садрже одредбе којима се потврђује независност и самосталност судова, посебно у односу на извршну и законодавну власт.

Чланом 8. Статута **Брчко Дистрикта** „правосуђе и правне услуге“ су стављене у искључиву надлежност Дистрикта. Чланом 66. прописано је: „Судство Дистрикта је независно и непристрасно, а чине га Основни суд и Апелациони Суд.“, те „Оснивање, организовање и надлежност судова Дистрикта утврђују се законом.“. **Законом о судовима Брчко Дистрикта БиХ** уређују свеопште надлежности, организовање судова, унутрашње организовање, надлежност, изузеће судија и службеника, јавност рада, финансирање судова и друга питања од значаја за функционисање судова Брчко Дистрикта БиХ. Судови у БД БиХ су **Основни суд и Апелациони суд** а који су основани за подручје Дистрикта у складу са Статутом.

На нивоу БиХ законом је успостављено **Високи судски тужилачки савјет БиХ**, на основу преноса надлежности ентитета на БиХ. ВСТС има надлежност за све судове и тужилаштава. ВСТС именује и разрјешава судије и тужиоце на свим нивоима. ВСТС не именује само судије уставних судова, иако има надлежност да проведе поступак избора кандидата за судије уставних судова ентитета. Такође, ВСТС има надлежност да иницира законе из области правосуђа, та да врши надзор у области стручног усавршавања судија и тужилаца. У Босни и Херцеговини је тренутно у току структурални дијалог о реформи правосуђа, у оквиру којег се ради на питању реформе и унапређења правосудног система у БиХ²⁹

²⁸ Устав Републике Српске, члан 123-

²⁹ У јуну 2012. године Европска комисија за демократију кроз право (ВЕНЕЦИЈАНСКА КОМИСИЈА) усвојила је документ: „Мишљење о правној сигурности и независности правосуђа у Босни и Херцеговини”. У овом Мишљењу је, између осталог, констатовано да „ Опште стање правосуђа у БиХ даје разлоге за забринутост и у погледу правне сигурности и у погледу независности правосуђа. „Постојање неколико правних поредака и расцепканост правосуђа отежава да БиХ испуни захтјеве за досљедност, прецизност, стабилност и коначност свог законодавства и судске праксе, као и да задовољи различите аспекте институционалне и индивидуалне независности правосуђа.” http://www.mpr.gov.ba/organizacija_nadleznosti/planiraninja_koordinacija_integracije/Misljennje%20VK%20-%20BJ.pdf

Уставно судство

Под појмом „уставно судство“ подразумијева се судска власт која треба штитити провођење Устава неке државе. Ово дјеловање се, углавном, односи на уставом регулисане релације између разних државних органа, административних јединица и разних нивоа власти међусобно као и односа државе и грађанина као појединца.

Уставни судови

У Европи се већ око стотину година развијају уставни судови као институције за контролу уставности и законитости. У већини држава ти судови оцјењују да ли је неки закон или неки други пропис у складу са уставом те државе. Уставни судови имају веома велику улогу у остваривању принципа правне државе у модерним демократским друштвима. У различитим државама постоје разни системи бирања судија уставног суда. Може их бирати највише законодавно тијело, предсједник државе или неко друго тијело државне власти. Уставни судови, осим што најчешће одлучују о уставности закона и других прописа, имају и друге функције, као што су одлучивање о сукобу надлежности између различитих грана државне власти, одлучивања о заштити уставних права појединаца и друго.

У БиХ постоје три уставна суда: Уставни суд БиХ, Уставни суд Федерације БиХ и Уставни суд Републике Српске.

Уставни суд БиХ - Институција Уставног суда БиХ заснована је на члану VI. Устава БиХ, којим се уређују надлежности, организовање и процедуре, те коначност и обавезност одлука Уставног суда. Овај суд је предвиђен као чувар Устава и гарант за заштиту људских права и основних слобода установљених Уставом и међународним документима набројаним у Анексу 1. уз Устав. Према Уставу БиХ, Уставни суд дјелује као независно тијело, а такође Правила Уставног суда БиХ доноси сам Уставни суд, већином гласова свих судија. Зато уз Устав БиХ, та Правила представљају основни акт организовања и функционисања Уставног суда³⁰.

Уставни суд БиХ има надлежност прописану Уставом БиХ, која се не може мијењати посебним законом. Уставни Суд између осталог:

- одлучује о томе да ли су закони ентитета или државе у складу са Уставом БиХ укључујући уставност одредби Устава ентитета;
- одлучује о свим споровима који проистекну из Устава између ентитета или између БиХ и једног или оба ентитета или између институција БиХ;
- одлучује о питањима која су садржана у Уставу БиХ када она постану предметом спора због било које коначне пресуде неког суда (Ово је такозвана апелациона надлежност Уставног суда, којом се омогућава да се појединац може обратити за заштиту својих права гарантованих Уставом ако сматра да су повријеђена коначном одлуком неког другог суда. Апелација Уставном суду се може поднијети кад се исцрпе сви правни лијекови пред домаћим судовима. Иако Устав БиХ предвиђа да се може побијати коначна, односно правоснажна пресуда неког суда, Уставни суд је заузео становиште да појединац може тражити заштиту када сматра да поступак пред неким судом траје неразумно дуго па не може доћи до пресуде у разумном року. Ваља напоменути да највећи број предмета Уставног суда БиХ управо потиче из ове врсте надлежности, те да је суд просто претрпан апелацијама незадовољних грађана.);

³⁰ Уставни суд БиХ чини девет судија, од којих шест бирају парламенти ентитета (Заступнички дом Парламента Федерације БиХ бира четворо, а Народна скупштина Републике Српске двоје), а троје бира предсједник Европског суда за људска права. Изабране судије имају право вршити своју дужност до старосне доби од 70 година, уколико прије не поднесу оставку или не буду с разлогом смијењени консензусом осталих судија

- одлучује о питањима заштите виталног националног интереса конститутивних народа;
- одлучује и о тзв. уставним питањима која му предочи било који суд у БиХ, а која се појаве у току поступка пред тим судом, а која се тичу тога је ли неки закон у складу са Уставом, Европском конвенцијом о људским правима или законима БиХ.

У складу са Уставом БиХ, одлуке Уставног суда БиХ су коначне и обавезујуће. Свако ко има правни интерес може тражити да се изврши одлука УС БиХ. Кривични закон БиХ прописује да непровођење извршне одлуке Уставног суда представља кривично дјело.

Уставни суд ФБиХ своје надлежности врши на основу Устава ФБиХ, Закона о поступку пред Уставним судом ФБиХ и Пословника Уставног суда ФБиХ.³¹ Надлежности Уставног суда ФБиХ су сљедеће:

- рјешавање спорова између кантона, између кантона и федералне власти, између града и његовог кантона или федералне власти, између општине и града, између општина и њихових кантона или федералне власти, и између институција федералне власти или унутар појединих институција федералне власти;
- утврђивање да ли је приједлог закона који је усвојио један од домова, или закон који су усвојила оба дома, у складу са Уставом ФБиХ;
- утврђивање да ли су устав кантона и амандман на устав, предложени закон или закон кога је усвојило то законодавно тијело, у складу са Уставом ФБиХ;
- утврђивање да ли је предложени или усвојени пропис који доноси орган федералне, кантоналне, градске или општинске власти у складу са Уставом ФБиХ;
- штити право на локалну самоуправу;
- одлучује о питањима која проистичу из закона којима се уређује имунитет;
- одлучује и о питањима која му предочи Врховни суд или неки кантонални суд а која се појаве у току поступка пред тим судом (уставно питање); ради се о ситуацији када Врховни суд, или кантонални суд, у току поступка који се води пред судом, сматрају да одговарајући закон није у складу са овим уставом - тада ће обуставити поступак и предочити предмет Уставном суду на одлучивање.

Уставни суд Републике Српске своје надлежности врши на основу Устава РС, Закона о Уставном суду РС и Пословника о раду Уставног суда РС.³² Функције Уставног суда Републике Српске су утврђене чланом 115. Устава РС-а.

³¹ Састоји се од девет судија, од којих су најмање по два из реда сва три конститутивна народа и један из реда осталих. Судије Уставног суда ФБиХ предлаже председник Федерације уз сагласност потпредседника, а за именоване је потребна потврда већине делегата Дома народа ФБиХ који су присутни и гласају. Судије Уставног суда су на служби до доби од 70 година, осим ако не поднесу оставку или не буду с разлогом смијењени консензусом осталих судија тог суда.

³² Уставни суд РС-а има девет судија, укључујући и председника Суда, који се бирају у складу са Уставом и законом. Судије бира Народна скупштина Републике Српске и Савјет народа.

Уставни суд РС-а:

- одлучује о сагласности закона и других прописа и општих аката са Уставом;
- одлучује о сагласности прописа и општих аката са законом;
- рјешава сукоб надлежности између органа законодавне, извршне и судске власти;
- рјешава сукоб надлежности између органа Републике, града и општине;
- одлучује о сагласности програма, статута и других општих аката политичких организација са Уставом и законом;
- одлучује о сагласности закона, других прописа и општих аката Народне скупштине са одредбама Устава о заштити виталних интереса конститутивних народа;
- одлучује о питањима имунитета, која проистичу из закона којима се уређује имунитет у Републици Српској.

Одлуке Уставног суда су општеобавезне и извршне на територији Републике Српске. Извршење одлука Уставног суда обезбјеђује Влада Републике Српске

Уставни суд РС, такође, има и општенадзорне, усмјеравајуће и превентивне надлежности. Наиме тај суд прати појаве од интереса за остваривање уставности и законитости, обавјештава највише уставне органе Републике о стању и проблемима у тој области и даје им мишљења и приједлоге за доношење закона и предузимање других мјера ради обезбјеђења уставности и законитости и заштите слобода и права грађана.

* * * * *

ЦИЉЕВИ

Ученици ће:

- бити способни објаснити значај подјеле власти на свим нивоима,
- моћи претпоставити посљедице непостојања подјеле власти на три гране на свим нивоима,
- моћи дефинисати надлежности сваке поједине гране власти,
- моћи уочити примјере и објаснити потребу за балансом и контролом између грана власти,
- аргументовати став о потреби да грађани знају надлежности појединих грана власти.

ТРАЈАЊЕ - 135 минута (3 часа)

МАТЕРИЈАЛИ - Теоријска основа лекције; Устав БиХ, ентитета и Статут Брчко Дистрикта; **Радни материјал 1**; **Радни материјал 2** - Радни листови; **Радни материјал 3** - Схематски приказ власти у БиХ, ентитетима и Брчко Дистрикту; табла

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1. У циљу фокусирања на тему, радионицу почети питањем:

- **Шта је потребно за одигравање једне кошаркашке утакмице?**

Биљежити одговоре ученика на видљивом мјесту.

Очекивани одговори: *играчи, тренери, судије, публика, медицинска подршка, масери, физиотерапеути и сл.* Уколико се нико не сјети, потребно је подсјетити ученике на кошаркашке институције ФИБА, АБЦ лига, јер они доносе правила игре.

Потребно је направити разлику између оних елемената који **нису неопходни, без којих се утакмица може одиграти**, и оних **који су неопходни** за одигравање утакмице.

(*Нпр. утакмицу је могуће одиграти без публике и појединих играча у резерви, помоћног тренера, али не и без минимума играча, судија, минималних услова за игру, записничара, делегата, исправног семафора, сата...итд.*)

Неопходни услови за одвијање кошаркашке утакмице се коментаришу с ученицима, аргументују се и образлаже се њихова неопходност. Дискусију усмјеравати у правцу разумијевања да сваки од наведених услова има своју улогу и значај. Постојање правила и различите улоге појединих “неопходних услова”, неминовни су да би се одиграла једна кошаркашка утакмица.

- Наставник указује на сличност и разлику између неопходних услова за одвијање кошаркашке утакмице и организовања власти.

Могуће је навести и друге примјере који указују на подјелу улога и одговорности, те постојање правила, и подстицати ученике да их и они наведу. (Нпр. правила у саобраћају, правила у школи и сл.)

Направити паралелу између појединих примјера подјеле улога и одговорности с једне стране и подјеле власти у држави са друге стране.

Активност 2. Подијелити ученике у три групе и тражи од њих да погледају схематски приказ власти у БиХ. Наставник иницира разговор о надлежностима појединих грана власти и пита ученике како их они виде. Ученицима дати и теоријски оквир за ову лекцију³³. Дискусију употпунити одговорима и појашњењима појединих грана власти и њихових надлежности. (теоријски оквир и Радни материјал 2 - Радни листови) Посебну пажњу посветити механизмима међусобне контроле појединих грана власти.

Групе ученика се „специјализују” за једну од три гране власти и добију задатак да дефинишу обавезе одговарајуће гране власти, како би били могли да у наредној активности, играказу, импровизују балансирање моћи.

Завршити ову активност уз доношење закључка:

- Које су основне одговорности сваке гране власти?
- Шта значи балансирање власти и зашто је баланс у власти важан?
- Који се проблеми могу јавити ако не постоји провјера и балансирање унутар власти?
- Примјери (*најмање три примјера*) из Устава БиХ који говоре о балансу између три гране власти.

Умјесто радних листова могу се приказати и схеме структуре власти.

³³ С обзиром да је теоријски оквир за ову лекцију значајан и за остале лекције у овом модулу и обимнији је него иначе, могуће је на претходном часу дати ученицима теоријски оквир и инструкцију да га прочитају до наредног часа, јер ће им дате информације требати за адекватно учествовање у активностима. У овом случају ће им требати мање времена за читање и разумијевање теоријског оквира.

Активност 3.

Ученике подијелити у четири групе и свакој групи дати одређену картицу (Прилог: Радни материјал) уз инструкцију да прочитају текст који су добили. Потом их упознаје са садржајем активности која слиједи.

Нпр. „Парламент/Скупштина је донијела Закон о запошљавању. Међутим, влада га није успјела спровести. Размислите о проблему предоченом у материјалу који сте добили, а онда ћемо импровизовати сједницу која се одржава годину дана након усвајања закона.”

У средини учионице окупити двије групе које представљају чланове Парламента и Владе. Они ће одржати сједницу која је јавна и на којој требају размијенити аргументе о Закону о запошљавању. Парламент тражи од владе да објасни зашто није донијела подзаконска акта, а председник владе тврди да је Закон неуставан. Представници Уставног суда и грађани (преостале двије групе) прате дискусију.

Након што су обје групе изложиле своје аргументе, наставник ће прекинути сједницу и рећи да је сада ред на Уставни суд који треба донијети одлуку, јер председник владе тврди да је Закон неуставан. Док суд засједа, грађани имају могућност рећи нешто о овом проблему. У наставку активности ријеч добија Уставни суд који саопштава своју одлуку.

У завршном дијелу наставник наглашава да је ово само један примјер у оквиру којег се све три гране власти изјашњавају око једног проблема, а о истом питању огласила се и јавност. Осврнуће се на то како људи са различитих позиција различито размишљају и различито се изјашњавају о истом питању.

Због тога је и важно да различите гране власти самостално одлучују у оквиру своје надлежности, те да се међусобно контролишу.

Провјера разумјевања и могућност примјене наученог

- Да ли би држава могла функционисати без подјеле власти?
- Шта је сврха подјеле власти?
- Како процјењујете степен реализације надлежности грана власти у БиХ?

Групе ученика могу осмислити питања на ову тему која ће служити за организовање квиза.

Додатна активности за провјеру разумјевања

Сваком ученику дати папир који сте претходно подијелили на три дијела, а на сваком дијелу папира сте написали

ЗАКОНОДАВНА ВЛАСТ

З

СУДСКА ВЛАСТ

С

ИЗВРШНА ВЛАСТ

И

Наставник пројектује или чита тврдње и питања, а ученици одговарају којој грани власти припадају одређене надлежности уз помоћ пресавијеног папира, окрећу га на адекватну страну.

Алтернатива је да уз ознаку одређене гране власти уписују број питања које је усмјерено на надлежности дате гране власти.

1. Ко доноси законе? _____
2. Ко одређује буџет правосудних институција? _____
3. Ко доноси одлуке које су коначне и обавезујуће? _____
4. Ко проводи одлуке које проводи парламентарна скупштина? _____
5. Ко ратификује међународне споразуме? _____

ПРИЛОГ: Радни материјали

ВИ СТЕ ПОСЛАНИЦИ

Изгласали сте Закон о запошљавању који садржи сљедеће чланове:

Члан 51

Сви кандидати морају положити стручни испит приликом пријема на посао.

Члан 52

Они који нису положили стручни испит обавезни су похађати курсеве и наставу, те положити испит у року од годину дана од дана доношења овог закона.

Члан 53.

Након истицања рока предвиђеног чланом 52 неће моћи конкурисати и бити запослен нико ко нема положен специјалистички испит, јер је то минимум услова и квалификација за заснивање радног односа.

Годину дана касније одвија се сједница скупштине/парламента, којој присуствују и чланови владе.

Влада није донијела акте, а стручност кандидата је постала проблем. Ви тражите оставку ресорних министара (министра за рад и министра просвјете), а најрадикалнији међу вама и оставку владе.

Ваш задатак је да се спремите за сједницу.

Шта рећи министру и члановима владе о њиховом раду?

Зашто сматрате да требају поднијети оставку?

Ваш основни аргумент је да влада мора спроводити законе па и овај.

Пошто влада неће ћутати, спремите се на одговоре.

ВИ СТЕ ВЛАДА

Упознати сте са Законом о запошљавању који је усвојио парламент/скупштина, који између осталог предвиђа:

Члан 51

Сви кандидати морају положити стручни испит приликом пријема на посао.

Члан 52

Они који нису положили стручни испит обавезни су похађати курсеве и наставу, те положити испит у року од годину дана од дана доношења овог закона.

Члан 53.

Након истицања рока предвиђеног чланом 52. неће моћи конкурисати и бити запослен нико ко нема положен специјалистички испит, јер је то минимум услова и квалификација за заснивање радног односа.

Ви као влада, поготово ваша министарства предузели сте све да људи из државе положе специјалистички испит у датом временском року. Направили сте програм и организовали сте наставу. Испоставило се да је то велики проблем јер кандидати неће да уче нити да иду на обуку, пошто немају времена за учење.

Ви знате да ћете бити критиковани на заказаној сједници, јер нисте успјели реализовати програм, односно имплементирати донесени закон.

Припремите одбрану говорећи да сте урадили све што је било у вашој моћи и у оквиру надлежности. У току реализације активности наишли сте на многе препреке и нисте криви што је огроман број кандидата одбијен. Сматрате да закон крши основна људска права, право на рад, и тражите оцјену уставности закона, а потом тражите измјену закона о радним односима члан 52. гдје би се рок за стручно усавршавање кандидата продужио за још годину дана.

ВИ СТЕ ГРАЂАНИ

Пратите на медијима шта се дешава, а посебно шта ради власт. Упознати сте са Законом о запошљавању који је усвојио парламент/скупштина, који између осталог предвиђа:

Члан 51

Сви кандидати морају положити стручни испит приликом пријема на посао.

Члан 52

Они који нису положили стручни испит обавезни су похађати курсеве и наставу, те положити испит у року од годину дана од дана доношења овог закона.

Члан 53.

Након истицања рока предвиђеног чланом 52. неће моћи конкурисати и бити запослен нико ко нема положен специјалистички испит, јер је то минимум услова и квалификација за заснивање радног односа.

Упознати сте са одлуком Владе о минимуму захтјева који морате остварити, а то је стручност.

Многи од вас се не могу запослити јер немају стручност у обављању посла. Годину дана касније одржава се сједница скупштине и владе и ви ћете гледати пренос те сједнице.

Док будете пратили сједницу, анализирајте проблем из свог угла и будите спремни изнијети свој став о овом питању.

ВИ СТЕ УСТАВНИ СУД

Упознати сте са законом о запошљавању који је усвојио парламент/скупштина, који између осталог предвиђа:

Члан 51

Сви кандидати морају положити стручни испит приликом пријема на посао.

Члан 52

Они који нису положили стручни испит обавезни су похађати курсеве и наставу, те положити испит у року од годину дана од дана доношења овог закона.

Члан 53.

Након истицања рока предвиђеног чланом 52. неће моћи конкурисати и бити запослен нико ко нема положен специјалистички испит, јер је то минимум услова за заснивање било каквог посла.

Упознати сте са чињеницом да влада није успјела да реализује програм обуке кандидата за посао.

Добили сте иницијативу за оцјену уставности закона у којој се тврди да је закон о запошљавању неуставан, да крши људска права, ускраћује право на рад, право на рад условљава стручношћу, крши уставно начело једнакости грађана.

Ви засједате и држите се своје надлежности. Не обазирете се на опаске чланова владе и парламента, нити арбитражете између њих, већ процјењујете да ли је закон уставан или није. Имајте у виду да своје надлежности не смијете прекорачити.

Надлежности власти БиХ
НАДЛЕЖНОСТИ ЗАКОНОДАВНЕ, ИЗВРШНЕ
И СУДСКЕ ВЛАСТИ

Радни лист – Прилог 1.1.

Надлежности законодавне власти (Парламентарна скупштина БиХ, Представнички дом БиХ, Дом народа БиХ) су:

- доношење закона потребних за провођење одлука Предсједништва или за провођење њених функција према Уставу;
- одлучивање о изворима и износу средстава за рад институција Босне и Херцеговине и за међународне обавезе Босне и Херцеговине;
- одобравање буџета за институције Босне и Херцеговине;
- одлучивање о сагласности за ратификовање уговора;
- друга питања потребна за провођење њених функција или она која су јој додијељена заједничким споразумом ентитета.

Радни лист - Прилог 1.2.

Надлежности извршне власти су :

Предсједништво БиХ

- водити вањску политику,
- именовати амбасадоре и друге међународне представнике,
- заступати БиХ у међународним организацијама и институцијама,
- водити преговоре о склапању међународних уговора БиХ,
- извршавати одлуке Парламентарне скупштине,
- подносити извјештај о расходима Предсједништва и предлагати годишњи прорачун Парламентарној скупштини,
- координисати рад тијела власти на државном нивоу.

Савјет министара је одговорно за провођење политике и одлука у областима:

- из надлежности институција БиХ,
- сарадње између ентитета,
- додатних надлежности.

Надлежности судске власти Високи судски тужилачки савјет, Уставни суд БиХ, Суд БиХ):³⁴

Уставни Суд БиХ (Високи судски тужилачки савјет, Уставни суд БиХ :

- Одлучује о свим питањима која проистекну из овог Устава у споровима између ентитета, или БиХ и ентитета, те између институција БиХ,
- Има апелациону надлежност из питања из Устава која се појаве на темељу пресуде било којег другог суда из БиХ,
- Има надлежност за питања која му поднесе било који суд у БиХ,
- Одлучује о сагласности устава ентитета, закона и других прописа са Уставом (контрола акта законодавне и извршне власти),
- Тумачи Устав.

Суд БиХ има:

- кривичну надлежност,
- управну надлежност,
- апелациону надлежност.

ВСТС

- има задатак обезбиједити независно, непристрасно и професионално правосуђе у БиХ,
- именује и разрјешава носиоце правосудних функција свих судова и тужилаштва (осим судија уставних судова у односу на које проводи поступак избора кандидата),
- надзире стручно усавршавање и сл..

На нивоу БиХ дјелују још и институције Правобранитељство БиХ и Омбудсмени БиХ.

³⁴ Уставно судство је посебна област судства, различита од редовног судства. Устав БиХ садржи изричите одредбе само о Уставном суду БиХ.

Институције власти Републике Српске и Федерацији Босне и Херцеговине

ЗАКОНОДАВНЕ, ИЗВРШНЕ И СУДСКЕ ВЛАСТИ

Структура власти ентитета обухвата сљедеће институције:

- Законодавна власт: у Федерацији БиХ: Парламент Федерације БиХ (Представнички дом и Дом народа); у Републици Српској: Народна скупштина РС и Вијеће народа РС
- Извршна власт: у Федерацији БиХ: Предсједник и потпредсједници Федерације БиХ, Влада Федерације БиХ, министарства и други органи управе; у Републици Српској: Предсједник и потпредсједници РС, Влада РС, министарства и други органи управе
- Уставни суд Федерације БиХ; Уставни суд РС
- У Републици Српској: Врховни суд РС-а, Тужилаштво РС-а, Специјално тужилаштво, (**Напомена:** тужилаштва су у систему правосуђа, али нису судска власт), а потребно је још и споменути и Федерално правобранилаштво, Правобранилаштво РС-а и адвокатуру.
- Друге институције: различите агенције, јавни сервис и друге независне институције (Омбудсмени Федерације БиХ); (Омбудсмени РС).

Механизам контроле и равнотеже власти

Подјелом надлежности се успоставља **равнотежа** између три гране власти. Свака грана власти има своју, уставом одређену надлежност и не смије преузимати на себе и мијешати се у овлаштења других грана власти, али има обавезу и бранити своја овлаштења од покушаја преузимања исте од стране друге двије гране власти. То значи да свака грана провјерава и врши контролу других грана власти што обезбјеђује њихово међусобно ограничавање.

Посебан вид контроле власти кроз своје надлежности представља Уставни суд, који је овлаштен да контролише одлуке свих других органа власти, у погледу њихове сагласности са Уставом и законима и тиме их држи у границама њихових надлежности. Ипак, иако све гране власти имају раздвојене надлежности и једна другој су супротстављене, ове три гране власти **заједно** врше функцију владања.

Радни материјал 3

Шематски приказ структуре власти: у Босни и Херцеговини, Републици Српској, Федерацији Босне и Херцеговине и Дистрикту Брчко.

<http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=9456&langTag=bs-BA>

http://ndcsarajevo.org/moj_ustav/mojustav.html

3.2. НИВОИ ВЛАСТИ У БиХ

Власт је присутна у свим сферама нашег живота. Она на различите начине, свакодневно, били ми свјесни или не, директно или индиректно утиче на наше животе. Како бисмо схватили важност и неминовност утицаја власти на нашу егзистенцију, неопходно је да познајемо надлежности, односно систем обавеза које власт има на одређеном подручју. На тај начин ћемо схвати како функционише држава БиХ, на које нивое је подијељена власт и које су надлежности појединог нивоа власти регулисане Уставом, а бићемо у могућности и процијенити ефикасност појединих нивоа власти.

Теоријски оквир

Свака држава мора испуњавати своје различите функције и задатке, који су подијељени на одређене материјално-правне области. Те области морају бити регулисане законима, у обављању функција значајну улогу имају извршне власти, а судови рјешавају настале спорове из одређене области. Дакле, све три гране власти су укључене у обављање функција државе. Одређену надлежност врше тачно одређени државни органи, и та подјела надлежности с обзиром на област регулисања зове се “функционална” (или “хоризонтална”) подјела надлежности (нпр. вањска политика, финансије и сл.). Међутим, сложене државе, као што је и Босна и Херцеговина, морају имати регулисану и подјелу надлежности функција између различитих административних и територијалних нивоа власти. Ова врста подјеле надлежности између органа различитих нивоа власти се у теорији назива “вертикалном” подјелом.

Босна и Херцеговина је држава у којој су стриктно подијељене надлежности између државе и ентитета, и та подјела обухвата како “хоризонталну”, тако и “вертикалну” надлежност. У другим сложеним државама, као што су федерације које су састављене од више федералних јединица, основно питање подјеле надлежности је то на чијој страни је “изворна” надлежност, да ли на нивоу федералних јединица, или на савезном нивоу. Што се тиче БиХ, (која није дефинисана као федерација, али је састављена од ентитета као посебних јединица, као и Дистрикта Брчко) Уставом БиХ је изричито дата претпоставка надлежности ентитетима, тако да су они надлежни за све функције и овлаштења која нису изричито Уставом повјерена институцијама државе БиХ.

Надлежности институција Босне и Херцеговине

У одређивању надлежности институција Босне и Херцеговине и ентитета централну одредбу представља члан III. Устава БиХ. Став 1. овог члана набраја основне материјално-правне области која су у надлежности државе. У складу с тим, ентитети су надлежни само онда ако одређена област, на основу члана III./1. Устава БиХ, или на основу неке друге одредбе Устава БиХ, не припада држави.

Сљедећа питања су у надлежности институција Босне и Херцеговине:

- а) Вањска политика,
- б) Вањскотрговинска политика,
- ц) Царинска политика,
- д) Монетарна политика,
- е) Финансирање институција и међународних обавеза Босне и Херцеговине,
- ф) Политика и регулисање питања имиграције, избјеглица и азила,
- г) Провођење међународних и међуентитетских кривичноправних прописа, укључујући и односе са Интерполом,
- х) Успостављање и функционисање заједничких и међународних комуникацијских средстава,
- и) Регулисање међуентитетског транспорта,
- ј) Контрола ваздушног саобраћаја.

Треба напоменути да набројане надлежности државе не регулишу у свим случајевима аутоматску, искључиву надлежност Босне и Херцеговине, као што то може показати случај са посебним, паралелним односима са сусједним државама, што теоретски спада у домен “вањске политике”, а чланом III./2. Устава је та надлежност, ипак, дата у руке ентитетима. Према томе, када је у питању подјела надлежности између државе и ентитета, осим основних правила постоје и неки изузеци.

Надлежност ентитета

Члан III./2. Устава БиХ на сљедећи начин прописује надлежности ентитета:

а) Ентитети имају право успостављати посебне, паралелне односе са сусједним државама, у складу са суверенитетом и територијалним интегритетом Босне и Херцеговине.

б) Сваки ентитет ће пружити сву потребну помоћ влади Босне и Херцеговине како би јој се омогућило да испоштује међународне обавезе....

ц) Ентитети ће испунити све услове за правну сигурност и заштиту лица под својом јурисдикцијом, одржавањем цивилних установа за примјену правних прописа, које ће функционисати у складу са међународно признатим стандардима уз поштивање међународно признатих људских права и основних слобода, из члана II. овог Устава, и подузимањем осталих одговарајућих мјера.

д) Сваки ентитет може, такође, склапати споразуме са државама и међународним организацијама уз сагласност Парламентарне скупштине БиХ....

Брчко Дистрикт

Осим два ентитета постоји и **Брчко Дистрикт**, који има аутономну управу и шаље представнике у органе државе Босне и Херцеговине. Надлежности управе Брчко Дистрикта су све надлежности које припадају локалној и ентитетској власти, осим права да склапа специјалне односе са другим земљама.

Надлежности локалног нивоа власти

Локални ниво може представљати ниво градске управе или ниво општинске управе како у Федерацији тако и у Републици Српској. Надлежности локалног нивоа власти регулисане су уставима ентитета, кантона/жупанија, законом о локалној самоуправи и статутима општина. У ријетким случајевима гдје постоји градски ниво, надлежности које су овдје дате за општински ниво се дијеле. Тамо гдје нема градске власти, најзначајније надлежности општине су:

1. програм развоја, урбанистичко планирање, буџет и завршни прорачун;
2. јавне услуге;
3. обезбјеђење и регулисање земље за изградњу и пословних простора;
4. култура, образовање, здравствена заштита, информације и туризам;
5. закони, регуле и општи акти за локални ниво;
6. општинска полиција и други контролни органи;
7. организовање општинских услуга;
8. друге ствари на локалном нивоу.

Измјене надлежности

Према Уставу БиХ, горе наведена надлежност ентитета и државе није непромјенива категорија. Наиме према члану III./5. Устава, Босна и Херцеговина ће преузети надлежност у оним стварима у којима се о томе постигне сагласност ентитета; стварима које су предвиђене у Анексима 5 - 8 Општег оквирног споразума; или које су потребне за очување суверенитета, територијалног интегритета, политичке независности и међународног субјективитета Босне и Херцеговине у складу са подјелом надлежности међу институцијама Босне и Херцеговине.

На основу горе наведене одредбе Устава БиХ, ентитети су, досада, постигли три споразума о преносу надлежности на државу и то су:

Споразум у области индиректног опорезивања:

Ентитети су се у 2003. години сложили да надлежност у области индиректног опорезивања повјере државном нивоу, након чега је, крајем те године на нивоу БиХ усвојен Закон о систему индиректног опорезивања. Тим законом је формирана Управа за индиректно опорезивање, као независна институција на државном нивоу.

Оснивање јединственог Високог судског и тужилачког савјета на нивоу БиХ

Босна и Херцеговина је 2004. године формирала јединствено Високи судски тужилачки савјет БиХ. ВСТС је успостављено као независно и самостално тијело, основано Законом на државном нивоу, након преноса овлаштења са ентитета у складу са њиховим уставним овлаштењима. Одговорности ВСТС-а, као државне институције, односе се на све нивое државне власти, укључујући и Брчко Дистрикт БиХ, и све судове и тужилаштва, уз одређена ограничења када је ријеч о уставним судовима.

Оснивање војске на државном нивоу

Ентитети су такође склопили споразум о оснивању Оружаних снага Босне и Херцеговине. Овај споразум је претходио доношењу Закона о одбрани Босне и Херцеговине из 2005. године. Њиме су оружане снаге дефинисане као професионална, једна војна сила коју организује и контролише Босна и Херцеговина.

Посебно ваља нагласити да према Уставу БиХ, постоји само могућност преноса надлежности ентитета на државу, док обрнути пренос надлежности (са државе на ентитет) није предвиђен Уставним одредбама.

ЦИЉ

Ученици ће бити оспособљени:

- идентифицирати различите нивое власти;
- навести одговорности појединих нивоа власти;
- утврдити да ли постоји заштита и поштивање људских права на свим нивоима власти;
- уочити да је власт присутна у свим сферама живота;
- идентификовати који нивои власти су регулисани Уставом и како Устав БиХ регулише надлежности;
- моћи процијенити ефикасност појединих нивоа власти;
- заузети и аргументовати став о преносу надлежности.

ТРАЈАЊЕ – 90 минута (2 часа)

МАТЕРИЈАЛИ: Радни листови, Устав БиХ, уставни ентитета и Статут Брчко Дистрикта; Схематски прикази нивоа власти; новине

ОПИС АКТИВНОСТИ

Активност 1. - Фокус

Од ученика тражити да размисле о томе што ради власт и организовати разговор уз помоћ неких од предложених питања.

- Ко је задужен за одвоз смећа из нашег града?
- Ко нам даје дозволу за изградњу нашег пословног објекта?
- Ко је организовао концерт у нашем граду?
- Ко се брине да ли ћемо доћи на вријеме на посао?
- Ко одређује колику ћемо плату добити за свој рад?
- Да ли постоје неке ствари које радимо а, које нису директно повезано са функционисањем власти?

“Мало је ствари које радимо, а које нису у вези са функционисањем власти. Како би одговорила на наше потребе и потребе друштва те да би служила својој сврси, власт треба бити организована тако да буде ефикасна.”

Активност 2.

Подјелити ученике у четири групе и свакој групи дати схематски приказ који се односи на надлежност једног од нивоа власти: државе, ентитета, кантона/ жупанија, локалног нивоа власти.

У оквиру својих група ученици требају размијенити мишљење и постати стручњаци за дату тему.

Свака група треба презентовати материјал и изложи своје мишљење, те одговорити на питања:

- Шта је надлежност и како се она дефинише?
- Идентификујте конкретне одговорности државне, ентитетске, кантоналне и локалне власти у својој средини?

Активност 3.

Ученицима приказати схеме нивоа власти:

- ✓ Државног нивоа
- ✓ Ентитетског нивоа
- ✓ Кантоналног/жупанијског нивоа
- ✓ Локалног нивоа

> Који ниво власти има надлежност у датој ситуацији?

Суверенитет и територијални интегритет.....?

Паралелне везе са другим државама.....?

Одвоз смећа и снијега.....?

Организовање концерта у нашем граду.....?

- Истакнути ситуације у којима је тешко одредити чија је надлежност!

Вјежба критичког размишљања

Ученицима презентовати текст:

“Према Уставу БиХ, надлежност ентитета и државе није непромјенива категорија. Наиме, према члану III/5. Устава, Босна и Херцеговина ће преузети надлежност у оним стварима у којима се о томе постигне сагласност ентитета”.

Тражити мишљење ученика о наводима из текста.

- Да ли се надлежност може пренијети?
- Под каквим условима?
- Да ли та промјена захтијева престанак ентитета, и под каквим условима?

(Препоручити ученицима да објашњење нађу у Уставу БиХ - члан III/5.)

Активност 4.

Ученике подијелити у 3 групе и дати им Радне листове који се тичу промјене надлежности, а односе се на: Споразум у области индиректног опорезивања; Оснивање јединственог Високог судског и тужилачког савјета на нивоу БиХ; Оснивање војске на државном нивоу.

Тражити мишљење ученика о овим примјерима промјене надлежности и организовати дискусију уз помоћ сљедећих питања:

1. Да ли су споразуми у оквиру ентитета донесени у складу са чланом III./5. Устава БиХ?
2. Према Уставу БиХ постоји могућност преноса надлежности ентитета на државу. Шта је са преносом надлежности са државе на ентитет?

Провјера разумијевања

Ученицима поставити питања:

1. Који нивои власти постоје у БиХ? Наведите по три одговорности за сваки ниво власти! (Користи Устав БиХ.)
2. Користећи новине, пронађите примјере који показују активности локалне, ентитетске и државне власти!
3. Да ли се уз сагласност ентитета могу пренијети надлежности са ентитета на државу а уз сагласност државе на ентитете? Објасните, и наведите примјере!

ПРИЛОГ: Радни материјали

РАДНИ ЛИСТОВИ

Радни лист 1

Споразум у области индиректног опорезивања

Ентитети су се у 2003. години сложили да надлежност у области индиректног опорезивања повјере државном нивоу, након чега је, крајем те године на нивоу БиХ усвојен Закон о систему индиректног опорезивања. Тим законом је формирана Управа за индиректно опорезивање, као независна институција на државном нивоу.

Радни лист 2

Оснивање јединственог Високог судског и тужилачког савјета на нивоу БиХ

Босна и Херцеговина је 2004. године формирала јединствено Високи судски тужилачки савјет БиХ. ВСТС је успостављено као независно и самостално тијело, основано Законом на државном нивоу, након преноса овлаштења са ентитета у складу са њиховим уставним овлаштењима. Одговорности ВСТС-а, као државне институције, односе се на све нивое државне власти, укључујући и Брчко Дистрикт БиХ, и све судове и тужилаштва, уз одређена ограничења када је ријеч о уставним судовима.

Радни лист 3

Оснивање војске на државном нивоу

Ентитети су, такође, склопили споразум о оснивању Оружаних снага Босне и Херцеговине. Овај споразум је претходно доношењу Закона о одбрани Босне и Херцеговине из 2005. године. Њиме су оружане снаге дефинисане као професионална, једна војна сила коју организује и контролише Босна и Херцеговина.

ШЕМАТСКИ ПРИКАЗ НИВОА ВЛАСТИ

<http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=9456&langTag=bs-BA>

http://ndcsarajevo.org/moj_ustav/mojustav.html

3.3. НАДЛЕЖНОСТИ ИНСТИТУЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЕНТИТЕТА

Устав нуди правила по којима се организује и уређује власт у некој држави, правила по којима власт функционише. Одређује надлежности и одговорности власти. С обзиром на уређење БиХ, потребно је истражити надлежност државних и ентитетских власти и закључити о томе како је подијељена власт у БиХ и у ентитетима: Федерацији БиХ и Републици Српској.

За потребе ове радионице, која се може реализовати као засебна радионице, а може се комбиновати и са активностима претходне радионице, ученици ће истраживати и анализирати Устав БиХ и уставе ентитета.

ЦИЉ радионице је проширивање и продубљивање знања и разумијевања организовања власти у БиХ. Ученици ће бити способни :

- објаснити појам „надлежност“ и у том контексту „надлежност институција“,
- разликовати надлежности државе и државних институција, и надлежности ентитетских власти,
- објаснити „измјену надлежности“ и разлоге за исту, као и навести примјере измјене надлежности,
- заступати и бранити/аргументовати свој став.

МАТЕРИЈАЛИ: Устав Босне и Херцеговине и устави ентитета (Устав Републике Српске и Устав Федерације Босне и Херцеговине); Текст: *Надлежности институција Босне и Херцеговине и ентитета*; Схема власти у БиХ; **Радни лист 1** – Подјела и одговорности државних и ентитетских власти; **Радни лист 2** – Чији је то посао?

ТРАЈАЊЕ: 45 минута (један часа)

ОПИС АКТИВНОСТИ

На претходном часу ученицима дати задатак да погледају схематски приказ власти у БиХ, јер ће им та сазнања требати за радионицу „Надлежности институција БиХ и ентитета“.

Увод

У уводном дијелу радионице с ученицима дефинисати појам „надлежност“ и у складу с тим доћи до одговора шта је „надлежност институција“.

Могуће је ученике подијелити у групе, и дати им задатак да у двије минуте дефинишу појам „надлежност“, односно да се усагласе око тога шта овај појам за њих значи.

Алтернатива је да ученици појединачно, свако за себе, на стикеру или комаду папира, напишу значење овог појма, а да након тога износе своја виђења. Сваком ученику дати прилику да каже своје мишљење, уз могућност да кажу да се њихово виђење поклапа с оним што су рекле њихове колеге прије њих. Треба подстицати ученике да изнесу што прецизнија и детаљнија образложења овог појма.

Када усагласимо с ученицима став о значењу појма „надлежност“, покренемо дискусију о томе шта у том контексту представља „надлежност институција“. Потребно је подстицати дискусију питањима типа: - *Да ли надлежност мора бити нечим одређена/ прописана?* - *Да ли мора бити прецизно дефинисана?* - *Да ли прописивање надлежности одређених институција подразумијева само прецизирање одговорности и обавеза, или пак и прецизирање/ прописивање и онога што није обавеза институције, што није њена одговорност? Можда неких ограничења? Зашто би то били добро или лоше?* и другим сличним питањима.

Потом упознати ученике с циљем радионице и материјалом који ћемо користити, и упутити их на анализу три устава.

Активност 1: Дати ученицима задатак да уз помоћ Устава, материјала и претходно стечених сазнања попуне Радни лист – *Подјела и одговорности државних и ентитетских власти*.

Радни лист 1 – Подјела и одговорности државних и ентитетских власти

Одговорности државе	Одговорности ентитета

Омогућити размјену резултата рада.

Активност 2: Ученици (појединачно или у пару) попуњавају **Радни лист 2** – *Чији је то посао?*

Чији је то посао?

(Д - државе или Е - ентитета)

- _____ Регулисање међуентитетског транспорта.
- _____ Царинска политика.
- _____ Успостављање паралелних односе са сусједним државама.
- _____ Вањска политика.
- _____ Спровођење људских права и слобода.
- _____ Монетарна политика.
- _____ Одлучивање о споровима који се јављају између ентитета, БиХ, или институција.
- _____ Провођење међународних и међуентитетских кривичноправних прописа, укључујући и односе са Интерполом.

Активност 3: Као завршну активност у овој радионици организовати дискусију (дебату) о чињеници да је према Уставу БиХ могућ једино пренос надлежности ентитета на државу, док обрнут пренос (са државе на ентитете) није предвиђен Уставним одредбама.

Једна група ученика може осмислити аргументе који иду у корист ове тврдње, док друга група може осмислити аргументе који оспоравају ову ситуацију.

ПРИЛОГ: Радни материјали

Радни лист 1 – Подјела и одговорности државних и ентитетских власти

Одговорности државе	Одговорности ентитета

Радни лист 2 – Чији је то посао?

(Д - државе или Е - ентитета)

_____ Регулисање међуентитетског транспорта.

_____ Царинска политика.

_____ Успостављање паралелних односе са сусједним државама.

_____ Вањска политика.

_____ Спровођење људских права и слобода.

_____ Монетарна политика.

_____ Одлучивање о споровима који се јављају између ентитета, БиХ, или институција.

_____ Провођење међународних и међуентитетских кривичноправних прописа, укључујући и односе са Интерполом.

3.4. ОДНОС ПОЈЕДИНЦА И ВЛАСТИ - Уставно регулисање права и слобода

Владавина права, тј. правни систем који гарантује једнака права за све појединце, је један од основних принципа демократије. У складу с тим, окосницу устава као највишег правног акта државе, чини управо питање гаранције и заштите људских права и слобода. Задатак устава јесте регулисати питање гаранције права и слобода на начин који, не само да промовише права и слободе појединца, већ обезбјеђује и механизам за њихово остварење и заштиту од кршења.

У овој радионици ученици ће се бавити питањем уставног регулисања права и слобода. Сусрет ће се и са појмовима индивидуалних и колективних права и моћи ће донијети закључак о томе како су ова питања регулисана у Уставу Босне и Херцеговине.

Теоријска основа

Уставно регулисање права и слобода

Успостава система у којем ће владавина права бити окосница друштва првенствено подразумева правни систем који гарантује једнака права за све појединце. Задатак таквог система примарно јесте обезбједити заштиту свих “природних и урођених права и слобода човјека” која чине основ укупног друштвеног уређења. Полазећи од схватања да је устав, као највиши правни акт једне државе настао као израз воље њених грађана“, разумљиво је да и окосницу устава управо чини питање гаранције и заштите људских права и слобода као једно од најважнијих питања за развој и појединца и заједнице. Задатак устава и укупне уставне материје јесте регулисати питање зајамчених права и слобода на начин који не само да декларативно промовише права и слободе појединца већ обезбјеђује и механизам за њихово остварење и заштиту од кршења. У том смислу предмет уставног регулисања, када су у питању људска права и слободе, јесте првенствено регулисање односа појединца и државе и система којим се ограничава власт државе у односу на права и слободе појединца. Модерна уставноправна и политичка теорија сматра да је за одређивање карактера једног система најважније какав положај у том систему има човјек, односно како је регулисан однос човјека и власти. У том смислу један од циљева уставне материје јесте штитити индивидуална људска права, тј. права сваког појединца у односу на државу, али и одређена колективна права, односно гарантовати остварење признатих права појединим групама. У сваком случају, појам људских права се темељи на идеји индивидуалних права која припадају појединцу без обзира да ли он припада некој посебној групи. Та

права обухватају право на живот, слободу, право на претпостављену невиност у кривичном поступку, право на правично и непристрасно суђење у свим правним поступцима и пред свим органима власти, право на приватност, право на имовину и сл. **Устав Босне и Херцеговине обезбјеђује услове за остварење индивидуалних права, између осталог, успостављајући директну примјену и приоритет Европске конвенције о основним правима и слободама (ЕЦХП), укључујући и њене протоколе над другим законима.**

Колективна права су она права која се признају некој групи и ова права се изводе из традиционалних индивидуалних права. Наиме, управо ради поштивања либералних вриједности које се огледају у начелима једнакости, праведности и слободе за све, уведена су посебна колективна права која могу користити групе, односно права која на крају служе појединцима као члановима групе. У овом смислу, као колективна права могу се сматрати права која се тичу заштите група које се сматрају посебно осјетљивим, као што су социјално осјетљиве групе (нпр. дјеца). Групе за које се најчешће вежу колективна права су оне групе које представљају мањину у друштвеној заједници (расне, националне, вјерске, језичке мањине). Овако схваћена колективна права представљају допуну гаранција за остварење индивидуалних људских права, а када су у питању посебна права мањинских група представљају и потврду признања различитости. Управо је различитост резултат остварења индивидуалних права – сваки појединац у истинском демократском друштву има право сам одлучивати о свом идентитету и евентуалној припадности одређеној групи. Већина аутора наводи право народа на самоодређење као примјер колективног права, затим права мањина, те економска, социјална и културна права. Карактеристично је да ова права нису заштићена ЕCHR, али јесу другим међународним документима (Међународни пакт о грађанским и политичким правима и др.). У Анексу I. Устава наводе се међународни документи који се примјењују у Босни и Херцеговини, а који се односе на ова колективна права. У том контексту је битно споменути да Устав БиХ у члану II. 4. прописује “не-дискриминације”. Такође, Устав БиХ у члану II. 5. изричито успоставља посебна права избјеглица и расељених лица као посебно заштићене категорије становништва. Сматра се да су колективна права и права која се вежу за специфичности неке групе, а која не морају представљати мањинску групу у друштву, као што је нпр. већинска етничка група, односно народ којем се признају посебна права. Тако су Уставом Босне и Херцеговине призната права колективитету – конститутивним народима³⁵ која се остварују у узајамном односу народа.

Владавина права и правна држава

Појмови “владавина права” и “правна држава” суштински изражавају исту политичко-филозофску идеју о томе да моћ државе, као најважнија у одређеном друштву, мора бити ограничена. Оба ова појма обухватају ограничење државне арбитражности путем правног поретка и његове законите примјене.

Код питања да ли постоје садржајне разлике између значења појмова “владавина права” и “правна држава”, треба истаћи да без права у неком облику нема друштвеног живота. Стога, синтагма “владавина права” може бити погрешно интерпретирана, будући да се под тим термином може обухватити и стање у државама које формално имају развијен правни систем, али који је, међутим, недемократски, заснован на непоштивању људских права, или на расној, полној или вјерској сегрегацији. Као примјер можемо навести нацистичку Њемачку или Совјетски Савез у доба владавине Стаљина, дакле државе које су имале развијене правне системе, али који су нажалост били потпуно у служби злочиначке идеологије. Стога би појам “владавина права” ваљало схватати у суштинском, материјалном смислу, а не буквално и формалистички. Такође би било сврсисходније користити термин “правна држава” који у теорији није идентичан термину “владавина права”, али изражава исте вриједности и принципе којима тежи правни поредак сваке савремене државе.

³⁵ Уставни суд БиХ је установио да „уставни принцип колективне једнакости конститутивних народа..... забрањује било какве привилегије за један или два од тих народа...“, Уставни суд БиХ, У 5/98, Дјелимична одлука III, тачка 57.

Правна држава

Основни принцип “правне државе” би значео да сва правна правила која су донешена и која су на снази, имају подједнако дејство на све грађане. Идеална “правна држава” у стварности не постоји, јер се ради само о идеалној држави чије све принципе ниједна држава у историји није испунила у потпуности у практичном животу.

Схватање “правне државе” у континенталном европском праву обухвата формалне и материјалне аспекте³⁶:

- формално, правна држава се односи на облике државног дјеловања у којој влада подјела власти и за коју важи принцип да људска права и слободе могу бити ограничени једино законом;
- материјалне (тј. садржајне) компоненте правне државе чине материјални принципи, прије свега, принцип обавезе да се поштују људска права и слободе те држава у којој се ова права поштују представља супротност полицијској држави.

Елементи правне државе:

- постоје ограничења државне власти— обично се врши уставом, као највишим правним актом;
- власт је подијелена на законодавну, извршну и судску;
- закони морају бити одређени, јавни и праведни, те не смију имати ретроактивно дејство;
- морају постојати процесне гаранције којима се штити лична слобода и спријечава самовољно хапшење и затварање;
- мора постојати одговарајући судски или управни поступак који омогућава решење конкретног спора;
- судство мора бити независно и непристрасно.

Босна и Херцеговина као правна држава

Босна и Херцеговина, према члану I./2. Устава БиХ, јесте правна држава. Та одредба одређује БиХ, као демократску државу “која функционише по слову закона”. Мада из формулације ове одредбе произилази да се њоме уводи принцип “владавине права”, (пошто Устав у свом оригиналном енглеском тексту, употребљава англосаксонски појам “rule of law”) ипак би правилније тумачење било да се тај принцип назива “правном државом”. Босна и Херцеговина, наравно, још увијек није “правна држава” у правом смислу те ријечи, будући да њен правни поредак и пракса државних органа у погледу заштите основних принципа владавине права садржи озбиљне недостатке, али су видљиви позитивни помаци у том правцу.

Правна сигурност

Правна држава, као што је БиХ, мора својим грађанима гарантовати правну сигурност. Наиме, држава треба почивати на општем принципу да се њена свеукупна дјелатност може предвидјети. Правна сигурност постоји када су пред законима и правом сви једнаки, и она може постојати само тамо гдје сваки грађанин може знати шта државне власти могу и смије учинити, те знати шта је прописано, допуштено или забрањено. Правна сигурност значи и то да се сваки грађанин може поуздати у значење и предвидивост важећих правних прописа, као и у права и обавезе које произилазе из тих прописа. Елемент правне сигурности је и принцип да нико не може бити осуђен без законске основе. Може се понекад десити у друштву да је правна сигурност појединца у сукобу са јавним интересима, али појединац не би смио бити несразмјерно оштећен тиме што ће му његова једном стечена права бити одузета накнадним измјенама и допунама закона на непримјерен начин. Такође се и од правосуђа

³⁶ <http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/20100101/284/bs.clan%201.2010.pdf>

и судске праксе тражи да имају одређену константност, тј. да се одлуке суда не доносе арбитражно. Због тога, судови морају уједначавати судску праксу и при томе, такође, користити судску праксу Европског суда за људска права. Према томе, и грађанину мора бити омогућено да од судова и управних органа очекује идентична рјешења за идентичне спорове.

Међународни документи и заштита људских права

Заштита људских права је постала један од најзначајнијих циљева међународне заједнице након завршетка Другог свјетског рата. Питање људских права постаје регулисано бројним међународним повељама, декларацијама, резолуцијама, конвенцијама и уговорима, чији принципи су преточени у националне уставе и законе.

Иако је бројним активностима на међународном плану питање људских права добило универзалну димензију, конкретна реализација права се ипак обезбјеђује механизмима унутар појединих држава. Стога, када се говори о обезбјеђењу људских права, прокламованих бројним међународним документима, неопходно је сагледати и могућности њиховог међународног надзора и заштите. Наиме, без обзира што државе својим прихватањем и потписивањем међународних докумената, прихватају њихове принципе и обавезују се на стварање услова за њихово провођење, у пракси се ипак међу државама разликује ниво обезбјеђења и заштите људских права. Прво треба нагласити да државе саме одлучују којим међународним документима ће приступити и притом, стављањем резерви могу искључити поједине одредбе од примјене, чиме се ограничава дејство документа у односу на државу која је ставила резерву. Даље, како је конкретна реализација преузетих обавеза везаних за остварење признатих права ипак у унутрашњем домену државе, од великог значаја је успостављање ефикасне контроле и **механизма заштите права на међународном нивоу**.

“Слабости међународне заштите људских права произилазе из чињенице да су људска права и темељне слободе директно везане за однос јединке и државе под чијом јурисдикцијом се налази, ..., у сваком случају држава је та која је одговорна за стање људских права. Пошто су субјекти међународног права државе, свако излагање појединца на међународни ниво заштите људских права, наилази на ограничења која подразумевају суверенитет и правни субјективитет државе”³⁷

Данас је поштивање и заштита људских права регулисана међународним документима на глобалном и регионалном нивоу.

На **глобалном нивоу** највећи допринос развоју заштите људских права дале су Уједињене нације, усвајањем бројних докумената у форми декларација, конвенција, уговора и препорука, који су разрадили принципе садржане у **Повељи Уједињених нација**, усвојеној 25. јуна 1945. године. Повеља је представљала основни акт којим се утврђују начела, циљеви и задаци УН. Повеља не говори о људским правима појединачно, већ их садржава у општим формулацијама постављајући као основне циљеве очување мира, унапређење права човјека, и економски и социјални напредак. Након усвајања **Опште декларације о људским правима, 1948. године**, која представља први универзални документ који се посебно бави индивидуалним људским правима, приступило се усвајању докумената који би имали обавезујући карактер за државе потписнице. У том правцу су 16. децембра 1966. године у Генералној скупштини УН усвојени **Међународни пактови (уговори) о људским правима** који су ступили су на снагу 1976. године након што их је ратификовало 35 држава. Ови пактови представљају разраду (конкретизацију) начела садржаних у формално необавезујућој Општој декларацији о људским правима. Они имају карактер међународног уговора и обавезујућег су карактера за државе које су их ратификовале. То су **Међународни пакт о грађанским и политичким правима** са два факултативна протокола и **Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима**.

³⁷ Јасна Бакшић-Муфтић, Систем људских права, МАГИСТРАТ, Сарајево, 2002, стр. 269

Међународни пакт о грађанским и политичким правима обухвата област грађанских и политичких права човјека. Држава, потписница Пакта, гарантује ова права свим особама без икакве дискриминације и обавезују се да ће створити услове за реализацију признатих права, што укључује и право на правни лијек у случају кршења признатих права. Такође, Пакт предвиђа могућност да се поједина призната права ограниче од стране државе уговорнице, али у сваком случају то ограничење смије бити само у сврху остварења општег интереса и само у поступку прописаним законом. Значај овог Пакта јесте у томе што је уз њега 1966. год. прихваћен и Факултативни протокол, којим се успоставља тијело, Комитет за људска права, који омогућава индивидуално обраћање овом Комитету у случају кршења права установљених Пактом. Други факултативни протокол уз овај Пакт је усвојен 1989. год. има за циљ укидање смртне казне.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима представља међународни уговор у коме су детаљно наведена индивидуална и колективна економска, социјална и културна права “свих мушкараца и жена”. Пакт такође предвиђа мјере за њихово остварење. Наиме, за разлику од Међународног пакта о грађанским и политичким правима, за које су државе потписнице преузеле обавезу безусловног провођења, овај Пакт оставља могућност поступне реализације права, односно преузимају обавезу реализације до највише границе својих расположивих средстава, јер је за остварење права предвиђених овим Пактом, потребно обезбиједити потребна финансијска и техничка средства. У сваком случају извршење права гарантује се без икакве врсте дискриминације (раса, боја, пол, језик, вјера, политичко или друго мишљење, национално или друштвено поријекло, имовина, род или неки други статус). Овај Пакт не предвиђа посебно тијело као механизам за индивидуално обраћање у случају кршења права.

Имајући у виду општеприхваћени циљ – обезбиједити стварно уживање права из ових уговора, Уједињене нације, путем својих сталних тијела (комитета), али и специјализованих агенција, врше стално праћење стања признатих права у државама чланицама. У ту сврху се прикупљају информације о стању признатих права, како путем извјештаја од стране самих држава, тако и од невладиних организација које се баве питањем људских права на терену. Информације се могу добити и од особа чија су права прекршена. У већини случајева су управо информације које су добијене од стране жртава или невладиних организација, релевантније од извјештаја самих држава. Државе углавном настоје приказати да нема кршења права на територију под њиховом јурисдикцијом, чиме долази до искривљивања стварне слика о стању људских права. Иако УН имају на располагању одређене санкције које могу увести према државама за које се установи да крше призната права, може се закључити да механизам заштите није правне већ је више политичке природе и своди се на политички притисак који се препорукама надлежних тијела УН врши на државе.

Како би се реafirмисала посвећеност међународне заједнице промоцији и заштити људских права, 1993. год. у Бечу је одржана Свјетска конференција о људским правима, под паролом “Сва људска права за све”. Усвојена је Бечка декларација којом је 171 држава потврдило универзалну природу људских права посебно истичући женска права као интегрални дио људских права. На Конференцији је донесена и одлука о успостављењу високог комесара УН за људска права.

Неки од важнијих докумената које су УН усвојиле су још:

- Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида,
- Декларација о правима дјетета,
- Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације,
- Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена,
- Конвенција против мучења и других окрутних, нечовјечних и понижавајућих поступака или казни,
- Конвенција о правима дјетета,
- Стандардна минимална правила УН за малољетничко правосуђе - Пекиншка правила,
- Смјернице УН за превенцију малољетничке делинквенције - Ријадске смјернице,
- Правила УН о заштити малољетника лишених слободе,
- УНЕСЦО конвенција против дискриминације у образовању,
- Конвенције Међународне организације рада (ИЛО).

Од регионалних докумената значајни су **Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода**, коју су усвојиле чланице Савјета Европе 1950. год. у Риму; **Америчка конвенција о људским правима**, усвојена је на Конференцији организације америчких држава у Сан Хозеу 1969. год., **Афричка повеља о правима човјека и народа**, усвојена на скупштини земаља Организације афричког јединства у Најробију 1981. год. и **Арапска повеља о људским правима**, усвојена 1994. год. од стране чланица Арапске лиге.

У оквиру Савјета Европе, створен је прилично ефикасан механизам надзора и заштите људских права, нарочито у смислу индивидуалног обраћања у случају кршења права. Каталог права и слобода заштићених Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода допуњен је касније усвојеним Протоколима уз Конвенцију. Такође, бројне друге конвенције Савјета Европе регулишу питање људских права, а неке од значајнијих су: **Европска конвенција о спречавању мучења и нечовјечних или понижавајућих казни или поступака; Оквирна конвенција за заштиту националних мањина; Европска повеља о регионалним и мањинским језицима; Измијењена Европска социјална повеља; Европска конвенција о вршењу дјечијих права**, итд.

Поред Конвенција Савјета Европе, важан документ на пољу заштите људских права је **Хелсиншки Завршни документ** усвојен на Самиту Конференције о европској безбједности и сарадњи одржаном у Хелсинкију 1975. године. Значај овог документа је у томе што је у доба хладног рата био једини акт који је настојао повезати мир и безбједност са поштовањем људских права. Ова Конференција, је касније, 1994. год. прерасла у Организацију о европској безбједности и сарадњи (ОСЦЕ). Неки значајни документи које је ОСЦЕ (КЕСС) још усвојио су: **Хашке препоруке о праву националних мањина на образовање и објашњење; Препоруке из Лунда о дјелотворном учешћу националних мањина у јавном животу са објашњењима, Препоруке из Осла о праву националних мањина на употребу сопственог језика и објашњење, те Паришка повеља за нову Европу** из 1990. год., – значајна по томе што су њоме установљена тијела за праћење регионалне сарадње на пољу заштите права.

На крају важно је споменути и документ под називом **Повеља Европске уније о основним правима** која је објављена 7. децембра 2000. године, али је тек ступањем на снагу Лисабонског споразума 2009. год. добија пуни правни ефекат. Ова повеља реafirмише грађанска и политичка права Европске конвенције о заштити права човјека и основних слобода и промовише принцип екстезивног начина заштите зајамчених права унутар држава чланица ЕУ. Такође, Повеља прописује да ће се закони ЕУ доносити у духу Повеље, те да ће судови ЕУ (Европски суд правде) примјењивати и тумачити прописе у духу права заштићених повељом.

* * * * *

ЦИЉ радионице је да ученици закључе о начину на који се владавина права, као једног од основних принципа демократије, очитује у Уставу Босне и Херцеговине. Ученици ће моћи:

- објаснити однос индивидуалних и колективних права,
- навести међународне документе који регулишу права и слободе,
- дефинишу питања у сврху провјере разумијевања ове теме.

ТРАЈАЊЕ- 135 минута (3 часа)

МАТЕРИЈАЛИ: Устав БиХ, **Радни лист:** Картице за групе, за дефинисање питања

Радни лист: Картице за групе, за дефинисање питања

Индивидуална и колективна права у Уставу БиХ:	- Међународни документи за заштиту права и слобода који се примјењују у БиХ:
1.	1.
2.	2.
3.	3.

ОПИС АКТИВНОСТИ

Након упознавања ученика са циљем, садржајем и током радионице, омогућити им упознавање с датом теоријском основом.

Активност 1.

Подјелити ученике у мање групе (од три до четири ученика) и дати им задатак да припреме картице са питањима за остале групе. Картице треба да садрже два до три питања за сваку групу ученика на теме:

- **Индивидуална и колективна права у Уставу Босне и Херцеговине;**
- **Међународни документи за заштиту права и слобода који се примјењују у БиХ.**

Нпр. уколико сте подјелили ученике на четири групе, свака група ће осмишљавати питања на обје задане теме за преостале три групе ученика. Питања за групе се не могу понављати, не могу бити иста. На крају би свака група ученика требала имати по три картице са питањима на задане теме.

Питања која ученици дефинишу биће основа за дискусију на наредном часу.

Ученицима сугерисати да је важно да дефинишу што више различитих питања на задану тему, и то не питања која захтијевају само познавање чињеница, него и питања која ће омогућити изношење личног става и виђења ове материје, питања која ће омогућити уочавање контрадикторности у рјешењима, добрих страна уставних рјешења, као и питања која ће омогућити осмишљавање рјешења која могу допринијети унапређењу регулисања и заштите права и слобода у БиХ.

У завршном дијелу часа групе ће међусобно подјелити картице са питањима која су дефинисали. Провјерити да ли све групе имају исти број картица.

На крају часа направити засебне паное за задате теме (Индивидуална и колективна права у Уставу Босне и Херцеговине; Међународни документи за заштиту права и слобода који се примјењују у БиХ) са пописом питања која су групе дефинисале. Коментарисати листу питања с ученицима и омогућити им да траже појашњења појединих питања (наставник сам може тражити појашњење неког од питања, како би подстакао ученике на исто), направити евентуална груписања питања како би лакше организовали дискусију на наредном часу.

Активност 2.

Наредни час почети подсјећањем на листу питања на задане теме. Затим дати вријеме ученицима да, на основу сазнања из истраживања која су провели у периоду између два часа, дате теоријске основе и текста Устава БиХ, усагласе са одговорима на питања која су добили. За усаглашавање одговора у групама дати 30 минута.

Важно је да наставник прати рад група и начин на који групе усаглашавају ставове о појединим питањима. Сугерисати ученицима да се, по потреби врате на текст теоријске основе, да користе Устав, те да слободно износе своје мишљење о појединим питањима. Поједини чланови групе могу имати и издвојено мишљење, не морају се обавезно сложити са ставом осталих чланова. У том случају група ће, у дијелу који предвиђа дискусију о појединим питањима, упознати остале с том ситуацијом и изнијети оба става.

Активност 3.

По завршетку дефинисања одговара на питања са картица, организовати презентовање одговора и дискусију. Посебно је важно омогућити дискусију о добијеним одговорима, јер ће се једино тако доћи до одређених закључака који одражавају ставове ученика о питању уставног регулисања права и слобода у БиХ.

Могуће је закључке³⁸ (у цртицама) навести испод листе питања.

Заинтересованим ученицима понудити теме на које би написали есеј и на неком од наредних часова обезбиједити вријеме за читање занимљивих есеја пред цијелом групом. Могуће је и есеј, доставити осталим ученицима.

Теме за есеј:

- Однос индивидуалних и колективних права у Уставу Босне и Херцеговине,
- Однос појединца и власти - уставно регулисање права и слобода.

3.5. УПОРЕДИ И ЗАКЉУЧИ

У овој радионици ученици ће истраживати и анализирати Устав Босне и Херцеговине, као и уставе ентитета Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине како би дошли до сазнања каква рјешења ови уставни предвиђају за поједина питања. Ови уставни имају много тога заједничког, али постоје и одређене разлике.

На основу сазнања до којих дођу моћи ће закључити о сличностима и разликама између три гране власти у Босни и Херцеговини, те о институцијама и њиховим одговорностима.

³⁸ Закључак не мора бити само став око којег су се ученици усагласили, напротив, закључак може бити и то да су ученици износили дијаметрално различите ставове о појединим питањима и за њих наводили аргументе.

ЦИЉ радионице је да ученици сазнају више о уставним рјешењима појединих питања, посебно питања структуре и организације власти у БиХ, питањима структуре и одговорности институција извршне, законодавне и судске власти у БиХ и њеним ентитетима. Ученици ће моћи:

- објаснити структуру и овлаштења три гране власти,
- идентификовати институције власти,
- идентификовати сличности и разлике у уставним рјешењима,
- дефинисати питања за своје вршњаке која се односе на сличности и разлике у уставним рјешењима.

ТРАЈАЊЕ- 90 минута (два часа)

МАТЕРИЈАЛИ: Устав Босне и Херцеговине и уставни ентитета Устав Републике Српске и Устав Федерације Босне и Херцеговине; **Радни лист 1** – Оквир за сличности у преамбулама Устава; **Радни лист 2** – Структура, састав и одговорности законодавних органа/тијела; **Радни лист 3** – Извршна власт, **институције извршне власти и њихове одговорности**; **Радни лист 4** – Институције правосуђа и њихове одговорности; **Радни лист 5** – Питање виталног интереса, **Радни лист 6** – Локална самоуправа

ОПИС АКТИВНОСТИ

У уводном дијелу упознати ученике с циљем лекције и рећи им да ће истраживањем Уставних рјешења појединих питања (у Уставу Босне и Херцеговине и уставима ентитета Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине), њиховом анализом и упоређивањем моћи закључити о сличностима и разликама које ови уставни нуде за поједина питања.

Активност 1: Као прву активност понудити ученицима да упореде преамбуле ова три устава и да закључе о њиховим сличностима. **Радни лист 1** је оквир у којем ће ученици издвојити сличности у преамбулама. Ову активност радити у групама или паровима (зависно о броју ученика).

Омогућити свакој групи да саопшти резултате рада.

Радни лист 1 – Оквир за сличности у преамбулама устава

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

Активност 2: У овој активности ученици ће истраживати структуру и састав законодавних органа/тијела у БиХ и њеним ентитетима, као и њихове одговорности/овлаштења. У ту сврху користити **Радни лист 2** као оквир за уписивање састава, структуре и овлаштења законодавних тијела у БиХ и ентитетима.

Ову активност раде све групе или парови ученика, након чега половина група добије задатак да уочи разлике у структури и саставу законодавних тијела, а друга половина ученичких група да уочи сличности међу њима.

Групе које су закључивале о сличностима у структури, саставу и одговорностима законодавних тијела у БиХ и у ентитетима, као и групе које су закључивале о разликама међу њима, међусобно подијеле закључке до којих су дошли.

Након тога омогућити размјену закључака и дискусију међу свим групама.

Радни лист 2– Структура, састав и одговорности законодавних органа/тијела

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске
<u>Сличности</u>		<u>Разлике</u>

По истом принципу треба организовати истраживање питања извршне и судске власти у БиХ и ентитетима.

Радни лист 3 – Извршна власт, институције извршне власти и њихове одговорности

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске
<u>Сличности</u>		<u>Разлике</u>

Радни лист 4 користити као оквир за истраживање сличности и разлика у институцијама правосуђа у БиХ и ентитетима.

Радни лист 4 – Институције правосуђа и њихове одговорности

Сличности	Разлике

Напомена: С обзиром да се активност 1 и активност 2, у цијелости, неће моћи реализовати на једном часу, истраживање Устава потребно за питања из Радног листа 3 и Радног листа 4, ученици могу извршити код куће, у периоду између два часа. Добиће задатке за истраживање, уз напомену да ће резултате истраживања користити на наредном часу. Претпоставка је и да су ученици досада стекли одређена знања, те се у овим активностима треба фокусирати на сличности и разлике у Уставним рјешењима.

На наредном часу треба завршити активности и организовати разговор на основу резултата из радних листова.

Активност 3: Ова активност је усмјерена на истраживање сличности и разлика још неких уставних рјешења, као нпр. питања виталног интереса и питања локалне самоуправе. Групе ученика могу добити задатак да истражују Уставна рјешења ових питања, док ће се остали ученици бавити маркирањем још неких сличности у Уставу БиХ и ентитета, односно проналажењем разлика у Уставним рјешењима појединих питања.

Радни лист 5 – Питање виталног интереса

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

Радни лист 6 – Локална самоуправа

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

У сврху закључивања, као завршну активност понудити ученицима могућност да:

- дефинишу питања којима би провјерили оствареност постављених циљева;
- дефинишу питање за истраживање (везано за сличности или разлике у Уставним рјешењима), о којем би заинтересовани могли написати есеј.

ПРИЛОГ: Радни материјали

Радни лист 1 – Оквир за сличности у преамбулама устава		
Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

Радни лист 2 – Структура, састав и одговорности законодавних органа/тијела		
Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске
<p><u>Сличности</u> <u>Разлике</u></p>		

Радни лист 3 – Извршна власт, институције извршне власти и њихове одговорности

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

СличностиРазлике**Радни лист 4 - Институције правосуђа у БиХ и ентитетима и њихове одговорности**

<u>Сличности</u>	<u>Разлике</u>

Радни лист 5 – Питање виталног интереса

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

Радни лист 6 – Локална самоуправа

Устав Босне и Херцеговине	Устав Федерације БиХ	Устав Републике Српске

Занимљиви текстови

4.1. Анализа случаја – примјер праксе Уставног суда БиХ

4.2. Уставна реформа - Исланд

4.3. Примјери судске праксе Европског суда за људска права

4.1. АНАЛИЗА СЛУЧАЈА – примјер праксе Уставног суда БиХ

Циљ анализе случаја је да се ученици упознају са апелационом надлежношћу Уставног суда и примјером позитивне судске праксе. Ученици ће моћи објаснити карактеристике Уставног суда и услове који требају бити испуњени како би Уставни суд остварио своју апелациону надлежност.

Примјер добре праксе - Примјер апелације Уставном суду против одлуке Врховног суда

Увод

- Утврђује се повреда члана II./4. Устава БиХ
- Налаже се прекршиоцу да одмах изврши ову одлуку и то у складу са пресудом
- ✓ Ово је примјер у којем је Уставни суд укинуо одлуку нижестепеног суда (Врховног суда)

Преглед и анализа

1. Апеланткиња оспорава пресуду Врховног суда, наводећи да је засновала радни однос на неодређено радно вријеме и распоређена на трајно упражњено радно мјесто. Директор школе, иако је по Закону био обавезан, није јој издао Рјешење о заснивању радног односа на неодређено радно вријеме, правдајући то ратним стањем.

2. Апеланткиња тврди да јој је директор дао незаконит отказ, а на њено радно мјесто без конкурса примио другу особу, која није имала услове прописане конкурсом. Апеланткиња наводи да је директор примио другу особу због страначке припадности, као и из материјалних побуда. Такође, наводи да се директор дискриминаторски односио према упосленима и ученицима у школи који су били друге националности. Апеланткиња тврди да је примљена у радни однос на неодређено радно вријеме.

3. Апеланткиња сматра да је Врховни суд субјективно поступао и да је његова одлука исполитизовани акт који јој је одузео право да даље ради и то у врло неповољној старосној доби, одузео јој је право на накнаду неисплаћене плаће и онемогућио остварење свих других права из радног односа. Апеланткиња сматра и да је Врховни суд својом одлуком повриједио њена лична и грађанска права, тј. права на рад заштићена Уставом БиХ. Наводи да није припадала ниједној политичкој странци, сматрајући да разлике које се заснивају на расној, вјерској, националној и политичкој основи не могу бити разлог за доношење одлуке.

Извјештај о стању

Сходно члану VI./3. Устава БиХ „Уставни суд има апелациону надлежност у питањима која су садржана у овом Уставу, кад она постану предмет спора због пресуде било којег суда у БиХ“ .

У складу са чланом II. став 3. Пословника Уставног суда: „Суд може разматрати апелацију само ако су против пресуде која се њоме оспорава исцрпљени сви правни лијекови могући по законима ентитета, и ако се поднесе у року од 60 дана од дана када је подносилац апелације примио одлуку о посљедњем правном лијеку који је користио“.

У конкретном случају апеланткиња је искористила све ефикасне правне лијекове. Посљедња одлука је пресуда Врховног суда. Слиједи да је апелација допуштена.

Проблем случаја

1. Устав БиХ

У оквиру апелационе надлежности из члана VI./3. Уставни суд је надлежан да оцјењује да ли је пресудом било којег суда дошло до повреде права заштићених Уставом БиХ, Европском конвенцијом за заштиту људских права и Међународним споразумима наведеним у Анексу I. Устава БиХ.

Забрана дискриминације члан II./4.

Слиједи да се апеланткине жалбе односе у суштини на дискриминацију уживања њеног права на рад и примање у јавну службу под општим једнаким условима, као и њено право на једнакост пред Законом, у погледу њеног права на рад.

2. Члан 6. став 1. Међународног пакта о економским и социјалним културним правима

3. Члан 7. Међународног пакта о економским и социјалним културним правима

4. Члан 25. Међународног пакта о економским и социјалним културним правима

Поред овога, Уставни суд истиче релевантним за апелацију члан 14. Европске конвенције уживања права и слобода.

Закључак:

С обзиром на изнесено, Уставни суд је закључио да је апеланткиња претрпјела дискриминацију на уживање права на пријем у јавну службу, под општим и једнаким условима, а самим тиме и дискриминацију у контексту уживања индивидуалних права на рад. На тај начин, Уставни суд закључује да су повријеђена апеланткина права утврђена одредбама:

Члан II./4. Устава БиХ

Члан 6. став 1.

Члан 7. Међународног пакта о економским и социјалним културним правима, и

Члан 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

На основу члана VI./4. Устава БиХ одлуке Уставног суда су коначне и обавезујуће.

Напомена наставницима:

Ученике упознати са Анализом случаја и тражити од њих да коментаришу овај примјер, услове који су морали бити испуњени како би се остварила апелација и документе које је користио Уставни суд у доношењу одлуке.

4.2. УСТАВНА РЕФОРМА – Исланд

КАКО ЈЕ ИСЛАНД ПРОНАШАО ПУТ ИЗ КРИЗЕ?

Исланд прије три године.....

Исланд је прије три године кренуо према понору и био пред потпуним банкротом. Новац који су имали нестао је на рачунима фондова, банке су се урушиле у истом дану, а онда су Исланђани још требали додатно савити кичму и надокнадити штету Британицима и Холанђанима, чија је привреда такође била погођена тиме што су се викииники “генијални” момци из банкарског сектора мало заиграли. Одбили су плаћати дугове које нису направили, и то 3,8 милијарди евра, колико су тражили од њих (сваки Исланђанин требао је дати додатних 20.000 евра да би се Енглези и Холанђани намирили), смијенили су Владу која је погодовала финансијским акробацијама, људи су организовали побуну, бунили се, док се није удовољило захтјевима (смјена Владе, смјена гувернера централне банке и савјета које управља банкама) и онда су кренули с послом. Круна је девалвирала, па је земља постала занимљивија улагачима. Туризам је процвjetaо, а из мора су опет изронили исландски спасиоци – рибари.

И сада.....

Три године послје Исланд није на “путу да пронађе пут”, него га је пронашао. Посудио је двије милијарде долара од ММФ-а, и у три године успио вратити економију на ноге. Приватизоване банке које су направиле дугове враћене су у државно власништво. Супротно рецепту; “приватизуј, приватизуј!” , поступили су по рецепту “национализуј”. То је било кључно. Концепт слободног, неолибералног тржишта баш је на Исланду прошао и показао колико је суров. Интервенционизам, економски социјализам, шта год да је, Исланду је донио излазак из кризе. У комбинацији с јаким извозом, нарочито у сектору рибарства, потпомогнути туризмом и производњом алуминијума, спашавали су банке, а уједно и властиту главу и властиту економију. Држава се показала као бољи господар од приватника.

Ипак, ништа од овога не би било могуће без модела грађанске укључености у уставне реформе

• *Кратке цртице о Исланду*

➤ Након економске кризе, Исланд је створио партиципацијски процес израде уставног нацрта, гдје су арбитражно изабрани панели грађана генерисали теме и идеје. Мала и густо концентрисана популација користила је јавне скупове и друштвене медије како би дала допринос уставном нацрту, размијенила информације, те пружила подршку током процеса израде. Овај приступ је омогућио висок степен транспарентности и приступачности реформи устава.

➤ Да се не би поновила неправда, мијењају Устав тако да у реформама учествују обични грађани. Они не смију припадати ниједној странци, али их мора препоручити 30 других грађана. На Исланду вриједе породичне традиције и принципи. Када је најтеже, људи се држе заједно!

➤ Рибарство је Исланђанима кључна привредна грана и један од главних разлога зашто не желе у Унију. Уништиле би их квоте, Енглези би им поновно пред носом ловили рибу, а Исланд је због рибе и рибарства у прошлости водио и битке.

➤ Природу изазива и умјетник Haraldur Jonsson, и то тако што сваки дан плива у океану. За њега је умјетност лијек као и сви облици креативног изражавања.

➤ На Исланду нема полне дискриминације. На разговору за посао жену нико не пита намјерава ли имати дјецу и колико. И мушкарци и жене иду на породично боловање. Мајке шест мјесеци минимално, очеви три мјесеца, а могу продужити на још три.

➤ Katrin Ingjaldsdottir – која на рукама носи двомјесечног сина – бави се туризмом. Изнајмљује станове туристима у Reykjavíki. Почела је са тим послом управо у вријеме кризе, 2008., и њима је криза помогла јер је девалвирана вриједност круне Исланд учинила јефтинијим за странце.

➤ Исландско заједништво тестирано је на најгрубљи начин. Но, људи су се додатно зближили, а окренули су се и музици. Један од најомиљенијих исландских бендова, Dikta, пунио је клубове највише у вријеме кризе. Но, музичке звијезде на Исланду могу сасвим мирно живјети.

➤ Како би Исланд могао доживјети револуцију, као природни лидер покрета за праведније друштво наметнуо се Hordur Torfasson, глумач и музичар који је 1975. као 30-годишњак први објавио да је gay. Отјеран је с Исланда. Није баш бачен у океан, али је доживљавао толико пријетњи да је морао отићи. Живио је у Данској и размишљао о самоубиству. Но, није хтио тако лако одустати па се вратио. Данас је исландска икона. Прије двије седмице, на gay паради у Reykjavíку окупило се 100 хиљада посјетилаца. И премијерка је gay, али о приватном животу никад не говори. Зна се само да је у вези с бившом новинарком и књижевницом.

➤ У току реформе Исландског устава у парламент је ушла Birgitta Jonsdottir, реалистична анархисткиња. Исландски парламент је, баш као и све на Исланду, без заштите полиције. Улазимо као у нечију кућу. Она мисли да нису у праву они који говоре да би Устав требао бити уклесан у камену, јер би га свака генерација требала надограђивати. Некада је живјела испод линије сиромаштва (али, исландске линије сиромаштва) и знала узимати храну у радничкој кухињи – а њен син се и даље најрадије облачи у Црвеном крсту – а сада је сасвим обична жена која има могућности залагати се за људе. Нема посебне привилегије, осим паркинг мјеста близу парламента.

➤ Исландски заступници немају ни секретарицу ни особље, нити службене аутомобиле. Возе се у економској класи и имају плату у рангу универзитетског професора. Када им поставе питање уласка у ЕУ они истичу да још није вријеме за приступање, јер много тога код куће треба ријешити прије него се почне размишљати о прикључивању, истичу сви у глас.

• УСТАВНИ ПРОЦЕС ПРОМЈЕНЕ - РЕФОРМЕ УСТАВА “ИСЛАНДСКИ МОДЕЛ”

✓ Дакле, након финансијског слома Исланда, започет је конструктиван процес предлагања уставних реформи који су покренули сами грађани. У том уставном процесу, тачније – стварању новог исландског Устава, могао је учествовати било ко остављајући сугестије путем друштвених мрежа.

- У уставном процесу, тачније – стварању новог исландског Устава, могао је учествовати свако остављајући сугестије путем друштвених мрежа попут Facebook-а и Twitter-а. (Facebook stranica на којој су исландски држављани предлагали промјене, може се пронаћи на сљедећем линку: [Stjórnlagarád](#). Страница је још увијек активна, а данас на њој facebook корисници из земаља цијелог свијета остављају поруке подршке храбрим Исланђанима и њиховом подухвату у којем су се одупрли цјелокупном банкарском систему.).

- Након бројних консултација, састављен је **приједлог исландског Устава**. Референдум је сазван у новембру 2008., а иако је одзив био мањи од 50%, оних који су подржали нови Устав Исланда било је **66,3%**.
- Референдум је прихваћен, а данашњи резултати говоре сами за себе. Прошле године, тачније 2012., забиљежили су национални **раст од 3,1%**, а ове године очекују **раст од 2,7%**. Упоредбе ради, процјене раста за земље ЕУ 2012. године, биле су око 0,2%.
- Прошлогодишња **незапосленост била је 7%**, а **инфлација испод 5%**.
- Исланд је 2009. и 2010. године, дакле прије покретања исландског модела и уставних реформи, забиљежио укупан пад привредног раста за 10%. Према свим наведеним подацима, ова држава се снажно опоравља од привредне кризе која је задесила.
- Начин на који је Исланд одговорио кризи, доживио је цензуру, како у америчким, тако и у европским медијима. Можда управо зато што је исландски примјер показао како демократија заиста и треба функционисати.
- Исланђани су у расправи, која се водила на друштвеним мрежама, дошли до шест питања која су била предмет референдума, на коме су грађани позвани да потврдно или одрично одговоре на шест питања, као што су питања о употреби природних ресурса земље или о националној цркви.
- Устав који је на снази на Исланду усвојен је 1944. године, пошто је Исланд постао независан од Данске.
- Група од 25 грађана је од априла до јула 2011. године радила на пројекту редиговања устава, последице чега је нови текст постављен на интернет.
- Грађани су могли рећи шта мисле, па чак и обогатити текст, што је стотине њих и учинило.
- Пројект новог устава је крајем јула 2011. дат парламенту на гласање, а прошлог маја исландски посланици су одлучили да се о њему организује референдум.
- Уставни необавезујући референдум одржан је 20. октобра 2012. Гласачи су питани да ли одобравају шест приједлога укључених у нови нацрт устава које је саставило Уставотворно вијеће Исланда. Гласачи су гласали потврдно на свих шест питања..

Изборном тијелу су на гласање на референдуму понуђена сљедећа питања :

1. Желите ли да приједлог Уставотворног вијећа представља основу за нацрт новог Устава?
2. Желите ли да у новом Уставу, природни ресурси који нису у приватном власништву буду проглашени националним власништвом?
3. Да ли бисте жељели да у новом Уставу видите одредбе о успостављеној (националној) цркви на Исланду?
4. Да ли бисте жељели да у новом Уставу видите одредбе којима се одобрава избор одређених појединаца у Парламент више него је то сада случај?
5. Да ли бисте жељели да у новом Уставу видите одредбе којима се даје једнака снага гласовима датим у свим крајевима земље? .
6. Да ли бисте жељели да у новом Уставу видите одредбу којом се наводи да одређени удио гласачког тијела има могућност затражити да одређена питања буду дата на референдум?

О РЕФЕРЕНДУМУ.....

- ✓ Гласача на бирачком попису: 236.911. важећих гласова: 114.570.
- ✓ 12. новембра 2012., групи правних експерата дат је задатак да израде нацрта приједлога устава на основу приједлога Уставотворног савјета.
- ✓ 16. новембра 2012., већина у Комисији за уставна питања и надзор поднијела је свој приједлог нацрта устава Парламенту.
- ✓ Прво читање приједлога почело је 20. новембра 2012.
- ✓ Затражено је мишљење Венецијанске комисије Савјета Европе. Комисији је 12. децембра 2012. достављен пријевод приједлога скупа с изводима из образложења.
- ✓ Друго читање почело је 30. јануара 2013.....
- ✓ На веб страници Парламента можете пронаћи компилацију докумената у вези са уставним питањима.

ПРИЧА О УСТАВНИМ РЕФОРМАМА НА ИСЛАНДУ ЈОШ НИЈЕ ЗАВРШЕНАДОГАЂАЈЕ МОЖЕТЕ ПРАТИТИ НА ПРЕДЛОЖЕНИМ ЛИНКОВИМА-АДРЕСАМА.

4.3. Примјери судске праксе Европског суда за људска права

- ✓ Примјери из судске праксе Европског суда за људска права наведени су с циљем давања примјера на који начин пракса тог суда представља извор права.

Наведени примјер пружиће вишеструке могућности приступа и тиме представља корисно средство за разумијевање како за ученике тако и за наставнике.

Члан 9. Европске конвенције - слобода мисли, савјести и вјероисповијести.

Члан 9, став 1.

Члан 9. став 1. прописује:

1. Свако има право на слободу мисли, савјести и вјероисповијести: ово право укључује слободу да се промијени вјероисповијест или увјерење и слободу да се сам или заједно са другима, јавно или приватно, манифестује своја вјероисповијест или увјерење обредом, проповиједањем и вршењем вјерских дужности.

Први дио првог става члана 9. генерално штити слободу мисли, савјести и вјероисповијести. Други дио истог става прецизније штити слободу да се промијени вјероисповијест и увјерење. Други дио гарантује и слободу исказивања вјероисповијести или вјеровања од којих сваки појам има различит ниво, и дају се посебне информације о различитим начинима манифестовања“ вјероисповијести“ у смислу „ обрета“(...

1. Значај и садржај слободе мисли, савјести и вјероисповијести

Како произлази из члана 9. слобода мисли, савјести и вјероисповијести један је од основа „демократског друштва“. У својој вјерској димензији то је један од виталних елемената који чини идентитет вјерника и њиховог концепта живота, али је битан и за атеисте, агностике, скептике и незаинтересоване. Од тога зависи плурализам, неодвојиви дио демократског друштва, који се вијековима брижљиво чува.

Мада је вјерска слобода првенствено ствар савјести појединца, имплицира између осталог, право да се „манифестује вјероисповијест“. Постојање вјерских убјеђења директно се повезује са изјавама поткрепљеним ријечју и дјелом.

Према члану 9. слобода исказивања вјероисповијести могућа је не само у заједници са другима, у јавности и кругу оних који дијеле иста вјеровања, већ се може вршити и „насамо и приватно“.

У предмету Aggowsmith против Уједињеног Краљевства подносилац је кривично гоњен због дистрибуције пацифистичких памфлета припадницима оружаних снага, чији је садржај био у свези са активностима Британске војске у Сјеверној Ирској. Комисија је предмет прогласила неприхватљивим на основу тога што дате активности нису представљале манифестовање увјерења у правом смислу. Комисија је примијетила (...) да термин пракса како га користи члан 9. став 1. не покрива сваку активност која је мотивисана или под утицајем вјероисповијести или вјеровања.

Тачно је да јавне изјаве које заговарају пацифизам и траже обавезивање на ненасилно дјеловање могу се сматрати нормалним и признатим изражавањем пацифистичких убјеђења. Међутим, када активности појединца не изражавају дато вјеровање, не могу се сматрати заштићеним чланом 9. став 1. чак и када су њиме мотивисана или под таквим утицајем.

Предметни летак почиње цитатом, изјавама два бивша војника од којих један каже: “Нисам ја против тога да ја будем војник“. Био бих спреман борити се и бранити ову земљу од вањског нападача - био бих спреман борити се за оно у шта вјерујем. Али ово шта се дешава у Ирској је погрешно.“

Мада ово јесте мишљење појединца које не мора да буде повезано са организацијом која је приредила летак, овај цитат указује да аутори то сматрају препоручљивим. Стога се не може закључити да летак износи идеју да нико не би требао, ни у каквим околностима, чак ни ако је одговор на коришћење силе, бранити политичке или друге циљеве употребом насиља. Из садржаја летка произлази да су аутори били против британске политике у Сјеверној Ирској.

Комисија је закључила да није било манифестовања вјеровања и да сходно томе, члан 9. није прекршен. Могао се узети у обзир само члан 10. у вези са слободом изражавања.

ЛИТЕРАТУРА НА ОСНОВУ КОЈЕ СУ ПРИРЕЂЕНИ ТЕКСТОВИ:

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

1. Адемковић, Недим, Марко Јосепх, Марковић Горан, *Уставно право Босне и Херцеговине*, Konrad Adenauer Stiftung, Сарајево, 2012,
2. Бакшић-Муфтић, Јасна, Систем људских права, Магистрат, Сарајево, 2002
3. Вукадин, Драган, *Индивидуална и колективна људска права*, „Магистрат“, Сарајево, 2002
4. Смердел, Бранко и Сокол, Смиљко, *Уставно право*, 4. издање, Загреб, Правни факултет, Свеучилишта у Загребу, 2006. И новија издања.
5. Трнка, Касим, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Бихаћу и Студентска штампарија Универзитета Сарајево, 2007

ДОДАТНА ЛИТЕРАТУРА

1. Адемковић, Недим, Кратки историјат Устава БиХ др.. iur. 2010
2. Ајваз, Слађан, *Уставно ауторизована предавања* Свеучилиште/Универзитет, „Витез“ у Травнику, Травник, 2011
3. Алијевић, Маша, *Текст преамбуле као помоћна метода тумачења*, Правни факултет универзитета у Зеници, 2011.
4. Бјековић, Сениша, *Развој економска и социјална права, животна средина*, Центар за људска права, Универзитет Црне Горе у Подгорици, Црна Гора
5. Министарство правде БиХ, Приручник за полагање стручног испита, 2006
6. Центар за људска права процес уставних промјена у БиХ, *Анализа извјештавања у штампаним медијима, компаративна анализа текста Устава и приједлога измјена текста, анализа међународних стандарда, анализа ставова правних професионалаца БиХ*, Центар за људска права Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2006
7. Bryant, Bill - Hinckley Institute of Politics: *Creating a Class Constitution - Focusing on the US Constitution, the lesson plan allows students to form their own constitution and bill of rights.*
8. Gilles Dutertre, *Изводи из судске праксе Европски суд за људска права*, Публикација Вијећа Европе, Сарајево, 2002
9. Владимир, Ђурић, *Уставно право, APERION* школска, 2009/2010. г.
10. Саша, Гајин, *Људска права* (Правно-системски оквир), Правни факултет Универзитета у Београду, 2011, 2012.g. <http://stopdiskriminaciji.org/wp-content/uploads/2012/11/Sasa-Gajin-Ljudska-prava-E-izdanje.pdf> (17.02.2013.g.)
11. Хусеинспахић, Емина, *Правно-историјски значај монтањарског устава и организација државне власти револуционарне Француске у његовим одредбама*, стручни рад. http://prf.unze.ba/v2/docs/anali/godina_4_broj_7/23%20Huseinspahic.pdf (17.02.2013)
12. Марковић, Горан, *Дискриминација у уставном уређењу Босне и Херцеговине* <http://razglasaj.ba/goran-markovic-diskriminacija-u-ustavnom-uredenju-bosne-i-hercegovine-i-kako-je-otkloniti/> (22.02.2013)
13. McBride, Jeremu, *Водич за примјену члана 5 Европске Конвенције о људским правима*, Вијеће Европе, Сарајево, 2005
14. Мохоровић, Гордана, *Међународни систем људских права*, април 2006 http://www.ecmi.de/fileadmin/doc/Implementing_Human_Rights/Srpski/Izvestavanje%20i%20monitoring/Trening/Prezentacije/Medjunarodni%20sistem%20ljudskih%20prava.pdf (25.02.2013)
15. Јуришић, Ксенија, *Глобализација и људска права*, Политичка мисао, Vol XXXVI, (1999.), бр. 1, стр. 70—82
16. Барић-Пундић Весна, *Начело недискриминације – једно од темељних начела заштите људских права и слобода*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, год. 42, 2005., стр. 27-42

17. Рамић, Един, *Утицај француске декларације о правима човјека и грађанина из 1789. године на развој уставности у свијету*, *Управа*, стручни часопис, Факултет за јавну управу у Сарајеву, http://fju.edu.ba/assets/images/content_files/Uprava_br.4_.pdf (27.02.2013)
18. Friedrich Ebert Stiftung, Policy Paper: *Социјална маргинализација у Босни и Херцеговини* стр.4, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06851.pdf>, (10.02.2013)
19. Steiner – Адемовић, *Устав Босне и Херцеговине, Коментар*, Фондација Konrad Adenauer e.V, Сарајево 2010
20. Срдих, Младен... (et al.), *Медијско право у Босни и Херцеговини*, Сарајево: Internews у Босни и Херцеговини, 2012
21. Уставни суд Босне и Херцеговине, Преглед праксе Уставног суда Босне и Херцеговине, Сарајево, 2009, http://www.ccbh.ba/public/down/PREGLED_prakse_US.pdf (15.02.2013)
22. Водич за заштиту од дискриминације кроз закон и институције, Права за све, ICVA, март 2011. г, http://www.rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/vodic_zastita_od_diskriminacije_kroz_zakon_i_institucije.pdf (15.04.2013)

ОСТАЛИ ИЗВОРИ

Поједини садржаји и информације су се користили са наведених сајтова: (У оквиру припреме за радионицу, Грађанска права-” Креирање одјељенског устава”)

- **iCivics: Anatomy of the Constitution** - *Teaches the details of the constitutions, what it means and how it works in practice.*
- **iCivics: Comparative Constitutions** - *Compares Federal and State constitutions.*
- **iCivics: A Trip around the world** - *Compares and contrasts world constitutions and asks the students whether they would like to import different elements into the US constitution.*
- **learningtogive.org: Classroom Government and Constitution** - *A lesson plan that allows students to set up their own government, establish their own constitution and then hold a ‘town-hall’ meeting to decide upon classroom laws: <http://learningtogive.org/lessons/unit66/lesson5.html>*

Поједини садржаји и информације су се користили са наведених сајтова: (У оквиру припреме за активности, Занимљиви текстови, Уставна реформа – Исланд)

- <http://www.kosning.is/thjodaratkvaedagreidslur2012/english/>
- <http://www.althingi.is/pdf/frumvarpsdrog12112012.pdf>
- <http://www.althingi.is/dba-bin/ferill.pl?ltg=141&mnr=415>
- http://www.althingi.is/vefur/um_stjornarskrarmal.html

Поједини садржаји и информације су се користили са наведених web страница (текстови модула 1, 2, 3):

- http://www.coe.ba/pdf/Rec_on_participation_of_citizens_in_public_like.pdf, 15.03.2013. (Учесће грађана у јавном животу на локалном нивоу, публикација)
- <http://www.crnakutija.babe.hr/hr/kratka-povijest/>, 15.03.2-13.g. (Кратка повијест људских права)
- <http://www.pravosudje.ba/vstv/>, 15.03.2013
- <http://www.cpi.hr/download/links/hr/1962.pdf>, (Компас - Приручник, Одгој младих за људска права), 15.05.2013
- <http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/>, 15.03.2013

Устави

Устав Босне и Херцеговине http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (12.03.2013)

Устав Републике Српске са амандманима

<http://www.ustavnisud.org/Doc.aspx?subcat=40&cat=11&id=14&lang=hrv> (12.03.2013)

Устав Федерације Босне и Херцеговине са амандманима

<http://www.ustavnisudfbih.ba/hr/index.php> (12.03.2013)